

RICHARD DE BURY

PHILOBIBLON

Т É К А

RICHARD DE BURY
PHILOBIBLON

In Laymyns bewyngynge

Partiparis

to Jherowachol ellern

Secker Andras

A Doynt of bewyngynge 1716

John Kelgwood

**A SZERZŐSÉG SZERKESZTI
CSEHI GYULA ÉS MIKÓ IMRE**

RICHARD DE BURY

PHILOBIBLON

A könyvek szeretete

Fordította

és jegyzetekkel ellátta

Bodor András

A bevezető tanulmányt írta

Jakó Zsigmond

KRITERION KÖNYVKIADÓ BUKAREST 1971

Richard de Bury alakja püspöki pecsétien

HÁLÁS KÖSZÖNETÜNKET FEJEZZÜK KI AZOKNAK, AKIK E KÖTET MEGSZÜLETÉSÉT KÜLÖNÖSKÉPPEN ELŐSEGÍTETTÉK.

MICHAEL MACLAGAN, AZ OXFORDI TRINITY COLLEGE PROFESSZORA ÉS AZ OXFORDI BLACKWELL KIADÓ LEHETŐVÉ TETTE, HOGY A PHILOBIBLON LEGÚJABB ANGOL KIADÁSÁT MÉG MEGJELÉNÉSE ELŐTT FELHASZNÁLHASSUK. AZ OXFORDI BODLEIAN KÖNYVTÁR KURÁTORAI A 10. ÉS 11. SZÁMÚ KÉP, DR. J. N. L. MYRES, A LONDONI SOCIETY OF ANTIQUARIES, R. POTTER, AZ OXFORDI BODLEIAN KÖNYVTÁR ÉPÍTÉSZMÉRNÖKE ÉS E KÖNYVTÁR KURÁTORAI A 7. SZÁMÚ KÉP, A DURHAMI SZÉKESKÁPTALAN ÉS DÉKÁN AZ 1., 9. ÉS 19. SZÁMÚ KÉP ELKÉSZÍTÉSÉVEL ÉS KÖZLÉSÉNEK ENGEDÉLYEZÉSÉVEL GAZDAGÍTOTTÁK KÖTETÜNKET — OLYAN EREDETI ILLUSZTRÁCIÓS ANYAGGAL, AMELYHEZ EGYÉBKÉNT NEM JUTHATTUNK VOLNA HOZZÁ. KÜLÖN KÖSZÖNETTEL TARTOZUNK J. S. G. SIMMONSNAK, AZ OXFORDI ALL SOULS COLLEGE PROFESSZORÁNAK, AKI TANÁCSAIVAL ÉS FÁRADHATATLAN KÖZBENJÁRÁSÁVAL NAGYBAN SEGÍTSÉGÜNKRE VOLT, HOGY KÖTETÜNK AZ ELSŐ BIBLIOFIL MUNKÁHOZ MÉLTÓAN JELENJÉK MEG.

A KÖZÉPKORI BIBLIOFILIA ÉS RICHARD DE BURY PHILOBIBLONJA

Ez a kis könyv rég elsüllyedt, különös világba, az európai könyvkultúra és tudomány középkori előzményeihez vezeti el olvasóit. Azokba a távoli századokba viszi vissza, amelyek a tudományok mai szédületes fejlődését eredményező európai írásság és könyvkultúra csíráit hordozták méhükben. Richard de Bury *Philobiblonja* a tudományos munkának és nélkülözhetetlen eszközének: a könyvnek legrégebb reánk maradt, nagyszabású dicsérete, a bibliofilia, a könyvbarátság szempontjainak első rendszerezése.

A középkori Európa latin nyelvű irodalmának ez a maga nemében páratlan alkotása olyan idők terméke, amikor írás, szellemi munka és könyvgyűjtés még a papághoz kötött tevékenység, a tudományok pedig a teológia szolgálólányai. Richard de Bury számára is csak egyetlen valódi tudomány létezik: a teológia. A könyv szerepének, fontosságának bemutatására felsorakoztatott érveit, példáit sem vehette tehát máshonnan, mint az egyházi irodalomból, a bibliából és a fokozatosan újraéledő antik irodalmi hagyományokból. Ezek az ókori és bibliai példázatok a mai olvasók többsége előtt már alig ismereteseek, és az itt-ott prédikációra emlékeztető hang-

vétel szintén szokatlan. Akkor hát miben rejlik a *Philobiblon* vonzóereje a mai ember számára? Minek köszönheti, hogy ezekben az években egymást érik új kiadásai a Szovjetuniótól kezdve Olaszországon, Svájcban, Spanyolországon és Anglián át az Amerikai Egyesült Államokig?

A *Philobiblon*t nyilvánvalóan nem sajátos előadási módja teszi vonzóvá a mai olvasó számára, hanem mondanivalójának lényege. A középkori köntös alatt ugyanis ott rejtőzik az ember és a könyv közötti kapcsolatok — ma különösen időszerű — problémájának elgondolkoztatóan friss elemzése. Ezért olyan vonzó a *Philobiblon* ma is. A szocialista államokban széles társadalmi rétegek most kerülnek bizalmas kapcsolatba a könyvek világával, és így Földünknek ezen a részén máris felködlenek egy újszerű bibliofília körvonalai. A tömegkommunikációs eszközök információözönével elárasztott nyugati társadalmakban szintén egyre nagyobb az érdeklődés az olyan hűséges, de csendes barát múltja iránt, mint amilyen a könyv. Itt is, ott is érződik, hogy az ember és a könyv évezredes kapcsolatában fordulóponthoz érkezünk. Ebben a helyzetben szívesen nyúlunk a XIV. századi angol püspök művecskéje után, mert lapjairól évszázadok kódén is átizzik a szerző szenvedélyes könyvszeretete.

*

Aki nyitott szemmel jár a világban, ma már nálunk is találkozhat a kérdéssel: miként alakul a könyv szerepe a jelen és a jövő művelődésében? Tegnap még úgy tartottuk, hogy a könyv leghűségesebb barátunk, mert elkísér a bölcsőtől a koporsóig. Talán még szó sem fakadt ajkunkon, már képeskönyvek tarka ábráit vizslatta tekintetünk. A tankönyvekből szereztük ismereteink java részét, szakkönyveink mindennapi munkánk jobb végzésében segítenek, szépirodalmi olvasmányaink felfrissítenek és szórakoztatnak. Talán majd a halálos ágyon is az olvasmány kínálja a legtöbb vigaszt és enyhülést. De vajon így van-e ez ma is, és miként lesz holnap?

Az audio-vizuális technika robbanásszerű terjedése nem teszi-e már napjainkban idejétmúlt muzeális lommá a könyvet, és nem semmisíti-e meg azt az egész művelődést, mely az íráson alapul? A jövőendő nem hozza-e vissza — persze változott, gépesített és vizuálissá tett formában — a Gutenberg korszakos találmánya előtti idők szóbeli műveltségét? A televízió, a film, a hangszalag és a gépi adattárolás mellett marad-e még valami szerep olyan szerény művelődési eszköz számára is, mint amilyen a könyv? A képregények külföldi rohamos sikere láttán arra is gondolnunk kell, hogy a könyv nem adja-e fel lényegét, nem válik-e önmaga árnyékává, ha a vizuális élményeket igénylő közönség nyomásának engedve, a betű helyett ő is a képet választja közlési eszközüül? Olyan kér-

dések ezek, amelyeket egyre kevésbé fojthatunk vissza magunkba.

Az már ma sem vitatható, hogy amíg a tegnap művelődése a betű mindenható uralmán nyugodott, a holnapé a képen, a vizuális élményeken fog alapulni. A kérdés csupán az, hogy a betű és a kép egymást kizáró művelődési eszközök-e, és hogy a jövő az írásbeliség elpusztítását vagy pedig a betű és a kép újszerű szintézisét tartogatja-e az emberiség számára. Bár jelenleg a könyv jövődjét borúlátón megítélők vannak többségben, úgy véljük, elhamarkodott dolog máris kongatni felette a lélekharangot. A fenti kérdésekre a végleges választ a jövő fogja meghozni. Ma még csupán annyi állítható teljes bizonyossággal, hogy a könyv napjainkban története újabb fordulópontjához érkezett el; régi egyeduralma véget ér ugyan, de ez aligha minősíthető teljes trónfosztásnak.

Ma már külföldön felhalmozódott annyi tapasztalat, hogy megkockáztathassuk: a televízió csak korlátozza a könyv társadalmi szerepét, de nem szoríthatja ki azt a művelődés alapvető eszközei közül. A könyvnek még a tömeghatása is mélyebb és maradandóbb, mint a mérlegelésre, feldolgozásra időt sem hagyó audio-vizuális eszközöké. A képek nézése egyszerű befogadási folyamat, az írás és olvasás viszont tevékeny részvételt, bizonyos fokú szellemi erőfeszítést igényel. Ez a magyarázata egyrészt a televízió feltartóztatathatatlanságának, másrészt a televízió feltartóztatathatatlanságának korunk tömegművelődésében,

másrésről ugyanezért nem szorulhat ki a könyv az íráson alapuló alkotó szellemi tevékenységekből. A gépi adattárolás ugyan hasonlíthatatlanul eredményesebb megoldás, mint a könyv, mégsem hihető, hogy a tudományos vagy az irodalmi alkotás végső szakaszában, amikor testet ölt a gondolat, valaha is ijesztően fölényes gépek és ne a szerény könyvek legyenek a tudós vagy az író segítőitársai. De az sem nagyon képzelhető el, hogy az igényesebb szellemi életet élő társadalmi rétegek valaha is lemondhassanak arról a meghitt formáról, amelyet a könyv nyújt az előttünk éltek gondolataival, érzéseivel, egész eltűnt világával való bensőséges találkozásokra.

A könyv — szerintünk — a jövőben is megmarad a magasabb fokú műveltség jelképének, sőt talán még fokozottabban azzá válik, mint a múltban volt. Még arra is sor kerülhet, hogy az agyongépesített világból menekülő, hajszolt ember számára ismét a könyv fogja a megnyugtató kapcsolódást jelenteni. Nézetünk szerint, az ember és a könyv közötti kapcsolat a jelenlegi próbát is kiállja; sőt újból erősödni fog, amint a társadalom telítődött a technizált művelődés izgató élvezeteivel, mert az alkotó gondolatcseréhez azt a légkört biztosítja, mely nélkül nincs zavartalan meditáció, új eszmék megtermékenyítő átélése. Persze a modern lakás méreteinek kell növekedniök ahhoz, hogy magánszemélyek kezén újból nagyobb könyvgyűjtemények keletkezessenek, de a szép, a régi, a ritka

vagy valamilyen más szempontból különös értéket képviselő könyvek is csak akkor veszthetik el varázsukat az értelmiségiek körében, amikor majd kihal az emberekből a gyűjtési szenvedély.

A könyv fejlődéstörténetének olyan szakaszában élünk tehát, ahonnan már felködlik a jövő fejlődés iránya. A könyveihez ragaszkodó mai embert azonban nemcsak az érdekli, hogy miként alakul hűséges barátjának sorsa a jövőben, hanem az is, hogy milyen volt az előzménye ennek a számára annyira értékes kapcsolatnak. A könyv és az olvasás szerelmeseinek néha sok száz évvel korábbi megragadó vallomásai olyan művelődési élményeket, állásfoglalásokat fogalmazznak meg, melyeket mi is magunkénak érezzük. A könyvek szeretete évszázadokon átívelő láncként fűzi egybe az írott gondolat és a művészi betű rajongóit. Az úrhajózás csodáit bámuló mai ember talán azért is fordul annyi érdeklődéssel a legősibb és legszerényebb értelmiségi munkaeszköz, a könyv múltja felé, mert tudja, hogy a jelen félelmetesen nagyszerű teljesítményeit végső soron a gondolat, a tudás írásban való rögzítése tette lehetővé.

Nem korunk divatjának kívánunk hódolni, hanem régi könyvbarátainknak és a könyvekkel most özszemelegedő társadalmi rétegeinknek óhajtunk szolgálni, amikor magyar fordításban először tesszük közzé az európai irodalom legkorábbi alkotását a bibliofiliáról, és ezzel egyidejűleg felvá-

Richard de Bury durhami székhelyének mai
látképe

Középkori könyvtár (XIV. századi miniatúra)

zoljuk azt az utat, amelyet a könyvgyűjtés az annyiszor „sötét”-nek nyilvánított középkorban a *Philobiblon* keletkezését megelőzően bejárt.

*

Annak a köztudott tételnek az igazsága, hogy Európa középkori művelődése a népvándorlás során szétporlott görög—római kultúra elemeire alapozva jött létre, talán sehol sem igazolható olyan kézzelfoghatóan, mint a könyvtörténet területén. A reánk maradt antik irodalmi és tudományos szövegek mindennél jobban mutatják, hogy a diadalmaskodó keresztyén egyház ugyan kegyetlenül megtizedelte legyőzött ellenfele: a pogány művelődés termékeit, de — maga sem fejlődhetvén azok nélkül — kénytelen volt sok alkotásnak megkegyelmezni.

Kezdet kezdetén a keresztyén könyvgyűjtés csupán a biblia minél hitelesebb szövegének megállapításához szükséges kéziratokra, a bibliát értelmező egyházatyák műveire és a liturgikus kézikönyvekre korlátozódott. Az egyházi utánpótlás nevelése és képzése azonban már a második-harmadik nemzedék idején megkívánta, hogy a kizárólagosan liturgikus célokat szolgáló „bibliotheca sacra”-t (szent könyvtárat) „bibliotheca Christiana”-vá (keresztyén könyvtárrá) bővítsék, mely magába foglalta a tudományok számukra is használható ismeretanyagát. Nem is lehetett ez másként, hiszen keresztyén tudományosság

még nem létezett, a korábbi pogány művelődés pedig készen kínálta jelentős eredményeit. Néhány esetben ókori, pogány gyűjtemény alakult át keresztyén könyvtárrá. Az ilyen könyvtárakban is, természetesen, a „bibliotheca Christiana“-t tekintették a legfontosabb részlegnek, de mellette már feltűnik egy „bibliotheca Romana“ a latin és egy „bibliotheca Attica“ elnevezésű gyűjtemény a görög irodalom és tudomány válogatott alkotásaiból. Ilyen lehetett a kisázsiai Caesareában 231-ben Origenestől alapított keresztyén könyvtár, mely — Sevillai Izidor (mh. 636) tudósítása szerint — 30 ezer tekercset tartalmazott volna.

A művelődés monopóliumát magának megszerző keresztyén egyház szűkkeblűségén kívül, az új írástudatlanság felé tántorgó késő-római és az írás előnyeit még fel sem ismerő népvándorlás kori germán társadalmak értetlensége szintén oka annak, hogy a pogány-klasszikus szövegörökség megtizedelve mentődött át a középkori könyvtárak anyagába. Jellemző az akkori időkre, hogy Róma 28 nagy könyvtára anélkül szóródhatott szét, semmisülhetett meg nyomtalanul, hogy a kortársak egyetlenegynek a pusztulását is feljegyzésre érdemes eseménynek ítélték volna. Amikor a keresztyén művelődés kiemelkedő személyiségei az V—VI. században tudatosan tettek kísérletet a még fellelhető antik irodalmi emlékek megóvására, már késő volt. A római kultúra mentésére 540 táján kolos-

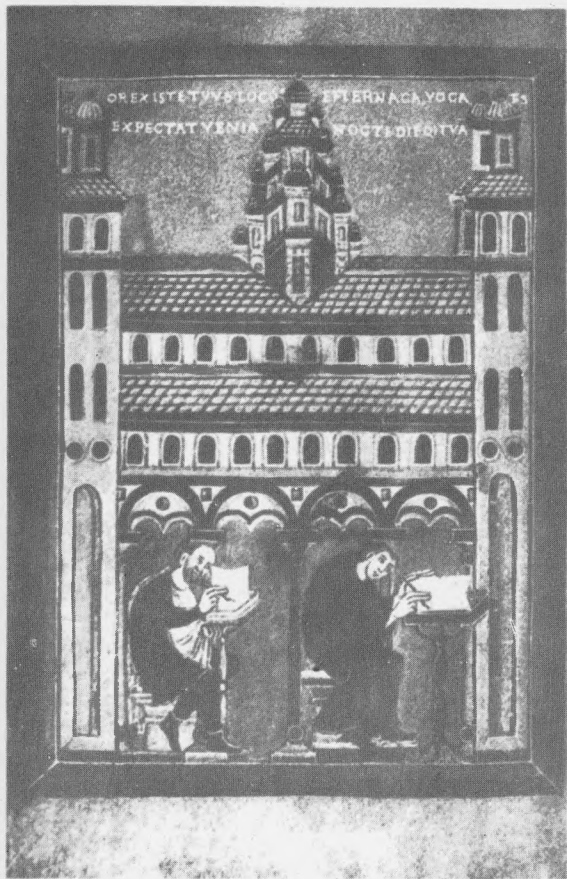
tort alapító Cassiodorus szenátor (kb. 485 — kb. 580) vagy az ókori tudomány még ismeretes eredményeit *Etymologiae* című munkájában összefoglaló Sevillai Izidor már alig valamivel ismert többet a klaszszikus alkotásokból, mint mi manapság. Ekkor már régen megszűntek a fejlett antik könyvkereskedelem központjai, és könyvekhez csak az juthatott, aki lemásolta vagy lemásoltatta a neki szükséges szöveget. S minthogy az írástudás időközben visszaszorult az egyháziak szűk körére, századokon át a kolostor lett a könyvmásolás és könyvgyűjtés színtere.

Jóllehet a művelődési javak áthagyományozásában vitathatatlanul fontos szerepet játszott a kolostori könyvmásolás, erősen túlzott az a kép, amely erről közönségünkben él. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a késő-római korban jó ideig a keresztyén egyház is hivatásos, világi írnokokkal és nem papokkal másoltatta könyveit. Az elmélkedő életmódra kötelezett szerzeteseket ugyan már Jeromos egyházatya (kb. 331—420) biztatta könyvek másolására, de a rendszeres írótevékenység a nyugati szerzetesség körében csak a VI. század második felében honosodott meg, a Monte Cassinóban 429 táján létesült bencés kolostor és Cassiodorus említett *Vivariuma* mintájára. Az a közhiedelem sem igazolható, mintha minden egyes középkori kolostorban folyt volna szervezett könyvmásolás. Egyes szerzetesek hébe-hóba végzett egyéni másolgatásait ugyanis nem

téveszthetjük össze azzal a felelősségteljes, igényes munkával, amely egy igazi kolostori másolóműhelyben (*scriptorium*) folyt.

Ilyenek csak a gazdagabb könyvgyűjteménnyel rendelkező jelentősebb kolostorokban alakultak, és fokozatosan önálló műhelyekké fejlődtek. Az ezekben dolgozó szerzetesek maguk állították elő állati bőrből a kódexekhez szükséges íróhárttyát (*pergamén*), a tintát, festékeket, maguk gondoskodtak a lemásolt szövegek miniatúrákkal való díszítéséről, végül a kész kéziratok bekötéséről. E sokrétű munka irányítása, szükséges anyagokkal való ellátása a kolostor könyvtárosának (*armarius*) feladata volt, akit éppen ezért mentesítettek is a megszokott liturgikus kötelezettségek teljesítése alól. A *scriptorium* valóságos agya és szíve volt a kolostornak. Amint a sanktgalleni kolostor középkori alaprajzából kitűnik, a másolóműhely általában a kolostori templom mellett, a könyvtár közvetlen közelében helyezkedett el. Egyes barátok természetesen írogathatták saját céljukban is. A másolást egyébként a középkori társadalom Istennek tetsző, kegyes cselekedetnek tekintette.

A szerzetesek kezdetben csupán saját kolostoruk könyvtárának gyarapítása végett másoltak. Általános felfogás szerint ugyanis könyvtár nélkül egyetlen rendház sem töltheti be teljesen hivatását. A könyvtár nélküli kolostort fegyvertár nélküli várhoz hasonlónak tekintette a középkori szólásmondás (*claustrum sine armario est quasi*

Kolostori másolóműhely (XI. századi miniatúra)

Világi másolóműhely (XV. századi miniatúra)

castrum sine armamentario). A szerzetesség körében azonban a könyv még nem olvasmány, hanem tanítómester és munkaeszköz. A barátok a könyvtár évi ellenőrzése alkalmával csak úgy kaphattak újabb könyvet a cellájukba, ha a házfőnök előtt valóssággal levizsgáztak az előző esztendőben olvasottakból. Ha a felettes úgy találta, hogy az olvasottakat még nem eléggé sajátította el, a szerzetes nem kaphatott más kötetet, hanem még egy esztendőn át a régit kellett olvasgatnia.

Minthogy a könyv ritka és féltett dolog a kora-középkorban, új szövegekhez jutni másolás céljából sem volt könnyű. A másolásra kiszemelt kötetet úgy kaphatták kölcsön egy másik kolostortól, ha hasonló értékű kódexet vagy megfelelő összegű pénzt tettek le biztosítéku. De még így is különleges bizalomnak, valóságos kegynek számított egy-egy könyv átengedése lemásolás céljára. Változott a helyzet azután, hogy a jól szervezett, nagyobb *scriptorium*-ok más egyházak részére szintén vállaltak másoló munkát. A „piacra való termelés” azonban a kolostori másolóműhelyek esetében később is kivételes maradt.

Ilyen körülmények között számottevő könyvtárak csak a jelentős *scriptoriummal* rendelkező, tekintélyesebb kolostorokban alakulhattak, bár egynehány könyv mindegyik rendházban akadt. Tájékoztatásul felemlítjük, hogy a másoló buzgalmukról ismert ír szerzetesek alapította lorsche kolostor könyvtára — ahonnan a Gyulafehér-

vártott őrzött „Arany kódex” is kikerült — a IX. században kiemelkedő gyűjteménynek minősült a maga 666 kötetével. Ilyen korai időben ugyanis világiak kezén még nem alakultak ki könyvtárak. De ha, kivételesen, létesültek volna is ilyenek, azok tulajdonosuk halála után úgyszólván szétszóródtak, vagy az egyházakra szálltak örökségül. A kor legműveltebb világi könyvbarátainak szemléletére is jellemzőnek vehető, hogy pl. Nagy Károly császár (768—814) végrendeletében a palotájába gyűjtött könyvtárnak nem a megőrzéséről, hanem az egyházak javára történő értékesítése felől intézkedett.

A kolostori könyvgyűjtés igazi kora az V. század végétől a XII. századig terjed, és európai jelentőségre az ír szerzetesség révén emelkedett. A periferiális helyzetű ír keresztényiség, az egész középkori könyvkultúra szerencséjére, a kontinensétől eltérően, erős keleti és földközi-tengeri hatások alatt fejlődött. A máshol általános püspöki szervezési forma helyett az ír egyházigazgatás alapja a kolostor. A latin egyházban eluralkodott írásellenességgel szemben az ír egyházban a könyvnek a szerepe és becsülete a kora-középkor legsötétebb századaiban is töretlen maradt. A legendák — jellemző módon — az Írországot megtérítő Patrick (mh. 461) és a Skócia apostolának tekintett Columba (mh. 597) esetében kiemelik, hogy mindketten nagy könyvbarátok voltak. Az ír felfogás szerint az „íródeák” (*scriba*) cím még egy szentnek

tekintett személy esetében is megtisztelőbb, mint bármelyik egyházi méltóság. Ezért jegyezték fel a korai ír évkönyvek az uralkodók, a főméltóságok mellett az íródeákok halálának időpontját is.

A brit szigeteken, a Rómával és a délitáliei görögséggel való közvetlen és szoros kapcsolatok folytán, a görög és a héber nyelv ismerete is a papi tudásanyag tartozéka maradt, az oktatás anyagában pedig tovább szerepeltek a világi művelődést szintén szolgáló „művészetek” (*artes*). Abban a művelődésben tehát, amelyet az 590-ben elkezdődő ír misszió a kontinensre hozott magával, a keresztyén és a klaszszikus elemek ötvöződtek egymással, és kiemelkedő szerepe volt benne a könyvnek. Az ír fejlődés áthidalta azt a mély szakadékot, mely a népvándorlás nyomán az európai szárazföldön az antik és a középkori keresztyén könyvkultúra között keletkezett. Az írek Luxeuil-ben, Sanktgallenben, Bobión alapított első kolostoraiból újak rajzottak ki. Ezek művelődési törekvéseit támogatta az angolszászok missziója is, mely a VIII. századtól fogva Tours-ban, Fuldán, Reichenauban, Lorschon kiépítette a maga főbb támaszpontjait. Ez az ír—angolszász misszió során létrejött és egyre bővülő kolostorhálózat lett az európai könyvkultúra hordozója egészen a XII. századig, és ugyanebből a környezetből sarjadhatott ki a középkori művelődés első virágzása, a sokat emlegetett Karoling-reneszánsz. Amikor a IX—X. században a

viking betörések az ír és angolszász anyakolostorokat veszélyeztették, ezek lakói tömegesen menekültek át francia, német és olasz földi testvérkolostoraikba. Ide azonban nemcsak könyveiket, hanem művelődési igényeiket szintén magukkal hozták. Kolostoraikban virágzó iskolákat, *scriptorium*okat és könyvtárakat szerveztek, melyek az uralkodóktól fényűző kéziratokkal felszerelt székesegyházi gyűjtemények számára is mintául szolgáltak.

A brit szigetekről átültetett klasszikus elemeket az Itália és az Alpoktól északra eső területek között megélénkült közvetlen kapcsolatok tartották elevenen a császárság intézményének felújítása (800) óta. A könyvkultúra ilyen fejlődésének döntő szerepe volt abban, hogy az antik örökség és a keresztyén művelődés egybeolvasztásának igénye elől az a szigorú egyházi reformirányzat sem térhetett ki, amelynek kiindulópontja Cluny volt a X—XI. században. A kéziratok aranyban és színekben tobzódó díszítése ellen ugyan szót emelt a reform, de eszméi terjesztésében már ő is a könyvnek biztosította a legfőbb szerepet. A clunyi reformok nyomában kiépülő sajátos tudományos rendszer, a skolasztika melegágya — miként ezt neve is elárulja — az iskola, az oktatótevékenység volt. Ez pedig természetesen nem nélkülözhetette a könyveket. A szerzetesség megreformált, új formájában is megmaradt a könyvmásolás és könyvgyűjtés komoly tényezőjének, noha a XIII. századtól kezdődően mégsem

a kolostori könyvtárak állanak a fejlődés élén. A városok gyors fellendülése nyomán a művelődés és könyvgyűjtés központjai a nagy múltú vidéki apátságokból először a népesebb településekben épült rendházakba tevődnek át, majd pedig közülük azok könyvtára indul fejlődésnek, amelyeknek az iskolája kiemelkedő szerephez jut. Megemlíthetjük pl. a párizsi Szt. Viktor kolostor iskoláját és könyvtárát, mely később egyik csírája lett az ottani egyetemnek.

Az európai könyvkultúra kutatójának tehát a XIII. századtól fogva elsősorban az egyetemek szerepét kell figyelemmel kísérnie. Mielőtt azonban ezt megtenné, szólnia kell legalább röviden a kolostori könyvmásolás és gyűjtés hanyatlásáról is, hiszen a *Philobiblon* lapjain mindkét jelenség kortársi értékelésével találkozunk. Ennek a hanyatlásnak legbeszédesebb jele, hogy a szerzetesek között újból megnőtt az írástudatlanok száma, több szerzetesrendben egyenesen tilalmazták *scriptorium*-ok fenntartását azzal az indokolással, hogy az írás elvonja a papokat az áhítatoskodásoktól és a lelkek gondozásától. E felfogás szerint elég, ha a pap olvasni tud, de írnia már nem szükséges, hiszen az írás csak egyike a mesterségeknek (*ars*), és vajmi laza a kapcsolata a művelődéssel. Változás ebben a tekintetben a XIV. század végétől fogva következett be, amikor az írás *ars*ből egyre többektől birtokolt, hasznos készséggé degenerálódott, nem kismértékben

már a városlakó világi személyek kezén. De ekkorára azokban a kolostorokban is, amelyekben a *scriptorium* tovább működött, a másolást többnyire nem a barátok, hanem fizetett, hivatásos, világi írnokok végezték. A szerzetesek zöme számára — amint ezt Richard de Bury is panaszolja — a kalamárisnál fontosabb lett a borospohár, az olvasásnál a vadászat. A régi kolostori hagyományokat ebben a késői korban még leginkább a karthauzi barátok őrizték meg, akik — némaságra kárhóztatva — tudományos tanulmányokkal és másolással foglalták el magukat. A késő-középkorban a szerzetesi könyvkultúra egyetlen még fejlődő ágának az ún. kolduló rendek és az apácakolostorok másolótevékenysége tekinthető. A domonkosok és ferencesek rendjét ugyanis a XIII. század elején egyenesen azzal a céllal alapították, hogy az írott szó fegyvereivel is hadakozó eretnek mozgalmakkal szálljanak szembe. Minthogy jó ideig ezek a rendek szabták meg az egyetemek tudományos életét, sok és friss könyvre volt szükségük. Ezeket azonban többnyire hivatásos írnokokkal másoltatták, mert rendtartásuk előírta, hogy másolással ne vegyék el az időt a tanulástól.

A domonkosok és ferencesek azonban többé már nem művészi kiállítású kódexekkel gyarapították kolostoruk könyvtárát, hanem saját skolasztikus kompilációikkal, elmélkedéseikkel töltötték meg szemre igénytelen, zsúfolt írású könyveiket. A szerzetesi könyvmásolás hovatovább visszaszo-

rult a teológiai és skolasztikus szakirodalom, illetve a díszes liturgikus kézikönyvek területére. Az apácakolostorok a XIV. században kivirágzott anyanyelvű kegyességi irodalom, az ún. misztika termékeinek másolásával alkottak újszerűt. Ezek az egyéni áhítatoskodásra szánt szövegek mindenfelé — így a régi magyar irodalomban is — a nemzeti nyelvű írásosság számára törték az utat a középkor latin írásbeliségében. Az említett kivételek ellenére megállapítható, hogy a szerzetesség a késő-középkorban már megszűnt az európai könyvtárfejlődés hajtóereje lenni. Fokozódó érdektelensége következtében a kolostori könyvtárak, a XIV. századtól fogva, a Richard de Bury-szerű főpapi, majd pedig humanista könyvgyűjtők kincsesbányájává váltak, ahonnan nem volt nehéz régi értékes szövegeket szerezni. A jelentősebb egyéni gyűjtők szeme előtt tehát — a *Philobiblon* bizonyága szerint — a XIV. században már nem a kolostorok, hanem az egyetemek könyvtára lebegett mintaképként.

Már eddig is észlelhettük, hogy a középkori viszonyok között könyvmásolás, könyvgyűjtés és szellemi alkotás egymást kiegészítő, egymásra ráépülő, párhuzamos tevékenységek voltak. Érthető tehát, hogy abban az ütemben, amint a szellemi élet alkotóműhelyei a nagy múltú kolostorokból a kialakuló egyetemekre tevődtek át, a szövegek sokszorosításának és a könyvtárképződésnek is az ott folyó tudományos és nevelő munka igényeihez kellett igazod-

nia. Ezeknek megfelelően, a XIII. század közepére az egyetemek mellett újszerű és már nem kizárólagosan egyházi célokat szolgáló másolóműhelyek létesültek. Az egyetemi oktatás — tekintve a diákok nagy számát — középkori fogalmak szerint óriásira duzzasztotta a könyvek iránti keresletet. Amint nőtt a magasabb műveltséggel rendelkezők száma, annál több példányban kellett előállítani ugyanazt a szöveget. Ilyen méretű és állandóan növekvő igényt azonban a különben is hanyatlásnak indult kolostori *scriptoriumok* már semmiképpen sem elégíthettek volna ki. Az alkotó tudós és a kész művet sokszorosító másoló tevékenységét, mely a kolostori műhelyekben korábban egybefonódott, határozottan és intézményesen szét kellett választani. A könyvek sokszorosítása, a melléktevékenységként másolható szerzetesek helyett, hivatásos bérírnokok és kereskedők kötelessége lett. Ezek viszont üzleti szempontokhoz igazodva, iparszerűen szervezték meg ezt a szellemi élet szempontjából nélkülözhetetlen tevékenységet. Így virágzott ki az egyetemek árnyékában egy újszerű másolóipar, és fejlődött ki a középkori Európa első könyvpiaca.

Az egyetemeknek azonban biztosítaniok kellett, hogy az oktatáshoz szükséges példányok a kereskedelmi megfontolásoktól vezetett másolók kezén is pontosak és azonos szövegűek maradjanak. Ezért hivatalos ellenőrzésük alá vonták a kereteik között kibontakozó másolóipart. A felügyeletet

gyakorló egyetemi bizottság tagjait *peciarii*-nek hívták, minthogy az ő feladatuk volt a *peciának* nevezett 4 lap, 8 oldal, 16 hasáb terjedelmű *biniókra* felbontott mintapéldányok (*exemplar*) ellenőrzése. A *pecia* alkotta az egész egyetemi másolótevékenység alapegységét. A hivatalosnak tekintett, jóváhagyott szövegeket a másolóközpont (*statio*) vezetője (*stationarius*) saját költségén hártára leíratta, hogy az *exemplar* kibírja a sok másolást. Nemcsak a szöveg megrövidítése vagy bővítése volt tilos, hanem még a *peciae* számát sem változtathatta meg a *stationarius*. Az ő keze alatt az egyetemtől ilyenekként elismert, gyakorlott, hivatalos másolók működtek. Ezek nevét a *statió*n kifüggesztették. E másolókat az egyetem esküvel kötelezte, hogy csak a mintapéldányok szövegét sokszorozsítják, mégpedig minden változtatás nélkül. A *statió*n található *exemplarok* és ezek másoltatási díja felől szintén kifüggesztett lista tájékoztatta az érdeklődőket.

Minthogy a mintapéldányok bekötetlenek voltak, a *stationarius* egyszerre több írnokot is foglalkoztathatott ugyanannak a könyvnek a másoltatásánál. A műhely tulajdonosa íródeákjait a lemásolt *peciae* száma szerint fizette. Az írnok a munka kezdetekor óvadékot adott a *stationarius*-nak a mintapéldány használata fejében, és újabb *peciát* másolásra mindig csak az előbbinek sértetlen visszaszolgáltatása után kaphatott. Egy *pecia* kölcsönzésének határidejét általában egy hétben szabták meg. A

másolat külső kiállítását illetően az írnok kezét nem kötötték meg az egyetem említett szigorú előírásai. Ezért a másolat ívfüzetek terjedelmében — a könyv formátumától és a betűk nagyságától függően — eltérhettek a *pecia* terjedelmétől. Ilyen esetben azonban a másoló köteles volt a lap szélén halvány írással jelezni a *pecia*-váltás helyét. Az íródeáktól beadott kész másolat pontosságát a műhely vezetője a mintapéldány alapján ellenőrizte.

Ez a másoltatási rendszer főként a XIII—XIV. században virágzott, és legtisztább változataiban a bolognai, párizsi, oxfordi, nápolyi egyetemen divatozott. A németországi és közép-európai egyetemeken általánosabb volt az a szokás, hogy maguk a diákok másolják le, a magisterek és bakka-laureusok diktálása nyomán, a tanulmányaikhoz szükséges szövegeket.

A *stationarius* eredetileg nem árult kész kódexeket. Ilyet esetleg bizonyos díj ellenében kölcsönadott az érdeklődő diáknak; általában azonban csak elkészítette a megrendelt példányokat. Ezért aztán a másoló-műhelyek mellett rövidesen külön szervezet épült ki a könyvek értékesítésére. Pl. a Richard de Bury könyvgyűjtésében központi szerepet játszó párizsi egyetemen a másoló-műhelyt és a kölcsönzést vezető *stationariustól* 1316-ban már világosan megkülönböztették a kéziratok eladásával foglalkozó bizományosokat (*librarii*). Ezek működését az egyetem vezetősége a XIV. század folyamán négy megbízottja (*princi-*

pales librarii) útján ellenőrizte. E megbízot-
tak legalább kétévenként számba vették a
bizományosoknál található könyveket,
megszabták azok eladási árát; ezt és az
eladó nevét látható helyre beírták a könyv-
be. Ugyancsak ők szereztek érvényt annak
az egyetemi rendelkezésnek, hogy a végleg
távozó diákok ne vigyék ki a városból tan-
könyveiket, ne rejtsék el, ne hagyják hasz-
nálatlanul heverni azokat, hanem adják át
a bizományosoknak, akik az eladási ár
1,5—2,5%-a fejében értékesítsék az érdek-
lődő diákok körében. Az egyetem 1323.
évi statutumából az is kitűnik, hogy Párizs-
ban az egyetem felesketett bizományosain
kívül is működtek könyvárusok. Ezek azon-
ban — szigorú bírság terhe alatt — nem
árulhattak csak egészen olcsó munkákat,
s ezeket sem fedett bódében, hanem szabad
ég alatt, azaz földre terített ponyván. Sem-
miképpen sem véletlen tehát, hogy Richard
de Bury olyan lelkesen ír a párizsi könyv-
piacról és másoltatási lehetőségekről, an-
nak ellenére, hogy magán az egyetemen
már hanyatlást észlel. A fentebb ismerte-
tett szervezetnek valóban nagy szerepe le-
hetett abban, hogy Durham bibliofil püs-
pöke akkora könyvtárat gyűjthetett, amek-
korát korábban magánszemély aligha
hozhatott volna össze egy élet alatt.

Az egyetemen folyó munka azonban
nemcsak a „könyvkiadás“ és kereskedelem
új formáit termelte ki, hanem a könyvtárak
használatát, rendjét illetően is új megol-
dásokat hozott. S ezek szolgálnak hosszú

időn keresztül mintául az olyan jelentősebb értelmiségi magángyűjtemények számára, mint amilyen a *Philobiblon* írójáé is lehetett. A középkori egyetemek alapsejtje a kollégium volt, s ezért könyvtáraik is az egyes kollégiumok gyűjteményeiből alakultak. Ezek prototípusának a Robert de Sorbon alapította párizsi kollégium könyvtára tekinthető (1250). Falai között az alapító szerény könyvgyűjteménye negyven esztendő alatt 1017, 1338-ig pedig 1722 kötetre növekedett — a tanárok és diákok adományából. E korábban elképzelhetetlenül gyors ütemű gyarapodást az is elősegítette, hogy a tudományos szerzők előszeretettel helyezték el műveik eredeti kéziratát valamelyik kollégium könyvtárában, minthogy az egyetemet a legfelsőbb tudományos fórumnak tekintették.

A Sorbonne-kollégium gyűjteményét már 1289-ben kettéosztották. A „nagy könyvtár”-ba (*libraria magna*) kerültek a legféltettebb kötetek, amelyeket léláncolva őriztek. A „kis könyvtár” (*libraria parva*) a többespéldányokat, ritkábban használt kódexeket tartalmazta. Párizsban 1338-ban a gyűjteménynek kb. $\frac{1}{4}$ -de tartozott a *libraria magna*ba és $\frac{3}{4}$ része a *libraria parva*ba. Az egyetemek mellett keletkezett könyvtárak már nem lezárt könyvraktárak, hanem éleven műhelyek, s ezért különös gondot fordítottak anyaguk rendben tartására, használatuk biztosítására. Az illető kollégium diákjai és az egyetem tagjai szabadon, idegen személyek bizonyos fel-

tételek mellett használhatták az olvasópul-
tokhoz leláncolt kódexeket. A tanulmányo-
zás érdekeit szolgálták a gyűjtemény anya-
gáról készített összeírások és a *libraria*
parvából óvadék ellenében történt kölcsön-
zésekről vezetett pontos nyilvántartás. A
katalógusok a gyűjteményes kötetek (*colli-*
gatum) részeit külön-külön felsorolták, és
megadták a kódexeken és a polcokon egy-
aránt feltüntetett raktári jelzeteket is. A
gyűjtemény őrzését és kezelését a kollégium
tagjai közül évenként választott esküdt
könyvtárosok látták el. Megjegyzendő,
hogy Oxfordban, ahová Richard de Bury a
saját gyűjteményét szánta, más egyetemtől
eltérően, viszonylag korán (1320) létrejött
a központi könyvtár, némileg háttérbe szo-
rítva a kollégiumi gyűjteményeket. Abban
a rendtartásban, amelyet Richard de Bury
ír elő a saját gyűjteménye számára, nem
nehéz felismerni az egyetemi könyvtárak
bevált gyakorlatának hatását. A XIV. szá-
zadtól fogva azok a kolostori és székes-
egyházi könyvtárak, amelyeket még egy-
általában továbbfejlesztettek, beszerzéseik-
ben és berendezkedésükben szintén az
egyetemi gyűjtemények után igazodtak.

E korszak könyvtárfejlődésének másik
lényeges mozzanata, hogy a laikus szemé-
lyek körében szintén jelentkezik a könyv-
gyűjtés szenvedélye. Persze ezeknek a
gyűjteményeknek zömét is a skolasztikus
tudomány és a teológiai irodalom hagyo-
mányos művei alkotják. Mellettük azonban
egyre növekvő számban szerepelnek a

történeti, katonai, földrajzi, a szórakoztató irodalom, s főként a lovagi költészet termékeit tartalmazó kódexek is. Korábban — láttuk — a könyvszerető uralkodók sem gondoltak gyűjteményük megőrzésére. Most állandósul a bibliofília igen sok fejlődési udvarban. II. Frigyes császár (1220—1250) könyvtára valóságos közvetítője lett az arisztotelészi, a zsidó és az arab filozófiának, a gyűjteménye részére készített fordítások révén. A francia királyok bibliofiliáját IX. Lajos (1226—1270) alapozta meg udvari *scriptorium* és könyvkötőműhely létesítésével. Ezek valóságos iskolát teremtettek a könyvfestészetben és a könyvkötőművészetben. V. Károly király 1367—8-ban a Louvre egyik tornyában fényűzően berendezett külön könyvtárhelyiséget építtetett gyűjteménye elhelyezésére. E század folyamán még a tömegében műveletlen angol nemesség soraiban is akadnak már olyan kivételes személyek, akik könyveket gyűjtenek maguknak. Pl. Gui de Beauchamp (mh. 1315) hagyatéki leltárában 42 francia lovagregény szerepel.

Ezeknek a feudális könyvgyűjtőknek legfőbb érdemük az ízlésüknek megfelelő anyanyelvű irodalom felkarolása és a könyvdíszítő művészet továbbfejlesztése. De még inkább a világi művelődési javak és az anyanyelvű irodalom gyűjtőhelyeinek tekinthetők a polgári-értelmiségi tulajdosok egyre jelentősebb méretű könyvtárai. Változatos anyaguk — a tulajdosok társadalmi és művelődési helyzete folytán —

valós képet nyújt a könyv és a késő-középkori olvasó kapcsolataiban bekövetkezett lényeges változásokról. Pl. Hugo von Trimberg költő 1300 körül 200 kötet könyvvel és valóban széles körű olvasottsággal dicsekedhetett, Amplonius Ratinck erfurti orvos és teológus (1363—1435) hagyatékában pedig 978 kötet kéziratot számláltak össze. Ennek a Richard de Buryhez sok tekintetben hasonló alkatú német bibliofilnek az erfurti egyetemre hagyott és napjainkig fennmaradt gyűjteménye szolgálhat némi tájékoztatással afelől, hogy miket is tartalmazhatott a *Philobiblon* szerzőjének könyvgyűjteménye.

Jóllehet a pápák könyvtára nem világi uralkodói vagy értelmiségi könyvgyűjtemény, mégis közelebb áll ezekhez, mint a kor egyházi könyvtáraihoz. A latin egyház fejének római könyvtára, a levéltárral együtt, 1309-ben került át Avignonba, és ott gyökeres változáson ment keresztül: rövid idő alatt korszerű és nagyszabású tudományos könyvtárrá alakult. Központjává lett a „fogságban” lévő pápai udvar eleven és világi vonásokkal gazdagodó szellemi életének, melyet a kezdődő humanizmusnak olyan úttörői élesztgettek, mint Francesco Petrarca (1304—1374). Ennek köszönhető, hogy Avignonban rövid idő alatt valóságos nemzetközi könyvpiac alakult ki, s az fontosság tekintetében, néhány évtizeden át, mindjárt a párizsi után következett. A tudományokat és a művelődés irányítását kezében tartó egyházi értelmi-

ségnek Avignon lett az egyik fontos érintkezési pontja, ahol kicserélhette szellemi javait. Richard de Bury bibliofiliája is értékes indíttatásokat nyerhetett a humanizmus felé haladó Avignonból.

A könyvgyűjtés és a szép könyv szeretete tehát a „sötét” középkorban sem szakadt meg, hanem sajátos formák között fejlődve, jelentős könyvtárakat hívott létre. Mégis hosszú időbe tellett, amíg ez a nemes szenvedély — a könyv meg az olvasó ember közötti meghitt kapcsolat — tudatos és irodalmi színvonalú ábrázolást kaphatott. Ehhez már viszonylag sok könyvbarátra és könyvtárra: közönségre volt szükség. Annyira legalábbis, mint amennyivel a XIV. századi Nyugat-Európa újból dicsekedhetett. Richard de Bury az első középkori szerző, aki élete legnagyobb élményeként vall, a kor sajátos, egyházas irodalmi köntösében ugyan, de a mai olvasót is magával ragadó módon arról, hogy számára mit jelentett a könyv, a szellemi munka. Ennek az élménynek az őszinte közvetlensége teszi a *Philobiblon*t hat évszázad távlatában is friss írássá a könyv mai barátai számára.

*

Richard de Bury 1287. január 24-én született a normann eredetű Aungerville családból. Az irodalomban használatos angolos nevét családi hűbérbirtoka után kapta. Származására nézve tehát a meghódított

Középkori könyvtárterem láncoskönyvekkel
(Hereford, XV. század)

A Humphrey herceg alapította oxfordi könyvtár
1488-ban (rekonstrukció)

Anglia új politikai vezetőrétegéhez tartozott. Ez természetesen nagy mértékben megkönnyítette érvényesülését. A normann származás azonban belső fejlődése szempontjából is fontos következményekkel járt. Az angol nemesség bárdolatlan tömegein belül ugyanis franciás műveltségükkel, a kifinomult lovagi életformák ápolásával ezek a családok alkották a szellemileg fogékony réteget. A szintén normann eredetű angol nemes Gui de Beauchamp hagyatékából ismeretes, fentebb említett francia lovagregények pontosan jelzik azt a művelődési légkört, amely Richard de Buryt már gyermekkorában megbarátkoztatta a könyvekkel. Minthogy korán árvaságra jutott és neveltetését klerikus nagybátyja vállalta, élete továbbra is a könyvek társaságában alakult. Nagybátyja a magáéhoz hasonló papi pályát szánt neki, és a már akkor jónevű oxfordi iskolába küldte tanulni. Itt az angol oktatásügy éppen abban az időben egyetemmé fejlődő központjában, a skolasztika angliai fellegvárában, a művelődés iránt fogékony fiatal nemes megszerezte magának a hagyományos klerikus műveltségnek azt a legmagasabb fokát, amely egyaránt képesített az udvaripolitikai szolgálatra és az egyházi hierarchiában való érvényesülésre. A középkori állam nem ismerte a diplomáciai-politikai vagy általában a közszolgálatok honorálásának ma szokásos módját. Az uralkodók nem rendszeres fizetéssel, hanem gazdag javadalmakkal egybekötött egyházi méltó-

ságok adományozásával jutalmazták híveiket. Ehhez azonban azoknak, legalább formálisan, papi jelleggel kellett rendelkezniök. Így jött létre a középkori államokban az a főpapi réteg, amelyik formálisan ugyan klerikus volt, de valójában élete nagyobb részét a politika és a kormányzat nagyon is világi ügyeivel töltötte el, és életformájában, gondolkozásában erősen el is világiasodott. Ezt az egyházi és a világi értelmiség mezsgyéjén húzódó életpályát választotta magának Richard de Bury. Egyes kutatóknak az a vélekedése, hogy eredetileg a bencés rend tagja lett volna, nem látszik valószínűnek.

Pályája könnyen indult, és hozzá — úgy látszik — mindjárt a királyi udvarban. A chesteri hivatalnokoskodására vonatkozó állítólagos adatok ugyanis nem mentesek bizonyos ellentmondásoktól. II. Eduárd király (1284—1327) fia, a trónörökös windsori herceg nevelését bízta a bizonyára jól képzett ember hírében álló fiatal klerikusra. Ha a későbbi király könyvszeretéből és általában uralmának pozitív mérlegéből szabad visszakövetkeztetnünk az egykori nevelő szerepére, akkor annak nem mindennapi egyéniséget kell tulajdonítanunk. A királyi ház bizalmi embereként Richard de Bury hamarosan belenőtt az angol politikai életbe, és onnan csak élete alkonyán vonult vissza. Megbízatásai azt mutatják, hogy rátermettsége és képzettsége folytán fontos szerepet játszott a politikai életben és az udvari intrikákban

egyaránt. A gyenge II. Eduárd oldalán a hatalomért egymással marakodó kegyencek közül Richard de Bury a Tamás lancasteri gróf pártjára állott. Amikor ez 1322-ben elbukott, győztes ellenfelei, a Despenserek, az eszes udvari klerikust is semlegesíteni igyekeztek. Eltávolították tehát az udvarból úgy, hogy az angol korona alá tartozó franciaországi Gascogne tartományba küldték kincstartónak. Súlyosabb megtorlástól — úgy látszik — a francia származású királynő óvta meg.

Richard Gascogne-ban ismét világi szakértelmet igénylő munkakörbe került, és továbbra is összeköttetésben maradt az 1324 óta szintén Franciaországban tartózkodó királynővel és trónörökössel. Richard de Bury sajátos lelkialkatával, eleven művelődési igényeivel magyarázható, hogy időleges politikai bukását további szellemi fejlődése javára tudta fordítani. Gascogne-i tartózkodásának részletei nem ismeretesek, mégis több jel tanúskodik arról, hogy a harminchat esztendő angol klerikus ebben a „számkivetés“-ben mélyült udvaroncból a kor fogalmai szerinti tudóssá, és a fejlettebb francia viszonyok között vált végleg szenvedélyes könyvbaráttá. Azok a kutatók, akik a *Liber epistolaris* című munkát is Richard de Burynek tulajdonítják, erre az időre teszik ezt az első irodalmi alkotását. Ekkor építhette ki kapcsolatait mind a párizsi egyetemi körökkel, mind pedig a szellemi életben vezető szerepet játszó minoritákkal és domonkosokkal,

akik — saját bevallása szerint — nagy segítségére voltak további gyűjtésében.

Gascogne-i száműzetése politikai háttéréről sokat elárul, hogy részt vett Izabella királynőnek II. Eduárd és a két Despenser megbuktatására szőtt összeesküvésében, sőt a kezén levő kincstári bevételeket is átengedte a lázadóknak. Francia földön szerzett új művelődési kapcsolatainak jelentőségére pedig abból következtethetünk, hogy amikor e szervezkedés miatt el akarták fogni, Richard de Bury Párizsba menekült, és üldözői elől az ottani minoriták rejtették el kolostoruk tornyában. Érthető tehát, hogy amikor Izabella királynő 1326-ban csapatokkal partra száll Angliában és leszámol ellenfeleivel, a volt gascogne-i kincstartó szintén ott található hívei között. Miután a fogságba esett király 1327 januárjában fia javára lemondott, Richard de Bury egykori tanítványa került III. Eduárd néven Anglia trónjára (1312—1377). Bár az ekkor csak tizenöt esztendőes gyermek helyett a tényleges hatalmat egyelőre anyja és francia kegyence, Roger Mortimer gyakorolta, az egykori nevelő politikai súlya az udvari körökben jelentősen megnőtt. Bizalmi helyzetét fejezi ki, hogy az uralkodó személye körüli különböző tisztsegeket tölt be, többek között ő a király magánpecsétjének őre. Az udvari intrikákban otthonos, tapasztalt politikusnak szintén része lehetett abban, hogy III. Eduárd 1330-ban ügyesen kihasználta a skóciai balsikerek miatti általános elégedetlenség-

get, Mortimert megbuktatta, és így az ország vezetését végleg magához ragadhatta. Királyi tanítványa oldalán most már töretlenül ívelt felfelé Richard pályája az államvezetés legfontosabb munkakörei felé. Képzettségét, tapasztalatait és nyelvismeretét uralkodója főként kényes diplomáciai feladatok ellátására használta. Ezek a gyakori külföldi utazások tovább bővítették Richard látókörét, és megannyi alkalmul szolgáltak újabb és újabb könyvbeszerzési források felderítésére.

1328-ban a francia Kapeting dinasztia főága kihalt, és örökségére, mint Szép Fülöp unokája, III. Eduárd szintén jogot formált. Az angol diplomácia az ezt követő évtizedben arra törekedett, hogy felkészüljön a franciákkal esedékes leszámolásra, ehhez pedig szövetségeseket szerezzen magának. Ennek a körültekintő szívóssággal végrehajtott akciónak, lényegében az ún. százéves háború diplomáciai előkészítésének, egyik fontos szereplője volt az akkor már könyvbarátságáról mindenfelé ismert Richard de Bury. 1330-ban királyának követe XXII. János pápa mellett. E látogatásból szempontunkból most csak azok a hatások lényegesek, amelyek a könyvgyűjtő diplomatát a nyugati egyház művelődési központjában érhették. Avignonban kötött ismeretségei közül sokatmondó a Petrarccal való kapcsolata. A humanizmus úttörője egyik levelében lángelméjű és a tudományokban jártas férfiúnak minősíti Richard de Buryt, aki fiatal korától kezdve foglal-

kozott a tudományokkal és gyűjtötte a könyveket. Petrarca úgy tudta, hogy a kortársak közül neki van a legnagyobb könyvtára, és éppen ezért onnan remélt adatokat az ókori világ földrajzával kapcsolatos tanulmányaihoz. Kettőjük közül, láthatóan, a humanista költő érezte fontosabbnak kapcsolatuk fenntartását. Abból, hogy két levelét is válaszolatlanul hagyta, talán arra következtethetünk, hogy Richard nem érzékelte kellően Petrarca tudományos törekvéseinek újszerűségét, vagy nem értett egyet azokkal.

Richard de Bury ekkor már az angol politikai élet egyik legfontosabb személyisége és magas közjogi méltóságok betöltője. 1333-ban a király lordkancellárrá és felségpecsétje őrévé, majd főkincstartóvá nevezi ki, és a tekintélyes durhami püspökséget juttatja neki politikai szolgálatai jutalmául, noha a káptalan már előzőleg mást választott püspökké. Életének talán ezek a legmozgalmasabb évei. Gyakran jár követségben külföldön, és fáradhatatlanul szövi a francia udvar elszigetelésére törő angol diplomácia hálójának szálait. Jó francia kapcsolatai révén többször küldik tárgyalni a párizsi udvarba, újból megfordul Avignonban, az európai latin írásbeliségnek olyan fejlett területeit járja, mint Flandria, Brabant és Hennegau.

A nagyszabású politikai játszma okozta állandó belső feszültség levezetéseként ezekben az években teljesedhetett ki Richard püspök bibliofiliája. Olyan országok-

ban és körökben forgott ekkor, ahol középkori fogalmak szerint bővében volt a könyv, ahol ő maga különleges értékekhez juthatott nemcsak vásárlás, hanem ajándék formájában is. A bőkezűen fizető angol követet mindenhol megelőzte a hír gyűjtő-szenvedélyéről, és tárgyalófelei mindenféle különleges értékű régi vagy díszes kódexek ajándékozásával, illetve megvételre vagy másolásra felkínálásával igyekeztek megszerezni a befolyásos politikus jóindulatát. Maga Richard de Bury említi a *Philobiblon*ban, hogy a király bizalmi embereként minden könyvtár megnyílt előtte. Anglián és Franciaországon kívül német és olasz földön is a másolóműhelyek, könyvkereskedők hosszú sora várta rendeléseit, s a messzi földeket bejáró kolduló barátok, vidéki papok, tanítók köréből kikerülő önkéntes „ügynökök” hajtották fel számára a kolostori vagy templomi gyűjtemények lappangó értékeit. Ezek megszerzése vagy lemásoltatása, szakszerű restauráltatása jelentette a kikapcsolódást Richard püspök számára a politikai kötélrancok idején.

De talán jelentette bizonyos mértékben udvari pályájának önmaga előtti igazolását is. Egyéniségében ugyanis fiatal korától fogva egyaránt felismerhetők a vérbeli, nagyszabású politikai játékos és az elmélyülést kereső szellemi ember vonásai. Richard de Bury, ha Angliában volt, egyik tartózkodási helyéről a másikkal szemekkel vitette maga után kedvenc olvasmányait. Durham XIV. századi krónikása,

William de Chambre jegyezte fel olvasmányaiiba belefelejtkező püspökéről: szokása szerint nemcsak éjszakai nyugvóhelyét, hanem körös-körül hálósobájának padlóját is annyira elborították a tanulmányozott könyvek, hogy járni sem lehetett tőlük. Richard de Bury bibliofiliája éppen azért olyan szenvedélyes és abban a korban szokatlan jelenség, mert a tudományos elmélyülés után sóvárgó, de az udvari élet csillogásáról, a hatalom gyakorlásában való részvételtől és a politikai játék izgalmairól lemondani nem tudó lélek számára ez biztosíthatta a belső egyensúlyt és az önigazolást. Amint teltek az évek, és ahogyan Richard egyre magasabbra hágott az érvényesülés lépcsőfokain, annál inkább belső kényszerré vált számára, hogy kielégítetlenül maradt szellemi ambícióit legalább így élje ki. Ellenségei halála után azt terjesztették róla, hogy csupán azért gyűjtötte a könyveket, mert nagy tudósnak akart látszani, noha közepes műveltségű volt (Adam Murimuth). A *Philobiblon* azonban cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy Richard de Bury bibliofiliája nem a művelt nagyúr porhintése a világ szemébe. Inkább életszükséglet és balzsamír egy olyan személy számára, aki minden külső sikere ellenére úgy érzi, hogy elárulta jobbik énjét, és valamelyes kárpótlást keres az önmagában hordozott tudós hajlamok elfojtásáért.

Életpályájának lezárása szintén ezt bizonyítja. 1338-ban még elkíséri urát Koblenz-

be, ahol III. Eduárd most már nyíltan szembefordul IV. Fülöp francia királlyal. Az angol uralkodó Bajor Lajos német—római császár előtt, a fejedelmek gyűlésében, panaszt emel hűbérura ellen, és felveszi a francia királyi címet. Ugyanekkor a császártól nyert birodalmi vikáriusság jogán Németalföldet, a gazdag flandriai városokat ténylegesen is hatalma alá vonja. A franciák elleni háború diplomáciai előkészítése és vele Richard de Bury szerepe befejeződött. Bár a következő esztendőben még részt vett a skótok megnyerését célzó tárgyalásokon, a háború kitörését (1339) követően rövidesen visszavonult a politikai életből. Feltételezik, hogy 1341 nyarán még részt vett a Franciaországgal, majd pedig a skótokkal kötendő békéről tárgyaló követvégekben, de 1342 után többé már a parlament ülésein sem jelent meg. Talán elbetegesedése volt ennek az oka, bár lehet, hogy döntésében politikai megfontolások is szerepet játszottak. Mindenesetre feltűnő, hogy a mozgalmas világi élethez szokott főpap láthatóan önként, királya teljes bizalmát élvezve tűnik el a közéletből és vonul vissza könyvei közé Durhambe. Ettől fogva 1345. április 14-én, ötvennyolc éves korában bekövetkezett haláláig ott, illetve egyéb birtokain tartózkodott, és csupán könyveinek élt.

Ezeknek a csendes elmélkedésben eltöltött utolsó éveknek a terméke a *Philobiblon*, a középkori irodalomnak ez a társaltalan alkotása. Sem előzménye nem volt,

sem folytatása nem akadt századokon át. Richard de Bury — amint életének folyásából is kitűnt — ízig-vérig a feudális társadalom és a skolasztikus egyházi művelődés képviselője. A humanizmus szele őt legfeljebb csak megérintette, de döntő változásokat nem indított el benne. Különben említett ismeretsége Petrarccal feltétlenül másként alakult volna. A könyvekkel való kapcsolatában viszont mégis megelőzte saját korát. Szenvedélyes könyvszeretete és gyűjtése modern és a humanistákra jellemző jelenség a középkori bibliofilia történetében. Hogy mennyire az, akkor tűnik ki leginkább, ha *Philobiblon*ját összevetjük Richard de Fournival (1201—1260) *Biblionomia* című, könyvtári tárgyú értekezésével. Ez ugyanis inkább könyvtárismertetésnek fogható fel, mely a középkori ember személytelenségével tájékoztat az állomány, annak rendszere és jelzetei felől, de alig árul el valamit is a gyűjtés pszichológiájából, azokból a finom izgalmakból és örömekből, amelyekkel ez a nemes szenvedély minden időben együtt járt.

A *Philobiblon* keletkezését magyarázó sajátos okokhoz talán akkor jutunk legközelebb, ha egy nagyvilági életet élt, művelt értelmiségi önmagával való végső számvetésének eredményét látjuk benne. Miután az angol—francia viszony alakítása a hajlékony diplomatáktól a nyers katonák kezébe került át, Richard de Burynek alkalma nyílott egész pályafutása nyugodt áttekintésére. Abból, hogy addigi életformájával

szinte máról holnapra szakított, és haláláig csupán intellektuális kedvteléseinek élt, talán szabad arra következtetnünk, hogy a durhami magányában összeállított mérleg nem politikai, hanem tudományos ambíciói javára billent. Ekkor már nem diplomáciai, politikai pályájának sikereit érzi élete igazi eredményének, hanem könyvgyűjtését. Ezzel is kíván magának maradandó emléket állítani az utókor előtt. Ez lebeg a szeme előtt, amikor könyvtára jövődjét igyekszik biztosítani, és amikor élete nagy szenvedélyét a *Philobiblon* megírásával meg akarja védelmezni értetlen kortársai rosszindulatával szemben.

Durhami udvarában már korábban másolóműhelyt (*scriptoriumot*) szervezett, ahol több íródeák, miniátor és könyvkötő dolgozott gyűjteménye számára. Visszavonulása után segítségükkel igyekszik tervszerűen lemásoltatni azokat a műveket, amelyek addigi gyűjtése során nem kerültek horogra, de amelyeket nélkülözhetetleneknek ítélt ahhoz a művelődési feladathoz, melyet halála után könyvtárának szánt. Elrendezte és lajstromoztatta az állományt, és intézkedett gyűjteménye jövő sorsa felől: Oxfordban kollégiumot szándékozott alapítani, és ezt kívánta könyvtára örökösévé tenni. Ott, ahol ő is műveltsége alapjait szerezte, már 1338-tól fogva új otthont akart létesíteni a tanulni vágyó fiatalok részére, és mindazokat a szellemi értékeket, amelyeket világi csillogásban nem szűkölködő pályáján összegyűjthetett, mások tanulásának

és a tudományok művelésének megkönnyítésére annak falai között szándékozott közkinccsé tenni.

Apró részletekig szabályozta könyvtára kezelésének és használatának módját. Előírta, hogy a kollégium tagjai közül öt megbízható diákot jelöljenek ki a könyvek kezelésére. Minthogy könyvtára berendezésénél a Sorbonne-on látott megoldásokat követte, gyűjteménye darabjait ő is két csoportba sorolta. A többes példányokból megengedte a kölcsönzést, ha az illető a kötet áránál nagyobb értékű zálogot és írásos térítvényt adott, valamint eskü alatt megfogadta, hogy a kódexet nem viszi ki Oxford területéről. Azt azonban tilalmazta, hogy könyveit lemásolás vagy fordítás céljaira kiadják. Nyilván azért, mert ezzel rongálódhattak volna leginkább. Könyvtára használatát illetően nem szándékozott különbséget tenni diák, szerzetes vagy világi személy között. A létesítendő kollégium magisterét és könyvtárőreit kötelezte, hogy minden esztendőben a lajstrom alapján, kötetről kötetre ellenőrizzék, megvan-e a teljes állomány. A *Philobiblon* lapjain azért sorolja fel részletesen a könyvekre leselkedő veszedelmeket, mert mindazoktól a jövőben is szerette volna megóvni féltett kincseit.

Féltő előrelátása azonban teljesen hiábavalónak bizonyult, mert a fátum nem engedte meg a könyvtárával kapcsolatos terv valóra váltását. Halála bekövetkeztekor a Durham College még nem nyílt meg, és így

könyvtára sem kerülhetett át annak tulajdonába. A XIV. századi Anglia legjelentősebb magángyűjteménye úgy kallódott szét Richard de Bury halála után, hogy ma már az sem állapítható meg bizonyosan, hogy miként semmisült meg. Van olyan vélemény, hogy a gyűjtemény az örökhagyó akaratának megfelelően bekerült ugyan a durhami bencések oxfordi házába, majd onnan a Richard püspök utóda által tényleg felállított Durham College-be, de ládákban állott hosszú időn át. Amikor pedig ezt a kollégiumot a XVI. században feloszlatták, e könyvek zöme a Humphry gloucesteri herceg (1392—1447) adományából 1430 körül létesített könyvtár állományába olvadt be. Ez a hagyomány azonban az oxfordi könyvtárakban ma fellelhető középkori kódexekkel nem igazolható. Oxfordban ugyanis csak egyetlen kódexről mutatható ki bizonyosan, hogy valaha Richard püspök gyűjteményéhez tartozott. Valószínűbbnek látszik tehát az a másik nézet, mely szerint a könyvtárat, egyéb ingóságokkal együtt, elárverezték az elhunyt püspök költekező életmódjából származó nagy adósságok rendezése érdekében. A londoni British Museum kéziratára örzi Richard de Bury egyik kódexét, melynek bejegyzéséből az derül ki, hogy erre az árverésre, illetve széthurcolásra, mindjárt a haláleset után, már 1345-ben sor került. Környezetének nagy többsége a püspök könyvgyűjtésében aligha látott többet hivalkodásnál, felesleges költekezésnél, és ennek megfelelően

gyűjteményét, az anyagi kérdések rendezése során, nem is részesítette különleges elbánásban. Másként alig elképzelhető, hogy egy ilyen rendkívüli jelentőségű gyűjteménynek szinte teljesen nyoma veszhessen.

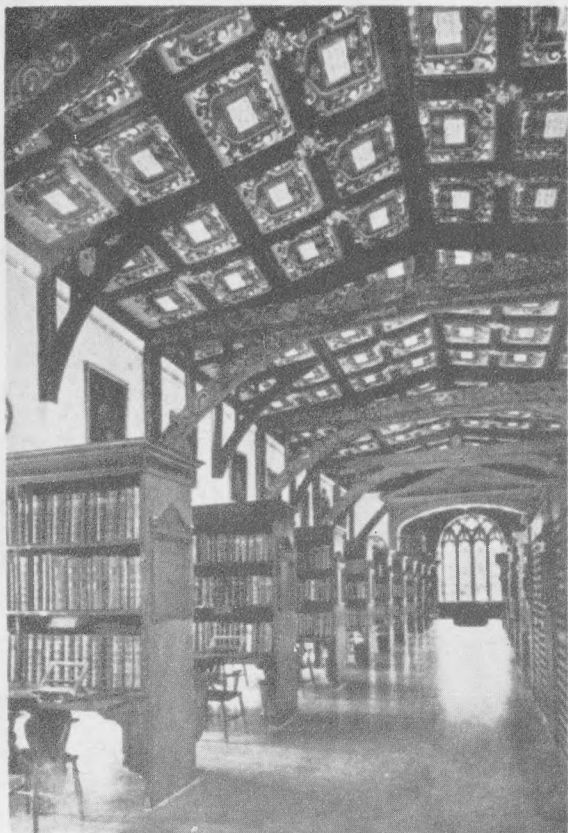
Mivel a könyvtár és lajstroma megsemmisült, találgatásokra vagyunk utalva mind a gyűjtemény nagyságát, mind pedig tartalmát illetően. Láttuk, hogy Petrarca tudomása szerint kortársai között Richard de Bury rendelkezett a legnagyobb könyvtárral. Ez az értesülése azonban bizonyára az angol diplomata környezetéből származik, és aligha tekinthető ellenőrzöttnek. Ennél több hitelt érdemelnek a durhami krónikás irodalom adatai. William de Chambre szerint Richard de Burynek több könyve volt, mint az összes angol püspöknek együttléve. Gyűjteményének csak a törzsállományát tartotta püspöki székhelyén, Durhamben; egyes részeit különböző kastélyaiban helyezte el, hogy bárhova is megy, mindig könyvei között lehessen. Az irányában elfogult, sőt rosszindulatú Adam Murimuth azt jegyezte fel, hogy Richard könyvtárának elszállítására öt nagy talyiga sem lett volna elegendő. Ez a megjegyzés és több más egykorú adat arra is figyelmeztet, hogy a XIV. századi embernek a maitól egészen különböző fogalmi voltak a könyvtárak méreteiről. Richard de Bury sokaktól magasztalt gyűjteményét tehát kortársai minden lelkendezése ellenére sem szabad a nyomtatás feltalálása utáni könyvtárak mércéjével mérni. Minthogy — lát-

tuk — a Richardtól annyira csodált, nagy múltú párizsi Sorbonne könyvtára 1338. évi leltárában is csupán 1722 mű szerepel, a durhami püspök legendássá vált gyűjteményét ennél jóval kevesebbre, legfeljebb 1000—1200 kódexre kell becsülnünk.

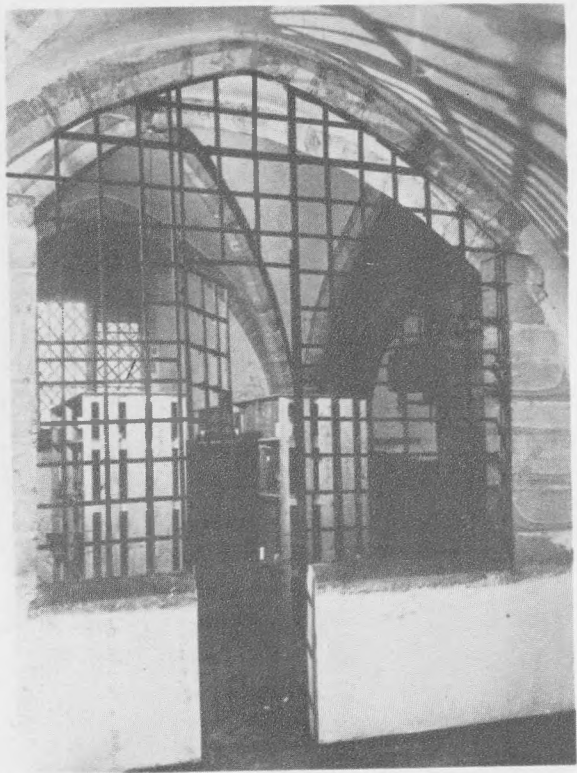
Ha a könyvtár leltára nem is maradt reánk, a *Philobiblon* szövegében emlegetett művek alapján mégis hozzávetőleges képet alkothatunk magunknak a durhami gyűjtemény jellegéről és összetételéről. A gyűjtő egyéniségéből, életpályájából is következik, hogy Richard de Bury kódexei között legfeljebb csak hírmondónak akadhatott néhány a kezdődő humanizmus divatos alkotásai közül. Horatius, Vergilius, Ovidius, Plinius, Livius, Seneca, Martialis, Terentius, Suetonius, Aulus Gellius egyes műveinek jelenléte ugyanis nem a humanizmus hatásával magyarázandó, hanem a középkori tudományosság és oktatás hagyományos állagához tartozónak tekinthető. Bizonyos antik irodalmi elemeknek a keresztyén művelődéssel való ilyen keveredése egyenesen jellemző a késő-középkori kultúrára. Richard de Bury alapműveltsége tehát a skolasztika keretei között elhelyezkedő klerikus iskolázottság. Oxford egyeteme, ahol tanult és amelyet állandóan támogatott, ekkor már a skolasztika utolsó bástyájának számított. A skolasztika képviselőjének kell minősítenünk őt annak ellenére is, hogy az ókoriakat és alkotásait már felülmúlhatatlannak tekinti. Azt is észreveszi, hogy a papok hűtlenek lettek

a könyvekhez, s így a tudományos ismeretek kezdenek átcsúszni a világiak kezébe. Ezzel a laicizálódási folyamattal azonban a legélesebben szembehelyezkedik, és úgy véli, hogy könyv laikus ember, mesterember kezében természetellenes dolog, és olyan, mintha börtönbe vagy más méltatlan helyre kerülne. Könyv és tudomány, szerinte, az isteni akarat megvalósítására rendelt eszközök.

Könyvtárában a keresztyén tudományosság alapvetőinek (Lactantius, Jeromos, Ágoston, Cassiodorus, Beda stb.) művein kívül a skolasztikus teológia és az „isteni eredetű” arisztotelészi filozófia a legteljesebben képviselt. Politikai pályát választott klerikus kortársaitól eltérően, Richard püspök a jogtudományt eleve kirekesztette érdeklődési köréből. Minthogy gyűjteményét kollégiumi kézikönyvtárnak szánta, alaposan felszerelte a grammaticusok és lexicografusok műveivel. Előszóval vásárolta a görög nyelvű kódexeket. Könyvtárában meglehettek Homérosz, Szókratész és Démoszthenész művei. Felfogása szerint a görög és héber nyelv ismerete nélkülözhetetlen a klerikusok számára, hiszen ezek segítségével juthatnak el a keresztyén tanok gyökereiig. Saját görög nyelvtudása azonban felületes lehetett, akárcsak ókori ismeretei. Latin stílusa is közelebb áll a grammaticusok és a keresztyén egyházatyák nehezkesebb, zsúfoltabb nyelvezetéhez, mint a klasszikus auctorokéhoz. A *Phi-*

A Humphrey herceg-féle könyvtárterem
az oxfordi Bodleian Könyvtárban

A durhami székesegyház XIII. századi
könyvtárterme

lobiblon tolmácsolása más nyelvekre ezért is különösen nehéz, igényes feladat.

De könyvvásárlásaiban nemcsak a klerikus, hanem a politikus, a diplomata szükségleteit is szem előtt tarthatta. A *Philobiblon*ban egyenesen kimondja, hogy könyvek nélkül egyetlen államot sem lehet jól kormányozni. Munkájának ugyanezen a helyén említi is Salisbury János (kb. 1110—1180) *Polycraticus*át, a középkori államelméleti irodalom jelentős alkotását. Mint-hogy Richard püspöknek a British Museum-ban máig meglévő kódexe éppen ezt tartalmazza, megkockáztatható a feltevés, hogy a *Philobiblon*ban emlegetett többi mű egykor szintén megtalálható volt a durhami püspök gyűjteményében.

Könyvtárának felelőtlen szétzüllesztése mindennél jobban mutatja, hogy kortársai mennyire értetlenül nézték Richard de Bury különös szenvedélyét. Maga mondja el, hogy sokan hibáztatták szenvedélyes érdeklődését a literatúra, a tudomány dolgai iránt, a könyvek bírására irányuló leküzdhetetlen vágyát. Keserűen jegyzi meg, hogy könnyebben megbocsátának neki, ha vadászattal, tivornyázással vagy gáláns kalandokkal töltötte volna életét, a feudális egyház főpapjainak többségéhez hasonlóan, mint azt, hogy a könyveket választotta szenvedélye tárgyául. Ellenfeleit, találóan, a denevérekhez hasonlítja, amelyek napvilágnál semmit sem látnak abból, ami körülveszi őket. Színvakoknak nevezi e gáncsokodókat, akik egyáltalán képtelenek

érezkelni is azt, amit ő maga előtt lát, amiért lelkesedik és áldozatokat hoz. Az őt körülvevő értetlenség készíthette Richard de Buryt, hogy visszavonulása éveiben mintegy búcsúzva e világtól, megkísérelje a lehetetlent: ellenfeleinek megmagyarázni egész életének értelmet adó nagy szenvedélyét. Ennek a szándéknak köszönheti megszületését a *Philobiblon*. Ez ad ennek az írásnak a középkori irodalomban annyira ritka személyes fűtöttséget, és teszi, szokatlan, körülményeskedő, mesterkéltséggel előadasmódja és példaanyaga, érvei ellenére, a mai ember számára is élvezhetővé. Richard püspök gyűjteménye szomorú sorsán mérhető le leginkább, hogy a *Philobiblon* mennyire nem sikerült „színvak” kortársai véleményét megváltoztatnia. Eleve reménytelen kísérlete révén Richard de Bury mégis a bibliofília első örök értékű dicséretével ajándékozta meg az európai irodalmat.

A máig fennmaradt negyvenhat középkori kéziratos példány önmagában is tanúság a *Philobiblon* későbbi irodalmi sikere mellett. Igaz, ezek túlnyomó többsége a XV. századból való, jeléül annak, hogy ilyen alkotások igazi értékelésére azáltal értek be a társadalmi feltételek, hogy a humanizmus a könyvgyűjtést általánossá tette az értelmiség körében. Ezzel magyarázható viszonylag korai kinyomtatása is. A *Philobiblon* először 1473-ban Kölnben jelent meg nyomtatásban. Ez és az 1483-ban Speyerben megjelent újabb kiadás nyitotta meg a *Philobiblon* máig tartó diadalútját.

De más jele szintén maradt annak, hogy Durham bibliofil püspökének munkáját már a középkor is a könyvszeretet legszebb dicséreteként és a könyvtártudomány fontos alkotásaként tartotta számon. Többen feltételezik, hogy Petrarca ismerte a *Philobiblon* szövegét, és Richard püspök példájára ajánlotta fel ő is közcélra a könyvtárat. Az oxfordi egyetem egyik 1358-ban szerkesztett statutuma már hosszabb részt tartalmaz a *Philobiblon*ból, 1460-ban pedig Freiburg egyetemének első rektora, Mathaus Hummel, megnyitó beszéde szinte teljes szövegét Richard de Bury munkájából kölcsönözte. A könyv és az értelmiségi munka dicsérete már ekkor egybekapcsolódott a durhami püspök művével. Így tartják ezt számon a vérbeli bibliofilek még a XIX. század közepén is. Ezért szerezte meg a *Philobiblon* 1674. évi lipcsei kiadását gyűjteménye számára pl. a nagy román könyvbarát, Timotei Cipariu is.

Amíg a régebbi kiadások mind a kölni, illetve a speyeri nem éppen hibátlan szöveg újranyomásai, a XIX. század végén és a mienk első felében végre megtörtént a mű emendációja a fellelhető összes kéziratot példány alapján. A latin szöveg tehát jelenleg már kifogástalan kritikai kiadásokban áll rendelkezésre. Richard de Bury öngazolását azonban a könyvbarátok ma már többnyire nem a szerző fogalmazásában, hanem saját anyanyelvükre fordítva olvassák. E fordítások sorát az 1832. évi angol tolmácsolás nyitotta meg. Azóta

szinte minden európai nyelvre lefordították, egyesekre több ízben is. Az újabb és újabb fordítások napjainkban is egymást érik a világ különböző részeiben. Ezekhez csatlakozik most az első magyar nyelvű tolmácsolás is.

A *Philobiblon* ugyan máig örökifjú alkotás maradt, de a baljós végzet, melynek a legendás könyvgyűjtő egész életműve áldozatul esett, még mindig ott kísért Richard de Bury rejtélyes személyisége körül, és az őt túlélő mű szerzőségét is el akarja vitatni tőle. Minthogy a reánk maradt negyvenhat középkori kéziratos példány közül hét Robert Holkotot (mh. 1349), a tudós domonkos szerzetest nevezi meg a *Philobiblon* szerzőjeként, többen hajlandók lettek volna a legrégebb bibliofil munka megírásának dicsőségét is elvitatni Durham püspökétől. Holkot barát káplánja volt a püspöknek és egyben tagja annak a tudósértelmiségi körnek, melyet Richard a kortárs angliai szellemi élet legjobbjaiból igyekezett magának kialakítani. Az újabb textológiai vizsgálatok azonban nem igazolták a Holkot szerzőségére vonatkozó feltételezést. A *Philobiblon* nem egy kolduló szerzetes, hanem egy világot látott, nagyúri életet élő, szenvedélyesen könyvbarát főpap szerzősége mellett bizonyít. Stílusa is különbözik a Holkotétól. Annyi személyes elem, életrajzi vonatkozás található benne, hogy a mű szellemi alkotója csak Richard de Bury lehet. Lehetséges, hogy a *Philobiblon* azokból a beszélgetésekből nőtt ki,

amelyeken a püspök, tudós környezete előtt, élete nagy szenvedélyét indokolta. Megtörténhetett tehát, hogy az elhangzottak lejegyzésénél és végleges irodalmi formába öntésénél a püspök művelt káplánjának szintén volt valamelyes szerepe. Az irodalmi babérokat sokra tartó domonkos rend aztán ezt igyekezett szerzőségig felnagyítani. A szellemi alkotó, az igazi szerző azonban minden bizonnyal nem Holkot, hanem Richard de Bury, akinek pályája a könyvbarátság kiélésére — láthattuk — valóban különleges lehetőségeket biztosított.

Az érdeklődő ma már hiába zarándokol el Durham ódon falai közé. A bibliofil püspök életéről ott semmi sem beszél a hatalmas székesegyház hűvös boltívei alatt meghúzódó sírkövön kívül, amely alatt egykor hamvai pihentek, mielőtt Cromwel fanatikus katonái az ő sírját is fel nem dúlták. Gyűjteménye végzetét tehát hamvai sem kerültek el. Ezek is szétszóródtak a világban. *Philobiblonja* azonban ennek ellenére fenntartotta és fenntartja ezután is nevét mindenhol mindaddig, amíg a könyvnek, az olvasásnak lesznek igazi szenvedélyes szerelmesei. Durham végeredményben tragikus sorsú püspöke elválaszthatatlanul hozzátartozik a könyvbarátok örök útitársainak seregéhez, és mindenha annak élén fog menetelni.

RICHARD DE BURY

PHILOBIBLON

Krisztus valamennyi hívének, akikhez jelen soraink eljutnak, Richard de Bury, Isten kegyelméből Durham püspöke, örök üdvösséget kíván az Úrban, magának pedig örökké tartó kegyes emléket óhajt állítani az Úr színe előtt, mind életében, mind pedig földi pályafutásának beteljesedése után.

„Mivel fizessenek az Úrnak minden énhozzám való jótéteményéért?”¹ — kérdezi végtelen alázattal a zsoltáríró, a diadalmas király, a jeles próféta. Ebben a végtelenül alázatos kérdésben a zsoltáríró elismeri, hogy ő hálára kötelezett, sok vonatkozásban adós, és olyan, aki nálánál szentebb tanácsadót óhajt, egyetértve ebben a filozófusok fejedelmével, Arisztotelésszel, aki (*Ethikája* harmadik és hatodik könyvében) bebizonyítja, hogy minden cselekedet tanácsadáson alapszik.²

Valóban, ha ez az isteni titkokat ismerő, csodálatos próféta ennyire aggodalmaskodva jó előre akart tanácsot kérni, mi módon viszonzhatná hálával a kegyes adományokat, akkor hogyan járhatnánk el méltón mi, akik hálánkat csak esetlenül tudjuk viszonzni³, és szerfelett mohón kapunk az adományokon, pedig számtalan isteni jótéteménnyel vagyunk elhalmozva? Kétségtelenül, éber elmélkedéssel és sokszoros körültekintéssel — először a Hétalakú Lelket⁴ híva segítségül, hogy mialatt elmélkedésünkben világító tűzként lobogva ég —

járható utat kellene készítenünk, amelyen viszonzásként a minket elárasztó ajándékaiért a mindenek bőkezű Adományozóját önként tiszteljük, felebarátunkat megszabadítjuk a terhétől, és a vétkezőknek nap mint nap felhalmozott bűneit az alamizsnálkodás szerével megváltjuk.

Miután Ő, aki egyedül akadályozhatja meg vagy válthatja valóra az ember szándékát, aki nélkül nincs annyi erőnk, amennyi a gondolkozáshoz szükséges, és akinek adománya az is — ebben nem kételkedünk —, ha valami csekélyke jót cselekszünk — miután Ő figyelmeztetett a zoltáríró áhítatának intésével, szorgosan kutatni kezdtük és alaposan meghánytuk-vetettük magunkban, de másokat is megkérdeztünk, vajon a kegyesség különféle megnyilatkozásának jó szolgálatai közül melyik lenne elsősorban kedvére a Magaságos Istennek és leginkább hasznára a harcos Egyháznak. És lám, gondolatunkban hirtelen feltűnt a diákoknak szomorú, de talán inkább kiválasztott hada⁵. Azoké, akikbe a teremtő Isten és az Ő szolgálója, a természet, a legjobb erkölcsök és a jeles tudományok gyökereit plántálta ugyan bele, de anyagi helyzetük szűkös volta annyira rájuk nehezedik, hogy a balsors csapásai alatt a kiválóság magvai, amelyek oly termékenyek az ifjúság megművelt szántóföldjén, mivel nem öntözi őket a számkra nélkülözhetetlen eső, akarva nem akarva kiszáradnak. Innen van azután, hogy „a ragyogó erény elrejtve lappang a ho-

mályban", hogy játszadozzunk Boëthius⁶ szavaival; az égő mécseseket nem teszik véka alá, ám ha olajuk elfogy, egészen kialusznak.

Így hervad el kaszálás előtt a tavasszal virágba borult mező, így fajul konkollyá a gabona, vadszőlővé a szőlő, és így korszulnak vadolajfákká az olajfák. A zsenge törzsek egészen elkorhadnak; akikből az egyház erős oszlopai lehettek volna — hiszen gazdagon fel voltak ékesítve mélyreható értelemmel —, félbehagyják a tudományok iskoláit. Mivel egyedül mostohaanyjuk, a szegénység, irányítása alatt állanak, erőszakkal távol tartják őket a bölcsesség nektárpoharától, amelybe, ha egyszer belekóstoltak, pusztá ízlelése még szomjasabbá teszi őket. Bár alkalmasak a szabad művészetekre, csupán a szent iratok tanulmányozására van hajlamuk, mégis, mivel a hozzátartozóik támogatásától meg vannak fosztva, mintegy hitehagyottan, egyedül a mindennapi megélhetés biztosításáért, az egyház kárára és az egész papság szegényére visszatérnek megszokott foglalkozásaikhoz.

Így azután az Anyaegyház fiakat fogan, de kénytelen őket elvetélni, mi több, méhéből alaktalan szörnyszülöttek törnek elő; annak a kevésnek és semmiségnek a hiánya miatt, amellyel az emberi természet beéri, az egyház elveszíti kitűnő tanítványait, akik később a hit bajnokai és atlétái lehettek volna. Ó, jaj, mily hamar elszakad a felvető fonal, amikor a szövő keze mun-

kához lát! Jaj, a nap megfogyatkozik, és elhomályosul a legragyogóbb napkelte után; az előrerohanó üstökös hátrakanyarodik, s bár valódi csillag természetét és látszatát kelti, mégis egyszerre aláhull és meteorrá válik.⁷ Mi lehet ennél sajnálatosabb látvány a kegyes ember szemében? Mi hasíthat bele élesebben könnyörületes szívébe? Mi fakaszthatná hamarabb forró könnyekre az üllőként megedzett szívet?

Megfordítva érvelésünket, hadd idézzük fel a múlt tapasztalatait: mekkora hasznára van az egész keresztény közösségnek, persze nem az, hogy a tanulókat Sardanapallus fényűzésével vagy Kroiszosz kincseivel fásasztjuk, hanem főként az, hogy őket szegénységükben támogatjuk, nem pazarlóan, hanem az iskolához illő mérsékelt módon. Hány olyan személyt láttunk saját szemünkkel, hányról olvastunk a könyvekből, akik nem tündököltek ragyogó származással, akiket nem ért az az öröm, hogy valamilyen örökséghez jussanak, mégis egyedül a becsületes emberi kegyes-ségre támaszkodva apostoli székekre bizonyultak méltóknak! Alárendelt híveiket igen tisztességesen irányították, a kevélyek és a gögősek nyakát betörték az egyház jármába és az egyház kiváltságát tovább gyarapították.

Ezért szem előtt tartva a könnyörületesség eszméjét, miután minden oldalról jól felmértük az emberi nélkülözéseket, a velük nagyon is együttérző szeretetünk úgy határozott, hogy kegyes támogatást nyújtsunk

az emberek ama ínséges rendjének, amelyből helyzete ellenére, az egyház előmenetelének igen nagy reménye valósulhat meg, és hogy őket ellássuk nemcsak a megélhetéshez szükséges javakkal, hanem sokkal inkább a tanulásban igen-igen hasznos könyvekkel.

Az isten színe előtt nagyon is elfogadható eme célkitűzés mellett figyelmünk már régóta virraszt fáradhatatlanul. Ez a rajongó vágyakozás oly erősen hatalmába kerített minket, hogy más földi dolgoktól lelkünket távol tartottuk, és egyedül a könyvszerzés szenvedélyétől égtünk.

Hogy tehát szándékunk és célunk mind az utókor, mind a kortársak előtt ismertté váljék, és hogy a fecsegők gonosz száját a ránk vonatkozó dolgokban örökre betömjük, kiadtuk ezt a rövidke fejtegetést a kortársak könnyed stílusában — ugyanis nevetséges, ha a szónokok könnyed tárgyat dagályos stílusban írnak meg. Ez a hús fejezetre oszló fejtegetés a könyv iránti szeretetünket meg fogja tisztítani attól a vádtól, hogy hivalkodunk, feltárja lelkes buzgalmunk indítékait. Mivel valóban főként a könyvszeretetről beszél, úgy határoztuk, hogy a régi rómaiak szokása szerint, tetszetősen görög szóval PHILOBIBLON-nak⁸ nevezzük.

Vége van a proológusnak, kezdődnek a fejezetek.

Első fejezet

MELY SZERINT A BÖLCSESSÉG KINCSESTÁRA LEGINKÁBB A KÖNYVEKBEN REJLIK

A bölcsesség és a tudomány drága kincsháza, mely után minden ember természet adta ösztönből sóvárog, messze felülmúlja a világ minden gazdagságát;⁹ hozzá képest a drágakövek értéktelenek, hozzá hasonlítva az ezüst silány agyag, a sárarany parányi homok;¹⁰ ragyogásánál a nap és a hold elhalványul tekintetünk előtt, csodálatos édességéhez viszonyítva, ha megízleljük, a méz és a manna is keserű.

Ó, értéke a bölcsességnek, mely nem halványul el az idők múlásával, szüntelenül viruló virtus, amely abból, akinek birtokában van, kihajt minden vírust! Ó, égi adománya az isteni bőkezűségnek, amely a fények atyjától szállsz alá, hogy a gondolkozó ész az egekig emeld! Te vagy az értelem égi tápláléka, s azok, akik azt megesszik, még éhesebbek, akik megisszák, még szomjasabbak lesznek; te vagy a felvidítő harmónia a fáradt lélek számára, aki egyszer hallott, az sehogy sem tévelyeg. Te vagy az erkölcsök mérséklő őre, a szabály; aki szerinted cselekszik, az nem vétkezik. A királyok általad uralkodnak, a törvényhozók általad határozzák meg az igazságot.¹¹ Akik segítségeddel levetkeznek velük született együgyűségüket, kicsiszolják elméjüket és nyelvüket, a bűnök töviseit pedig gyökerestől kitépik, azok feljutnak a tisztségek csúcsaira, és honuk atyái, feje-

delmek kísérői lesznek, pedig nélküled dár-
dákat kovácsolnának ásóvá és ekevassá,¹²
vagy talán tékozló fiúként disznókat legel-
tetnének.

Hol rejtőzködsz legszívesebben, dicső
kincs? Hol találhatnak rád a szomjazó lel-
kek?

Kétség nem fér hozzá, sátradat a köny-
vekben vontad fel, ahova a Magasságos
Isten, a világosságok világossága, az élet
könyve vetett alapot számodra. Ott ugyanis
mindenki kap belőled, aki kér, megtalál,
aki keres,¹³ és akik merészen kopogtatnak,
azoknak hamarabb megnyitják. A kéri-
bók bennük terjesztik ki szárnyaikat,¹⁴
hogya a tanulók értelme felszálljon és a
végtelenbe tekintsen, az egyik égi saroktól
a másikig, napkeltétől és napnyugattól
északtól és a tengertől.¹⁵ A magasságos és
felérhetetlen Isten maga van bennük fel-
foghatóan, és bennük imádják őt; bennük
tárul fel az égiek, a földiek és az alvilágiak
természete; bennük szemlélhető a jog,
melynek segítségével kormányoznak min-
den államot, bennük különböztetnek meg
az égi rangsor hivatalai, bennük vannak
leírva a démonok zsarnokságai, velük nem
érnek fel sem Platón ideái, és őket nem
tartalmazza sem Crato tanszéke.¹⁶

A könyvekben, úgy találom, élnek a hol-
tak, belőlük látom előre, ami történni fog;
bennük van kifejtve a hadviselés, belőlük
tárulnak ki a béke jogai. Idővel minden
tönkremegy és elsorvad: Saturnus folyton
felfalja a maga nemzete gyermekeit. A vi-

lág minden dicsősége feledésbe merülne, ha Isten nem gondoskodott volna a halandók számára a könyvek megtartó erejéről.

Nagy Sándor, aki meghódította a világot, Julius Caesar, aki megtámadta a világot és a Várost, és mint első a hadban meg a művészetben, egy személyben egyesítve magához ragadta a viláгурalmat; a hű Fabricius és a szigorú Cato ma nem léteznének a történelem számára, ha nem volnának meg a könyvek vallomásai. A tornyok földre omlanak, a városok romba dőlnek, a diadalívek szétmállanak. Senki, legyen pápa vagy király, semmit sem találhat, amivel könnyebben elnyerhetné az örökkévalóság kiváltságát, mint a könyvekkel. A könyv, ha készen van, visszafizeti a szerző fáradtságát, mert mindaddig, amíg létezik, a szerző is halhatatlan marad, nem pusztulhat el, amint erről Ptolemaiosz tanúskodik az Almagesti¹⁷ prológusában: „Nem halt meg az — mondotta — aki a tudományt életre keltette.“

Következésképpen ki szabhatná meg valamilyen más áru értékével a könyvek felbecsülhetetlen kincsházát, amelyből a tudós írnok egyaránt felszínre hozhatja az új és a régi dolgokat. A mindent legyőző igazság értékesebb, mint a király, a bor, a nő;¹⁸ szentsége nagyobb tiszteletben áll, mint a barátoké; ez a kanyar nélküli út, a vég nélküli élet, melynek Szent Boëthius gondolatban, szóban és írásban háromszoros lényegét tulajdonított, üdvösebben megmarad és termékenyebben gyümölcsözik a

Incipit prologus in libris de amore librorum qui
dicuntur philobiblon . . . .

Vniuersis christifidelibus ad quos presen-
tas scripturas tenore peruenerit. Si-
charbus de huius miseratione di-
uina duelmensis Episcopus Salutem
in domino sempiternam quamque ipsi
us presentare memoriam communi deo. in uita pi-
ter et post fata. Quid retribuam domino pro om-
nibus que contulit michi deuotissime inuestigat
psalmista. Sicut inuictus. et eximie prophetatum
In qua questione gestissima semetipsum reddi-
torem uoluntarium debitorem multiplicarium et
sanctiorem operam filiarium recognoscit. com-
cordans cum aristoteli philosophum principem quem om-
nem de agilibus questionem filium probat
esse tertio et sexto ethicorum. Sane si propheta
tam mirabilis secretorum prescius diuorum pre-
consulte uolebat tam sollicitus. quomodo gratis possit
gratis data residere. Quid nos rudes regna-
tores et audivimus inceptores omnes diuini
beneficentia infinitas poterimus digni uelle. Pro-
cul dubio deliberatione sollicita et circumspectio-
multiplici inuitato premitis spiritibus septiformi-
quantum in nostra meditatione ignis illuminas

könyvekben. Ugyanis a szó jelentése elvész a hanggal, az észben lappangó igazság rejtett bölcsesség és láthatatlan kincsesház, de a könyvekből kisugárzó igazság igyekszik megnyilatkozni minden tanulni kész érzék számára. Felkínálja magát a látásnak, míg olvasunk, a hallásnak, míg rá figyelünk, mi több, valahogyan még a tapintásnak is, míg eltűri, hogy átírják, összekössék, kijavítsák és megőrizték.

Az észben elzárt igazság lehet ugyan nemes lélek birtoka, mégis, minthogy társatlan, nem tekinthető kedvesnek; róla ugyanis sem a látás, sem a hallás nem képes fogalmat alkotni. A szó igazsága viszont csak a hallásnak nyilatkozik meg, a látás előtt rejtve marad, pedig a látás tárja fel számunkra a dolgokban meglévő sok különbséget, a legfinomabb mozgáshoz rögzödve kezdődik, és azzal csaknem egyszerre meg is szűnik. De a könyvbe írt igazság nem megszakadozó, hanem örökké tartó, nyíltan felajánlkozik megtekintésre. Szemünk hozzáférhető golyóján keresztül az érzékelés előszobáján¹⁹ és a képzelet udvarán át behatol az értelem belső kamrájába, és megtelepszik az emlékezet fekvőhelyén, ahol az elme örök igazságát nemzi.

Végül gondoljuk csak meg, mennyi hasznos, mennyi könnyed, mennyi titkos tanítás van a könyvekben! Segítségükkel milyen biztonságosan vetkőzhetjük le az emberi tudatlanság condraját anélkül, hogy szégyenkeznénk érette. Tanítómesterek ők, akik pálca meg vessző nélkül, szavak meg

harag nélkül, posztó és pénz²⁰ nélkül tanítanak minket. Ha hozzájuk fordulsz, nem bóbiskolnak, ha érdeklődve megkérdezed őket, nem titkolóznak; nem morognak, ha tévedsz, és tele torokból nem nevetnek rajtad, ha valamit nem tudsz.

Ó, könyvek, ti egyedüli bőkezű adakozók, ti, akik mindenkinek adtok, aki kér, és mindenkit felszabadítottok, aki hűségesen szolgál nektek! Hány ezer meg ezer formában ajánlanak titeket a tudósoknak az isteni ihlet által nekünk adott Írásokban. Hiszen ti vagytok a bölcsesség legmélyebb bányái, amelyekbe az okos ember elküldi fiát, hogy belőlük kincset ásson (Példabeszédek 2. része); ti vagytok az élő vizek kútfejei, amelyeket Ábrahám atyánk ásott ki először, majd Izsák ismét kiásta, és a filiszteusok igyekeznek betömni őket (Genesis, 26. rész). Bizony, ti vagytok a legkedvesebb búzakalászkodok, tele szemmel, akiket csak az apostolok keze dörzsölhet szét, hogy belőlük származzék a legédeesebb táplálék az éhező lelkek számára (Máté, 12.).

Ti vagytok az arany kelyhek, amelyekben mannat tartanak²¹ és a mézzel folyó kősziklák²², még inkább a lépesméz, az élet tejének legtermékenyebb emlője, a mindig tele magtárak! Ti vagytok az élet fája,²³ a paradicsomkert négyágú folyója²⁴, amelyből táplálkozik az emberi ész, és a kiszikkadt értelem megnedvesül és felfrissül. Ti vagytok Noé bárkája²⁵, Jákob létrája²⁶ és a csatornák, amelyek által azoknak fiai, akik

beléjük tekintenek, megszínesednek.²⁷ Ti vagytok a tanúságtétel kövei és a Gedeon fáklyáit tartó korsók;²⁸ Dávid tarisznyája, amelyből igen sima kövek szedhetők ki Góliát leterítésére.²⁹ Ti vagytok a templom arany edényei, a gonoszok fegyvereit tönkretévő papi katonaság védőfegyverei, a termékeny olajligetek, Engadi szőlőskertjei,³⁰ a terméketlenséget nem ismerő fügefák,³¹ a mindig készenlétben tartandó égő mécsesek — és az Írás legszebb hasonlatait alkalmazhatnók a könyvekre, ha képletesen akarnánk beszélni.

Második fejezet

MILYEN SZERETET ILLETI MEG ÉSSZERŰEN A KÖNYVEKET?

Ha a szeretet foka, amelyre valami érdemes, az illető tárgy értékének fokától függ, és ha az előző fejezet valóban meggyőző arról, hogy a könyvek értéke kimondhatatlan, akkor az olvasó előtt világos, mi az ebből levonható, valószínű következtetés. Valószínűt mondok, mert erkölcsi kérdésekben nem támaszkodunk feltétlenül bizonyító eljárásokra, hiszen nem feledkezünk meg arról, hogy a művelt ember a bizonyosságnak csak olyan fokát kutathatja, amilyent belátása szerint a tárgy természete elbír, amint ezt a filozófusok fejedelme az *Ethika* első könyvében bizonyítja. Mert sem Cicero nem hivatkozik Eukleidészre, sem Eukleidész nem támaszkodik Ciceróra.

Mindenesetre arra törekszünk, hogy akár a logika, akár a retorika alapján bizonyítsuk, miszerint minden gazdagság és minden élvezet szükségképpen hátrányba kerül a könyvekkel szemben a lelki gondolkodásban, ott, ahol a lélek jótékonyság és jótékonyásra int.

Először azért, mert a könyvekben sokkal több bölcsesség van, mint amennyit az összes halandók természetesen fel tudnak fogni; aztán meg a bölcsesség nem sokra tartja a gazdagságot, ahogyan ezt az előző fejezet bizonyítja. Arisztotelész (a *De problematibus*, III., *De problemate* 10. fejezetében) azt a kérdést teszi fel: Miért tűztek ki jutalmakat a régiek azok számára, akik kiválók voltak a tornagyakorlatokban és a testi viadalokban, de soha semmiféle díjat nem helyeztek kilátásba a bölcsesség jutalmazására? A kérdést a következőképpen oldja meg: A tornagyakorlatok esetében a jutalom jobb és kívánatosabb, mint az, amiért adják; a bölcsességnél azonban jobb semmi sem lehet: ezért aztán a bölcsességért semmiféle jutalom nem tűzhető ki. Következésképpen a bölcsességet sem a gazdagság, sem az élvezet nem múlja felül.

Am senki, csak az ostoba tagadja, hogy a barátság többet ér, mint a bölcsesség, viszont a legnagyobb bölcs pontosan ezt³² tanítja. De a filozófia fejedelme az igazságot jobban tiszteli, mint a barátságot; a hűséges Zorobabel³³ pedig mindennek fölé helyezi. A gazdagság nem ér fel az igazsággal. Az igazságot főként a szent köny-

vek őrzik meg és tartalmazzák, mi több, ők maguk az írott igazság, hiszen könyveken nem érthetjük csupán az anyagot, amelyből készültek. A kincsek kevesebbet érnek, mint a könyvek, elsősorban azért, mert a gazdagság legértékesebb nemét a barátok képviselik, amint azt Boëthius *A vigasztalásról* szóló második könyvében igazolja.³⁴ Arisztotelész szerint pedig ezeknél is többre becsülendő az igazság, amelyet a könyvek tartalmaznak.

Továbbá, mivel ismeretes, hogy a gazdagság elsősorban arra való, hogy egyedül a testet szolgálja, viszont a könyvek értéke az elme tökéletesedésében áll, ez pedig már méltán nevezhető emberi boldogságnak. Világos tehát, hogy az elméjét használó ember szemében a könyvek kedvesebbek, mint a gazdagság. Másfelől, a könyvek segítségével könnyebben megvédhető, nagyobb területekre elterjeszthető, világosabban prédikálható a hit is; éppen ezért a hívőknek elsősorban a könyveket kellene kívánniuk. A könyvekbe megírt igazság az, amelyet meggyőzően tárt fel a Megváltó, amikor elszántan küzdött a kísértővel, és magát nem akármilyen, hanem az írás igazságának pajzsával vértette fel, arról pedig, amit élőszóval akart mondani, kijelentette: „Meg vagyon írva” (Máté, 4.).

Aztán meg senki sem kételkedik abban, hogy a boldogságot többre kell tartanunk a gazdagságnál. A boldogság azonban legnemesebb és legnagyobb képességeink működésében áll — amikor egész elménk

belemerül a bölcsesség igazságának szemléletébe, ami leginkább gyönyörködtet az összes erényes cselekedetek közül, ahogyan ezt a filozófusok fejedelme állítja az Ethika tizennegyedik könyvében. Tisztasága és szilárdsága miatt, úgy tűnik, a filozófia is csodálatos élvezetet okozhat, amint ugyanaz a filozófus írja ugyanott, folytatólagosan. Az igazságot sehol sem lehet olyan tökéletesen szemlélni, mint a könyvekben, mivel az általuk folytonossá tett képzelet tevékenysége nem kerül az igazságot befolyásoló értelem hatása alá, és nincs kitéve törésnek. Ezért azután a könyvek látszanak a spekulatív élvezet legközvetlenebb eszközeinek, és ezért tanítja Arisztotelész, a filozófiai igazság napja, ott, ahol a választás alapelveit veszi vizsgálat alá, hogy noha önmagában a filozofálás kívánatosabb, mint a gazdagság, mégis bizonyos esetekben, mint például akkor, ha valaki szükséget szenved, jobb gazdagnak lenni, mint filozofálni (Topica, III.).

Mi több, mivel a könyvek a legalkalmasabb tanítómestereink, amint azt az előző fejezet bizonyítja, azért úgy illik, hogy érdemeikhez méltó módon adjuk meg nekik azt a tiszteletet és megbecsülést, amellyel tanítóinknak tartozunk. Végül, mivel minden ember természeténél fogva óhajtja a tudást, és a könyvek segítségével megszerzhetjük a régiek tudományát — amelyre minden gazdagságnál jobban kell vágyunk —, ki lehetne az a természet szerint élő ember, aki ne érezne vágyat a könyvek

után? Bár tudjuk, hogy a disznók megvetik a drágagyöngyöket, azért még a bölcs nem riad vissza attól, hogy összeszedje az előtte fekvő gyöngyöket. A bölcsesség könyvtára tehát értékesebb minden vagyonnál, és az összes kívánatos dolgok közül semmi sem hasonlítható hozzá (Példabeszédek, 3.). Következésképpen, aki magát az igazság, a boldogság, a bölcsesség, a tudomány vagy akár a hit buzgó harcosának tartja, annak szükségképpen a könyvek szerelmesévé kell válnia.

Harmadik fejezet

HOGYAN KELL A KÖNYVEK VÁSÁRLÁSÁNÁL ÉRTÉKELNÜNK AZOK ÁRÁT?

Az elmondottakból számunkra kedves — mégis, úgy véljük, kevesek által elfogadható — következtetést vonhatunk le, ti. azt: nem szabad, hogy az ár nagysága megakadályozzon bárkit is a könyvek vásárlásában, feltéve, ha az érettük kért összeg rendelkezésre áll, és kivéve, ha az eladó rosszhiszeműségével találkozik, vagy ha a vásárlásra más kedvezőbb alkalom kínálkozik. Mert a könyvek árát egyedül a [bennük rejtőző] bölcsesség szabja meg, amely kifogyhatatlan kincsesbánya az emberek számára, és ha a könyvek értéke, amint az előbbiek feltételezik, kimondhatatlan, akkor hogyan bizonyulhatna drágának a vétel, ha felmérhetetlen értékű javat vásárolunk? Ezért a könyveket örömmel

kell megvásárolnunk, és csak kénytelen-ségből szabad túladni rajtuk — amint erre az emberek fénye, Salamon int minket a Példabeszédekben (23.): „Szerezz igazságot — mondja —, és el ne adj bölcsességet.”

De amit logikával és retorikával próbálunk igazolni, hadd bizonyítsuk a történelem példáival is. A bölcsek fejedelme, Arisztotelész, akiről Averroes úgy véli, azért élt, hogy szabály legyen a természetben, megvette Szpeuszipposz néhány könyvét, mindjárt annak halála után, 72 ezer sestertiusért; a korban nála fiatalabb, de tanításaiban utána következő Platón, a püthagoreusz Philolaosz könyvét 10 ezer dénárért vásárolta meg, és, állítólag, ennek alapján készítette el Timaiosz dialógusát, amint azt Aulus Gellius *Az attikai éjszakák* III. könyvének 17. fejezetében elmeséli. Aulus Gellius azért mondja el mindezt, hogy az ostoba is megérthesse: a könyvekhez képest milyen kevésre becsülik a bölcsek a pénzt. Ezzel szemben, annak megismerésére, hogy minden dölyfösség ostobasággal jár együtt, hadd idézzük Tarquinius Superbusnak (a dölyfös Tarquiniusnak) a könyvek megvetésében tanúsított ostobaságát, amelyet ugyancsak Gellius mesél el *Az attikai éjszakák* első könyvének 10. fejezetében.

Állítólag egy teljesen ismeretlen asszony, bizonyos Vetula, a rómaiak hetedik királyához, Tarquinius Superbushoz ment, és felajánlott neki megvételre kilenc könyvet. Ezek, amint állította, isteni jóslatokat tar-

talmaztak. Érettük azonban akkora összeget kért, hogy a király őt bolondnak mondotta. Ekkor az asszony haragra lobbant, három könyvet a tűzbe dobott, és a többiért ugyanazt az összeget kérte, mint korábban. Amikor a király ezt megtagadta, újabb három könyvet dobott a tűzbe, és a három megmaradottért az előbbi árat kérte. Végül Tarquinius szerfelett megrökönyödött, és örvendett, hogy a háromért annyit fizethet, amennyiért mind a kilencet megvásárolhatta volna. Vetula tüstént eltűnt, sohasem látták, sem azelőtt, sem azután. Ezek voltak a Szibilla könyvek, amelyekből a rómaiak mint isteni orákulumból a tizenötös bizottság (*quindecimviratus*) egyik tagja által kértek jóslatot, és az a felfogás, hogy a tizenötös bizottság tisztsége ide vezethető vissza. Mi másra tanította bátor tettével Szibilla papnője a dölyfös királyt, mint arra, hogy a bölcsesség edényeit kivéve, a szent könyvek felülmúlnak minden emberi értéket³⁵, és amint Gregorius mondja a mennyek országáról: megérnek annyit, amennyid van.

Negyedik fejezet

A KÖNYVEK PANASZA A MÁR HIVATALBA LÉPETT PAPOK ELLEN

Saját szüleit vészbe döntő viperák fajzata, hitvány fiókája a hálát sohasem ismerő kakukknak,³⁶ mely ha erőre kap,

megöli életerőt adó saját dajkáját: ilyenek az elfajzott papok a könyvekkel szemben. Kétszínű csalók, térjetek magatokhoz, és vessetek elfogulatlanul számot azzal, mit nyertetek ti a könyvek által, és rájöttök, hogy egész kiváltságos helyzeteteknek valami módon a könyvek a megteremtői, és nélkülük — ez már kétségtelen — a többi gyámolítók cserbenhagyna.

Bizony, faragatlan tuskókként és erőtlen lényekként csúszva-mászva jöttetek hozzánk: úgy beszéltek, mint a kisgyermek, együgyűek voltatok, mint a kisgyermek, sírva könyörögtetek, mint a kisgyermek, hogy részesei lehessetek a mi tejünknek. Mi pedig nagyon meghatódva könnyeitektől odanyújtottuk a nyelvten emlőjét, hogy szopjátok, amelyet ti fogatokkal és nyelvetekkel folyton tépdestetek mindaddig, míg elveszítettétek a veletek született faragatlanságot, és a mi nyelvünkön kezdtétek hirdetni az Úr dicső dolgait. Azután felöltöztettünk titeket a filozófia kitűnő ruháival, dialektikával és retorikával — amelyekből mindig volt és van tartalékban nálunk —, mivel csupaszok voltatok, mint a megfestésre váró vászon. A filozófia egész házanépe ugyanis két ruhában jár, azért, hogy az értelem mezítelenségét és faragatlanságát egyaránt eltakarja. Majd miután feltűztük rátok a quadrivium négyes szárnyait,³⁷ hogy szárnyatok legyen, mint a szeráfoknak,³⁸ és felemelkedjete a kérubok fölé, átküldtünk titeket egy barátunkhoz, s ha a kapuján bátran kopogtat-

tatok, kölcsönkaptatok a Szentháromság Tanának valamennyi földi utas végső boldogságát tartalmazó három kenyerét.³⁹

Ha pedig ti azt mondanátok, hogy nem rendelkeztek ezekkel a kiváltságokkal, mi habozás nélkül kijelentjük, hogy vagy mihelyt megkaptatok, nemtörődömségetek miatt el is veszítettétek őket, vagy lustaságból már a kezdet kezdetén, amikor felajánlották nektek, semmibe vettétek. Ha az ilyesmi a ti háládatlan szemetekben csekélységnek tűnik, akkor ezt nagyobbakkal is tetézhethetjük. Ti vagytok a választott nép, a királyi papság, a szent nemzetség, ti vagytok az Isten sorshúzására külön kiválasztott nép,⁴⁰ ti vagytok Isten papjai és szolgálói, sőt titeket egyenesen Isten Egyházának neveznek, mintha a világiakat nem kellene az egyház fiainak hívni. Mivel titeket a világiak fölé helyeznek, a szentélyben zsoltárokat és himnuszokat énekeltek, az oltárt szolgálva és az oltár által élve Krisztus igazi testét alkotjátok, amelyben maga az Isten tisztelt meg titeket nemcsak a laikusoknál, hanem bizonyos fokig az angyaloknál is jobban. Mert melyik angyalának mondta Ő valaha is: Te örök időknön pap vagy, Melkhisédek rendje szerint.⁴¹ Ti a Keresztre feszített örökségét széosztjátok a szegényeknek, holott azt kérik a sáfároktól, hogy az ember hűséges legyen.⁴² Ti vagytok az Úr nyájának pásztorai — az élet példája meg tanításotok szava szerint —, és a nyáj tartozik tejjel meg gyapjával megfizetni nektek.

Ó, papok, mindezeknek kik a bőkezű adományozói? Vajon nem a könyvek? Könyör-günk, kegyeskedjete emlékezni rá, mennyi és milyen nagy szabadságot és kiváltságot kaptak a papok a mi segítségünkkel! Valóban mimiattunk, mintegy a bölcsesség és az értelem edényei miatt, mentek fel a tanári katedrára, és neveznek atyáknak az emberek. Mimiattunk váltok csodálatossá a laikusok szemében, és a világegyetem nagy gyertyáiként,⁴³ különféle rangotok szerint birtokoljátok az egyházi méltóságokat. Segítségünkkel szerveztek meg titeket, amikor még hiányzott arcotokról a szakáll, még zsenge korotokban, amikor viselni kezdtétek fejete búbján a tonzúrát. Az Egyház fenyegető szava már akkor óvott a veszedelmektől: meg ne illessétek az én felkentjeimet, és az én prófétáimnak ne ártsatok, és aki őket vakmerően bántalmazza, hadd sújtson rája tüstént kíméletlenül saját ütése, a kiátkozás kardjával.

Végül, amikor életetek behódolt az istentelenségnek, és elérkeztetek a püthagoreusi elágazáshoz,⁴⁴ ti a bal ágat választjátok, visszafelé menve otthagyjátok az Úrnak kezdetben magatokra vállalt osztályrészét, és tolvajok cinkosaivá lesztek. Így aztán a rosszról folytonosan a rosszabb felé haladva, sokféle rablás, gyilkosság és fajtalanság szennyez be titeket, jó híreket és lelkiismereteket bűnök mocskolják be. Az igazságszolgáltatás kényszere kezetekre és lábatokra bilincset rakva őrizetbe vesz, hogy a legszegényletesebb halállal bűnhőd-

jetek. Messzire elkerül akkor a barát és a rokon, nincs aki sajnálkozna sorsotok fölött. Péter megesküszik, hogy ezt az embert ő nem ismeri, a tömeg odakiáltja a bírónak: fészítsd meg, fészítsd meg őt, mert ha őt elbocsátod, nem leszel a császár barátja!⁴⁵ Már nincs menekvés, mert meg kell jelenni a törvényszék előtt, nincs fellebbezés, már csak az akasztásra lehet várni.

Mialatt ilyen módon a nyomorult szíve megtelik bánattal, és egyedül a gyászoló műzsák harmatozzák be könnyeikkel arcukat, szorultságában, keserves jajgatásában mi jutunk eszébe, és hogy elkerülje a halál közelgő veszedelmét, előmutatja a régi tonzúra már alig látható nyomát, és könyörög, hívjanak el minket segítségére, hogy tegyünk tanúságot az egykor ráruházott kiváltságról. Akkor, megkönyörülve rajta, tüstént a tékozló fiú elé szaladunk, és a szökevény rabszolgát kiragadjuk a halál karjaiból. A könyvet, amelyet nem feledett el, odanyújtják, hogy olvassa.⁴⁶ Míg félelemtől remegve elolvas néhány szót, a bíró hatalma meginog, a vádló meghátrál, és a halál futásnak ered.

Ó, csodálatos ereje ennek az élettől mérített költeménynek! Ó, megváltást hozó ellenszere a gyászos bajnak! Ó, értékes olvasása a zsoltárnak, amely csupán ezért méltó arra, hogy ezután az élet könyvének nevezzük! Hadd sújtsa a laikusokat a világi igazságszolgáltatás karja, hogy zsákba varrva ússzanak Neptunus felé, vagy a földbe ültetve gyümölcsözzenek Plutónak,

vagy máglyára rakva ajánlják fel őket kövér égőáldozatként Vulcanusnak, vagy legalább akasszák fel őket és legyenek Juno áldozatai! Ezalatt a mi neveltünket csupán azért, mert olvas az élet könyvéből, a püspök felügyelete alá helyezik, és a szigor átváltozik megértéssé; és míg a [bírói illetékességet] kiveszik a világiak kezéből, a halált megfutamítja a könyvek neveltje, a pap.

Most már hadd beszéljünk az erénynek tartóedényeiről, a papokról. Ki az közületek, aki prédikálni akar és fel mer menni a szószékre vagy az emelvényre anélkül, hogy először minket alaposan ki ne kérdezne? Ki lépik be közületek az iskolába, hogy tanítson vagy vitázzék, anélkül, hogy ne támaszkodnék a mi segítségünkre? Először Ezékiellel kell megenned a könyvet⁴⁷, hogy ezáltal emlékezeted gyomra belülről megédesedjék, és az elfogyasztott fűszerek édes íze illatot árásszon kifelé, mint a frissen jóllakott párduc⁴⁸, amelynek leheletét minden vad és szelíd állat, közelébe menve, igyekszik belélegzeni. Hasonlóképpen barátainkban titkon működő természetünkhöz odaözönlenek a jóindulatú hallgatók úgy, miként a mágnes vonzására az önként engedelmeskedő vas. Milyen végtelen ereje van a könyveknek! Párizsban vagy Athénben vannak, de visszhangjuk egyszerre jut el Britanniába és Rómába! Pihennek és mégis mozognak, s bár helyükön maradnak, a hallgatók értelme széthordja őket mindenfelé!

Végül, az irodalom ismeretének birtokában mi formáljuk a papokat, a püspököket, a bíborosokat és a pápát, hogy az egyházi hierarchiában minden dolog illően rendben legyen. Mert mindaz a jó, ami a papi rend hasznát szolgálja, a könyvekből ered. De ebből ennyi elég, mert restelljük felsorolni, mi mindent nyújtottunk mi a papok elfajult nemzetségének, ugyanis minden hálátlan embernek adott ajándék inkább elveszett holminak tűnik, mintsem adománynak.

Ezek után hadd foglalkozzunk kissé az-
zal, hogy felsoroljuk a jótéteményeinket
vizszonozó jogtalanságaikat, fitymálásaikat
és kegyetlenségeiket. Nem tudunk ezek
minden neméből akár egy-egy példát is
felhozni, sőt az egyes gonoszságok főbb
nemeit sem vagyunk képesek mind számba
venni. Először erőszakosan és fegyverrel
kiűznek az örökösödési jogon minket meg-
illető papi lakásokból, pedig nekünk egy-
kor a lakószoba belsejében megvolt a ma-
gunk csendes zuga. De jaj, ezekben a
szörnyű időkben száműznek, és a kapukon
kívül túrjuk a nyomorúságot!

Helyünket ugyanis hol a kutyák, hol a
madarak, hol pedig a kétlábú állat⁴⁹ fog-
lalja el, akinek együttélése a papokkal már
ősidők óta tilos, és neveltjeinket mindig
arra tanítottuk, hogy az áspiskígyónál és
a baziliskusznál is jobban kerüljék őt. Az
asszony ugyanis mindig vetélytársa tanul-
mányainknak, egyetlen napon sem tartható
nyugton. Ha meglát minket valamelyik
sarokban, ahol már csak a döglött pók háló-

ja oltalmaz, homlokát összeráncolja, és dühös szavakkal ócsárol meg gúnyolódik rajtunk, és a ház valamennyi bútora között egyedül rólunk jelenti ki, hogy fölöslegesek vagyunk; panaszol, hogy alkalmatlanok vagyunk bármilyen háztartási célra. Javasolja, hogy gyorsan cseréljenek ki értékes sapkákra, szandálra, selyemre, kétszer festett finom posztóra, ruhákra, különféle szőrmékre,⁵⁰ lenre és gyapjúra. Valóban lenne is oka erre, ha belátna szívünk belsőjébe, ha jelen lenne titkos tanácskozássainkon, ha olvasná Theophrasztosz⁵¹ vagy Valerius⁵² könyvét, vagy legalább az értelem fülével meghallgatná a Prédikátor, 25. 4. részét.

Ezért siránkozunk házainkért, amelyeket jogtalanul elraboltak tőlünk, a kötéseinkért, amelyekkel ugyan elláttak minket, és bár régen elláttak velük, mégis erőszakos kezek leszaggatták rólunk, annyira, hogy lelkünk a kövezethez tapad, gyomrunk a földhöz ragad, és dicsőségünk porba hullik. Sokféle betegség kínoz: fájlaljuk a hátunk meg az oldalunk, fekszünk, miközben tagjainkat a szélütés sorvasztja; nincs, aki ránk gondolna, nincs, aki enyhítő tapaszt szerezzen számunkra. A fényben átlátszó, velünk született fehérségünk sötétbarnává és sárgává változott, emiatt aztán nincs orvos, aki kételkedni merne abban, hogy sárgasággal vagyunk megfertőzve. Egyesek közülünk köszvényben szenvednek, amint azt kifordult tagjaik világosan bizonyítják. Szüntelen támadóink: a füst meg a por

elsorvasztották látásunk élet, és a máris csipázó szemünket hályog borítja.

Hasunkat a mohó férgekől szüntelenül rágott belső részünk fájdalmas görcsei emésztik; ránk szakadt mindkét Lázár nyavalyája, és nincs senki, aki cédrusolajjal megkenne minket, vagy odakiáltaná nekünk, miután már négy napig rothadtunk: Lázár, jöjj ki!⁵³ Sajgó sebeinket, amelyek oly szörnyen elborítanak, bár ártatlanok vagyunk, senki sem kötözi be gyógyírral, és nincs senki, aki vérző kelevényeinkre tapaszt tenne, de megtépetten, mialatt borzongunk, bedobnak a sötét sarkokba, vagy könnyek között Szent Jóbbal a trágyadombra vetnek ki, vagy, amit még elmondani is szörnyű, a közönséges szennycsatornák mélyére temetnek el. A vánkost, amelynek a mi evangéliumi oldalainkat kellene feltámasztania, kihúzzák alólunk, pedig őket illetné meg az első járandóság a papi bevételekből; mindenkorra biztosítaniuk kellene számunkra az élet mindennapi szükségleteit, mert az ő gondjaikra bíztak.

Hadd panaszoljuk el megint egy másik fajta, személyünket jogtalanul és túl gyakran érő sérelmünket. Ugyanis rabszolgáknak meg cselédlányoknak⁵⁴ adnak el, és túsökként ülünk a kocsmákban,⁵⁵ de nincs, aki kiváltana minket. Durva mészárszékek zsákmányai leszünk, ahol könnyeink kegyes folyása nélkül nem tudjuk végignézni, hogyan vágják le a juhokat és a szarvasmarhákat, ahol ezerszer meghalunk a bát-

rakat is fojtogató félelemtől. Zsidóknak, szerecseneknek, eretnekeknek és hitetleneknek adnak át, akiknek nyílmérgétől szerfölött remegünk, és akik — tudott dolog — atyáink közül néhányat pusztító varázsszerrel tettek tönkre. Mi, akiket a tudományok mestereinek kellene tartaniuk, és akik urai vagyunk minden alárendelt mesterségnek, az alattvalók irányítására vagyunk rábízva úgy, mintha egy végtelenül nemes uralkodón paraszti saruk taposnának. A papság fényűző és buja élvhajhászása miatt akármilyen szabó, varga vagy cipész és akármilyen mesterséget űző kézműves börtönébe zárva őriz minket.

Most a jogtalanságnak egyik újabb fajtáját szeretnők felhozni, amely egyaránt sérti személyünket és legdrágább értékünket, a jó hírünket. Nemes származásunkat nap mint nap ócsárolják, silány kompilátorok, fordítók, átdolgozók, újszerzők nevét írják ránk, és elveszítjük régi nemességünk; s az alatt, míg az egymást felváltó nemzedékekben újjászületünk, teljesen elkorcsosodunk. Így akaratumk ellenére egy nyomorult mostohaapa nevét tűzik ránk, és a fiakat megrabolják igaz atyáik nevétől. Vergilius sorait, pedig még élt, egy fűzfapoéta követelte magáénak. Egy bizonyos Fidentinus magának igényelte Cocus Martialis⁵⁶ műveit, akire Martialis maga pirított rá méltán e szavakkal:

Fidentinus, a vers, amelyet recitálsz, az enyém volt. Most már-már a tied — oly hamisan szavalod.

Ezek után lehet-e csodálkozni azon, ha auktoraink halála után ezek a papi majmok velünk ékesítik fel bojtjaikat, és míg élnek, arra törekszenek, hogy megraboljanak, mihelyt kiadtok minket. Ó, mily gyakran állítjátok rólunk régiekről, hogy csak az imént születünk, és hányszor próbáltatok megtenni minket fiaknak, akik valódi atyák vagyunk, és akik belőletek papokat faragtunk, a tudományotok termékének mertek nevezni. Tényleg, bár Athénból származtunk, most mégis azt állítjátok, hogy rómaiak vagyunk, mert Carmenta megrabolta Kadmoszt⁵⁷, és akik csak a minap születünk Angliában, holnap újra születünk Párizsban, onnan Bolognába visznek, és itáliai származásúnak tesznek meg, pedig ezt semmiféle vérrokonság nem igazolja.

Jaj, milyen rossz másolókra bízatok rá, hogy leírjanak minket, milyen hibásan olvastok, gyógyításotokkal megöltök, pedig közben azt gondoljátok, hogy buzgóságotokban rendbe tettetek minket. Kénytelenek vagyunk gyakran eltérni a barbár magyarázókat, és akik idegen nyelveket nem ismernek azt hiszik, hogy egyik nyelvről a másikra fordítanak le minket; így emiatt a szöveg elveszti értelmét, a mondat rútol megcsonkul, és ellenkezője lesz annak, amit a szerző gondolt. Igazán előnyös lenne a könyvek helyzete, ha nem ártott volna nekik a Bábel torony eszméje, ha az egész emberi nem csak egyetlen nyelvben élt volna tovább.

Terjengős panaszunkhoz még egy utolsó záradékot akarunk hozzáfűzni; ez azonban a rendelkezésre álló anyaghoz képest igen rövid. Ti, azt, hogy noha a hívő lelkek világosságai vagyunk, mégis mindenféle, a betűket sem ismerő festőknek adnak át, és ó, jaj, aranyművesekre bíznak, hogy aranylapok tartói legyünk, mintha nem volnánk a bölcsesség szent edényei. Laikusok birtokába kerülünk igaztalanul, ami minden halálnál keservesebb számunkra, mert ők népünket csekély összegért eladják⁵⁸, és ellenségeink lesznek a bíráink⁵⁹.

Az elmondottakból mindenki előtt világos, milyen végtelen sok vádat hozhatnánk fel a papok ellen, ha nem jutna eszünkbe saját hírnevünk; mert a katona, aki megkapta elbocsátó levelét, ragaszkodik pajzsához és fegyvereihez, a nyájas Corydon megbecsüli rozoga ekéjét, kétfogatú kocsiját, hadaróját, cséplő szekerét és ásóját, hasonlóképpen minden kézműves kedveli mesterségének szerszámain, csak a hálátlan pap fitymálja és hanyagolja el az értékeit, amelyekből hivatalának tekintélyét meríti újra meg újra.

Ötödik fejezet

A KÖNYVEK PANASZA TULAJDONOSAIK, A SZERZETESÉK ELLEN

A szerzetesi rendeknek a könyvek gondozásában tanúsított tiszteletre méltó igyekezte rendszerint igen alapos, és közösségünkben olyan gyönyörűséget szokott sze-

rezni, mintha a könyvek képviselnék minden gazdagságukat. Egyesek ugyanis saját kezükkel másolgatták, felhasználva a zsolozsmázások közötti szüneteket⁶⁰ és szabad idejüket, ha ilyenre szert tehettek, valamint a testi pihenésre megszabott időt is a könyvek készítésére fordították. Fáradozásaik eredménye, hogy ma a legtöbb kolostorban a tanulóknak az üdvözülés tanát hirdető, a laikusok ösvényére gyönyörűséges fényt szóró kérubos könyvekkel telt hírneves, szent kincsházak tündökölnek. Ó, áldott munkája a kéznek, mely több boldogságot szerez, mint bármilyen mezei foglalkozás! Ó, kegyes szorgoskodás, amelyben sem Márta, sem Mária⁶¹ nem érdemli meg a feddést! Ó, örömteli ház, amelyben a termékeny Lea nem irigyli a szépséges Rákhelt⁶², és a tett meg az elmélkedés egyszerre részesülnek kölcsönösen egymás örömeiből! Ó, boldog, számtalan eljövendő nemzetség részére hasznot hajtó előrelátás, melyhez nem hasonlítható semmiféle faültetés, semmiféle magvetés, a gulyák fölött érzett semmiféle pásztori öröm, a megerősített várak semmilyen építményel

Ezért szükségképpen halhatatlan azoknak az atyáknak az emlékezete, akik egyedül a bölcsesség kincsházában gyönyörködtek, és szorgalmasan remekművű világító mécseseket készítettek a jövő sötét árnyai ellen. Isten ígéjének meghallgatására támadt éhségük csillapítására nem parázs alatt sült, sem pedig árpa vagy

penészes, hanem kovásztalan, a szent bölcsesség finom lisztjéből a legnagyobb gondal készült kenyeret sütöttek, hogy vele az éhező lelkek boldogan táplálkozhassanak. Ők voltak a keresztény hadsereg legderekább bajnokai, akik erőtlenségüket igen vitéz fegyvereikkel védelmezték. A maguk idején ők voltak a rókák legkörültekintőbb vadászai, akik ránk hagyták örökül hálóiakat, hogy megfogjuk a fiatal, fejlődő szőlőinket szüntelenül pusztító rókákat.⁶³ Valóban, kiváló, örök áldásra érdemes atyák, méltán lehetnétek boldogok, ha hozzátok hasonló ivadékot nemzettetek volna, ha nem elfajzott, nem kétes értékű sarjat hagytatok volna magatok után, hanem olyat, aki oltalma lehetne az eljövendő időknek.

Am fájdalommal mondjuk, már a gyáva Terszitész forgatja Akhilleusz fegyvereit, és a harci mének pompázó nyeregdíszeit lusta szamarakra vetik; vaksi baglyok hivalkodnak a sasok fészkeiben, és az ostoba kánya ráül a sólyom helyére [a vadász pálcájára].

Bacchust mindenki imádja,
borát bendőjébe zárja
nappal, éjjel;
de a könyvet lefitymálja
kezeből a sutba vágja
szerteszéjjel.

Mintha a mai idők jámbor szerzetesi népét becsapnák a nevek gyakori felcserélé-

sével. *Liber patrum*nál többre becsüli *Liber patert*⁶⁴, és szerzetesi tudományuk manapság a serlegek kihörpintésébe és nem a könyvek írásába merül bele; attól sem iszonyodnak, hogy ezt Timotheusz⁶⁵ szemérmetlen, buja zenéjével kapcsolják össze, és ilyen módon a duhajkodó dala és nem a gyászoló siralmas éneke jelenti a szerzetesi foglalkozást.

Manapság a szerzetesek olvasmányai és tanulmányai a nyáj meg a gyapjú, a termés meg a csúr, a póréahagyma meg a zöldség, az ital meg a kancsók⁶⁶, kivéve néhányat a kiválóbbak közül, akikben az előttük élő atyáknak ugyan nem a hasonképe, de valamilyen halvány arcvonása mégis meghúzódik. Aztán meg nem áll rendelkezésünkre semmiféle anyag, hogy a rendtartásnak azon szabályait ajánlhassuk nekik, amelyek a rólunk való gondoskodásra vagy a mi tanulmányozásunkra vonatkoznának. Noha tiszteletet keltő nevüket a kettős szabályzatok alapján viselik, mégis elhanyagolják Augustinus rendtartásának nevezetes záradékát, ahol minket papjainak e szavakkal ajánl: Hadd üssék fel a könyveket mindennap meghatározott órában, aki pedig ez órán kívül kéri őket, ne kaphassa meg!

Aligha tartja meg valaki is ezt az egyházi ima elmondása utáni, tanulásra vonatkozó kegyes szabályt, ám a világ dolgaival törődni, az elhagyott eke után nézni, úgy vélik, ez a legnagyobb bölcsesség. Hátukra kapják a tegezt, a nyilat, kezükbe veszik

a fegyvert, a pajzsot, és az alamizsnát a kutyáknak és nem a szűkölködőknek vetik oda. Rabjaivá válnak a kocka- és szerencsejátékoknak és minden olyan dolognak, amelytől óvni szoktuk a világiakat. Így hát nem csodálkozhatunk azon, ha velünk nem méltóztatnak törődni, mert azt látják ró-lunk, hogy ellenezzük életmódjukat.

Következésképpen, tisztelendő atyák, kegyeskedjétek visszaemlékezni elődeitekre, szenteljétek magatokat odaadóbban a könyvek tanulmányozására, mert nélkülük minden vallás meginog, nélkülük a buzgóság erénye kiszárad, mint a cserép, nélkülük nem adhattok semmi fényt a világnak.

Hatodik fejezet

A KÖNYVEK PANASZA A KOLDULÓ BARÁTOKRA

Lelki szegények, de hitben gazdagok⁶⁷, söpredékei e világnak⁶⁸ és sója a földnek⁶⁹, megvetői a földi létnek és halászhai az embereknek⁷⁰, milyen boldogok vagytok, ha nélkülözést szenvedtek Krisztusért és meg tudjátok őrizni türelemben a ti lelketeket! Mert nem az igazságtalanságot megbosszuló nélkülözés, sem szüleitek balsorsa, sem valamilyen kényszerű ínség kényszerít titeket erre a koldulásra, hanem a buzgó akarat és a krisztusi választás, amely által azt az életmódot ítélték a legjobbnak, amelyet az igében és a példaadásban egyaránt emberré lett Mindenható Isten a legjobbnak nyilvánított. Bizony, ti vagytok a mindig

szülő Egyháznak legújabb magzatai, akik isteni rendelésből legutoljára léptetek az Atyák és a próféták helyére, hogy szavatok kimenjen minden földre⁷¹, és felvértézve üdvösséget nyújtó tanainkkal, terjesztétek minden király és nép előtt Krisztus legyőzhetetlen hitét.

Hogy az atyák hitét leginkább a könyvek foglalják magukba, azt fennebb a második fejezet eléggé kifejti. Abból fénynél világosabb, hogy nektek jobban kell szeretnetek a könyveket, mint a többi keresztényeknek. Az a ti rendeltetésetek, hogy magot vessetek minden vizek mellé⁷², mert a Mindenható nem válogatós a személyekben, és a Legkegyelmesebb, aki kész volt meghalni érettünk, nem kívánja a bűnösök halálát, de a töredelmes szívűeket meggyógyítani, az elesetteket felemelni, a gonoszokat a szelídség lelkével megjavítani akarja. Ezzel az igen üdvös céllal ingyen ültetett el titeket a mi kegyes Anyaegyházunk, és miután elültetett, megöntözött kegyeivel, miután megöntözött, elhalmozott kiváltságaival⁷³, hogy a papoknak és a káplánoknak legyetek munkatársai a hívő lelkek üdvösségének megszerzésében. Ezért miként rendtartónk kijelenti, a prédikátorok rendjét⁷⁴ főként a Szentírás tanulmányozására és felebarátaink üdvösségére létesítették, amiből következik, hogy nemcsak Augustinus püspöknek a könyvek tanulmányozását minden egyes napra előíró szabályzatából, hanem, ha elolvassák az említett rendtartás előszavát⁷⁵, annak már

a címéből megtudhatják, hogy a prédikátorok elkötelezték magukat a könyvek szeretetére.

De jaj, őket is, akárcsak másokat, akik az ő példájukat követik, a könyvek hagyományos tiszteletétől és tanulmányozásától három fölösleges gond tartja vissza, ti. a gyomor, a ruházkodás és a lakás gondja. Megfeledkezve ugyanis a Megváltó parancsáról (akiről a zsoltáríró kijelenti, hogy szívén viseli a szegények és a nyomorultak ügyét)⁷⁶, az esendő test szükségleteivel vannak elfoglalva⁷⁷, azzal, hogy, a szabályzat ellenére, ruházatuk fényűző, lakomáik pazarok legyenek, épületeik oly magasra törjenek, mint a várak oromzata, ami pedig egyáltalán nem illik szegénységükhöz. E három dolog miatt minket könyveket, akik mindig előmenetelüket szolgáltuk, és tisztességes helyet biztosítottunk számukra a hatalmasok és a nemesek soraiban, eltávolítottak szívük érzelmei közül, és a szinte nélkülözhető holmik közé soroztak, bizonyos csekély értékű, de nagyra tartott füzetek kivételével, amelyekből furcsa varázsigéket⁷⁸ és koholt ostobaságokat hámoznak ki, nem a lelki táplálék felfrissítésére, hanem inkább a hallgatók fülének csiklandozására.

A Szentírást nem magyarázzák, hanem elvetik, úgy tárgyalják, mintha a falvakban elcsépelet és mindenki előtt jól ismert volna, noha annak még a peremét is csak kevesen érintették, pedig olyan mély értelmű, hogy, amint Szent Augustinus mondja, az emberi

értelem, bármennyit is virraszt mellette, a legnagyobb odaadással és a legkitartóbb tanulással sem képes felfogni. Ha Ő, aki megvetette az alázatosság szellemének alapjait, kegyeskedik megnyitni kapuját, akkor, aki szorgalmasan belemélyed, az erkölcsi tudomány ezer meg ezer tanítását magozhatja ki belőle, amelyek a legüdébb frissességgel bontják ki virágaikat, és a legkellemesebb ízekkel csiklandozzák a hallgatók értelmét.

Ezért az evangéliumi szegénység első hirdetői, miután valami módon lerótták tiszteletüket a világi tudományok előtt, és miután egész észbeli tehetségüket összpontosították, magukat a Szentírás tanulmányozására szentelték, és éjjel-nappal Isten törvényén elmélkedtek. Mindazt, amit éhező gyomruktól meg tudtak vonni, vagy félmeztelen testüktől el tudtak csenni, külön nyereségnek tekintették, és könyvek vásárlására vagy másolására fordították. Világi kortársaik felfigyeltek odaadásukra és tanulmányukra, és a világ különböző részein drága áron összegyűjtött könyveiket az egész Egyház épülésére nekik adományozták.

Valóban, manapság, amikor annyi buzgalommal hajhásszátok az anyagi nyereséget — ha emberi fogalmak szerint beszélünk —,⁷⁹ józan ésszel elképzelhető, hogy az Isten kisebb gondot visel rátok, akikről azt látja, hogy nem bíztok ígéreteiben, és reményeiteket az emberi előrelátásba helyezve nem gondoltok a hollóra meg a

mezők liliomaira, amelyeket a Mindenható táplál és öltöztet.⁸⁰ Nem jut eszetekbe Dániel és a főtt húsételeket vivő Habakuk, sem Illésre nem emlékeztek, akit egyszer a szárazságban a hollók, máskor a pusztában az Isten angyala⁸¹ szabadított meg az éhségtől, Saretában⁸² pedig az özvegyasszony az isteni bőkezűség által, amely alkalmas időben minden élőlénynek megadja a maga eledelét. Félünk, hogy a nyomorúság lejtőjén zuhantok lefelé, és kétségeitek az isteni kegyelemben, valamint bizalmatok saját okosságotokban aggodalmat kelt bennetek a földiekért. A túlságos aggodalom a földi dolgokért megfoszt titeket a könyvek és a tanulás szeretetétől, és ilyen módon manapság Isten igéjének kárára visszaéltek a szegénységgel, melyet ti egyedül az anyagi haszon kedvéért választottatok.

Amint a nép fecsegi, gyümölcsszedő kamppal húzzátok a fiatalokat a valláshoz, s miután vallomást tesznek hitükről, már nem oktattjátok őket fenytésekkel és szigorral, amint koruk megkívánja, hanem hagyjátok, hogy kolduló barangolásokra vállalkozzanak, és engeditek, hogy a tanulásra felhasználható időt — szüleik bosszúságára, az ifjak veszedelmére és a rend kárára — barátaik kegyének megnyerésére fordítsák. Így nem csoda, ha megtörténik, hogy akiket engedetlen gyermekeként nem fogtatok tanulásra, amikor megnőnek, tanítaniuk kell, holott erre teljesen méltatlanok és tudatlanok. Így a kezdeti kis hiba végül óriási lesz. Mert szedett-vedett, összele-

gyedett laikus nyájatokban felnő a teremtmények átkos sokasága, akik — ennek ellenére — annál szemtelenebbül követelik maguknak a prédikálás tisztségét — a szentige megvetésére és a lelkek veszedelmére —, minél kevésbé értik, hogy mit beszélnek.

Bizony megszegitek a törvényt, és ökröt számmal fogva be szántotok,⁸³ valahányszor az Úr mezejének művelését egyformán rábízzátok tudósra és tudatlanra. Meg vagyon írva: az ökrök szántanak, és a szamarak legelnek mellettük, hiszen a bölcs ember kötelessége, hogy prédikáljon, az együgyűé pedig, hogy csendben táplálja magát a szentbeszéd hallgatásával. Hány követ dobtatok manapság Mercurius hálmára!⁸⁴ Hány lakodalmat szereztek a bölcsesség eunuchjai számára! Hány vak őrt szalasztottatok körül az Egyház falain!

Ó, lusta halászok, akik csak mások hálóit használjátok, amelyekkel, ha elszakadnak, mindössze annyit tehettek, hogy jól-rosszul megjavítjátok őket, újakat azonban egyáltalán nem tudtok kötni. Mások munkájába ültetek bele, mások tudományát mondjátok fel, másoknak gyarlón begyakorolt bölcsességét szajkózzátok színpadias lármával. Miként az ostoba papagáj utánozza a halott szavakat, úgy lesznek az ilyen szónokok mindenki szerzői, de auktorai egyetlen műnek sem. Bálám szamarát utánozzák; jöllehet maga érzéketlen volt, mégis nyelvében ékesszóló gazdájának tanítója lett, pedig az próféta volt.⁸⁵ Térjete meg, Krisztus szegényei, forgassatok buzgón minket,

könyveket, akik nélkül a béke evangéliumának előkészítésére sohasem tudjátok illően felövezni magatokat.

Pál apostol, az igazság prédikátora és a pogányok jeles tanítója, minden felszerelésként ezt a hármat hozatta el Timotheussal: felső köpenyét, könyveit és hártyait (Thimotheushoz írott levele, 2: 4—13.); ezzel mintegy példát mutatott az egyházi férfiaknak, hogy rendes ruhában járjanak, tanulásuk végett tegyenek szert könyvekre és hártýákra. Ez utóbbiakat az apostol igen sokra értékeli, mert így szól: „Kiváltképpen a hártýákat.”

Valóban béna az a pap, és sok mindenben rútol megcsonkított saját kárára, aki teljesen járatlan az írás művészetében: szavaival a levegőt csapdossa, és csak azokat építi, akik jelen vannak, de a távol levők és az utódok érdekében semmit sem tesz. Íróeszköz volt a derekán a siránkozó homlokára *tau*-t felíró férfiúnak (Ezékiel, 9, 4), amivel képletesen azt jelezte, hogy ha valakinek nincs jártassága az írásban, nem vállalkozhatik arra, hogy a megtérést prédikálja.

Végül, a jelen fejezet összegezésként, a könyvek azt kéri tóletek: értelemmel felruházott fiataljaitokat fogjátok be a tanulásra. Adjátok meg számukra a nélkülözhetetlen anyagiakat, és tanítsátok őket ne csak jóságra, hanem fegyelemre és tudományra is; fenyítsétek virgáccsal, nyerjétek meg kedveskedéssel, puhítsátok meg apró ajándékokkal, és ösztönözzétek a bün-

tetések szigorával, hogy egyidőben legyenek tanítványai Szókratésznek — erkölcsükben — és a peripatetikusoknak — tudományukban. A tegnap, mintegy a tizenegyedik órában, az előrelátó atya bevezetett titeket a szőlőbe.⁸⁶ Bánjátok meg lustaságotokat, mielőtt még késő lenne. Ó, bárcsak az okos szőlősgazdával együtt szégyenkeznétek tisztességtelen koldulásotokért! Akkor ugyanis, kétségtelen, odaadóbban szentelnétek magatokat a könyvek tanulmányozására.

Hetedik fejezet

A KÖNYVEK PANASZA A HÁBORÚKRA

Magasságos Isten, szerzője és kedvelője a békének, szórd szét a háborúra vágyó népeket, mert az minden vésznél jobban árt a könyveknek. A háború ugyanis megfosztva az ész ellenőrzésétől, dühösen megtámad mindent, amivel szembe kerül. Minthogy nem használja az ész fékező erejét, megfontolás, különbségtevés nélkül tör előre és pusztítja el az értelem tartó edényeit.

Ilyenkor az okos Apolló behódol Püthónnak⁸⁷, Phroneszisz (értelem), a kegyes anya, Phreneszisz (örültség)⁸⁸ hatalmába kerül. Ilyenkor a szárnyas Pegasust Corydon istállójába zárják, és az ékesen szóló Mercuriust megfojtják. Háború idején az okos Pállaszt átdöfi a tévedés töre és a kellemes múzsákat elnémítja az örület véres zsarnoksága.

Ó, kegyetlen látványosság, ahol a filozófusok Phoebusát, az örök-bölcs, Istentől magától a világ urának megtett Arisztotelészt láthatod gonosz kezektől megkötözve, szégyenletes vasláncokba verten, amint a gladiátorok vállukon kiviszik szent otthonából, őt, aki méltó volt arra, hogy törvényadója legyen a világ törvényhozójának, és birodalmat szerezzen annak császára fölött, láthatod, amint egy hitvány piperkőc a háború legigazságtalanabb törvénye alapján rabszolgává teszi!

Ó, gonosz hatalma a sötétségnek, amely nem fél semmibe venni Platón elismert istenségét, aki egyedül volt méltó arra, hogy még mielőtt a Teremtő lecsillapította volna a lázadó káosztól támasztott vizsalyt, és még mielőtt az alak (tevékenység) felöltötte volna anyagruháját, az Ő tekintete elé tartsa az eszményi típusokat, és bemutassa alkotójának a világegyetem őstípusát, hogy az érzéki világot ilyen módon az égi világ mintájára lehessen megformálni!⁸⁹ Ó, könnyfacsaró látvány, hol megtekintheted bűnös hóhértól szolgaságba vetve a tiszta erkölcsű Szókratészt, akinek cselekedete erény, beszéde tudomány, és aki a természet törvényeiből vezette le a társadalmi igazságot!

Siratjuk Püthagorászt, a harmónia szülőatyját, akit a háború kínozó fúriái szörnyen megkorbácsoltak, és dal helyett a galambok siralmas panaszát hallatja. Sajnálkozunk Zénónon is, a sztoikusok fejedelmén, aki hogy szándékát el ne árulja, nyelvét fogá-

Dñe tu dñs altissimi sup omne terram: misericordiam
fac ei sup omes deos. **Et** non timetis nomen eius.
In diligetis dñm odite malum: et odite dñs aīstos
rum suos de manu peccatoris liberavit eos.
Iuxta ora est uisus: & rectus corde letitia.
Et tñm in dño: & firmata memoria scētica

Orgonázók (XIII. századi miniatúra)

1300 körösi zsolta könyv miniatúrája

val leharapta, és remegés nélkül kiköpte a zsarnok elé!⁹⁰ Ó, jaj, most mozsárban szét-dörzsölve Diomedón ismét halálra zúzta.⁹¹

Persze nem tudunk méltó gyásszal elsi-ratni minden, a világ különböző részein, a háborúk forгатagában elpusztult könyvet. Mégis síró tollal emlékezünk arra a rom-lásra, melyet Egyiptomban az első alexand-riai háború idején a segédc csapatok vittek véghez, amikor 70 ezer kötet lett a lángok martaléka. Ezeket a Ptolemaiosz királyok idők hosszú során gyűjtötték össze, amint azt Aulus Gellius elmeséli (*Az attikai éjsza-kák* VI. könyvének 15. fejezetében).

Elképzelhető, mekkora atlantiszi nemze-dék pusztult el akkor! A földrészek vala-mennyi mozgása, a csillagzatok kapcsola-tai, a Tejút jellege, az üstökösöknek előre-jelzett nemzedékei és minden, ami az égben vagy az éterben van — valamennyi együtt! Ki ne borzadna el egy ilyen rettenetes égő-áldozattól, ahol vér helyett tintát ajánlot-tak fel, ahol a sercegő pergamenek fehéren izzó pernyéi vérrel voltak borítva? Ahol annyi ezer meg ezer ártatlant emésztett el a pusztító láng, pedig ajkukról egyetlen hazug szó sem hangzott el, ahol az örök igazság annyi megszentelt tartóját a kímé-letlen tűz búzhódt hamuvá változtatta.

Ehhez képest Jephthah vagy Agamemnón áldozatát, amelyben a kegyes leányt atyja kardja öli meg, jelentéktelen büntettnek tartjuk. Elgondolhatjuk, hány munkája vesztetett el a híres Herculesnek, amikor most másodszor dobták a lángokba, akiről

a csillagászatban való jártassága miatt azt mondják, hogy egyenes nyakkal tartotta az égboltozatot.⁹²

Ionithus⁹³ az egek titkait nem embertől vagy ember segítségével tanulta, hanem isteni ihlet hozta tudomására, és testvére, Zoroászter, a tisztátalan szellemek kiszolgálója, feltárta azokat a baktriaiak előtt; Szent Énokh⁹⁴, a paradicsom előljárója pedig prófétált róluk, még mielőtt a világból az égbe ragadtatott volna; végül elsőnek Ádám tanította ezeket fiainak,⁹⁵ ugyanis önkívületbe esve, megpillantotta azokat az örök-kévalóság könyvében. Valószínű, legalább is ezt tartják róluk, szörnyű lángokban pusztultak el.

Feltevések szerint ennek a tűznek idején mentek veszendőbe: az egyiptomi vallásrendszer, amelyet egy könyv, a *Logostiliosz* (Tökéletes Szó)⁹⁶ oly nagyon ajánl, a görögországi Athént kilencezer évvel megelőző régi Athén alkotmánya, a khaldeusok jósigéi, az arabok és az indiaiak megfigyelései, a zsidók szertartásai, a babilóniaiak építészete, Noé földművelése,⁹⁷ Mózes jóvendölései,⁹⁸ Józsuá földmértana,⁹⁹ Sámson rejtélyei,¹⁰⁰ Salamon problémái a Libanon cédrusától egészen az illatos izsópig,¹⁰¹ Aesculapius ellenszerei,¹⁰² Kadmosz nyelvta-
na,¹⁰³ a Parnassus költeményei, Apolló jóslatai, Jászón argonautái,¹⁰⁴ Pálámédész stratégiája¹⁰⁵ és a tudományok sok más, megszámlálhatatlan titka.

Bizony, Arisztotelész nem tartotta volna titokban bizonyító szillogizmusát a kör

négyszögesítéséről, ha ezek a szörnyű háborúk megkímélték volna a régiek könyveit, akik ismerték az összes természeti módszereket; amint könnyen elképzelhető, nem hagyta volna a világ örökkévalóságáról szóló problémát nyitott kérdésnek. Az emberi értelem többirányúsága és örökkévalósága tekintetében sem maradt volna semmilyen kétség, ha a régiek tökéletes tudománya nem lett volna kitéve a gyűlölt háborúk pusztításainak. Mert a háború minket szétszór idegen országokba, megcsonkít, megsebesít és szörnyen elrútít, a föld alá temet, a tengerbe merít, a lángok martalékává tesz, és pusztít a halál minden nemével.

Mennyi vérünket ontotta a harcias Scipio, amikor a római birodalom ellenfelét és vetélytársát, Karthágót, féktelenül rávetve magát, feldúlta. A tízéves trójai háború közülünk hány ezret meg ezret küldött e világból a túlvilágra! Hányan kerestünk rejtekhelyet a legtávolabbi provinciákban, mikor Cicerót Antonius parancsára megölték! Míg Boëthius száműzetésben volt, Theodoricus hányunkat szórt szét a világ különböző tájaira, mint a juhokat, amelyeknek pásztorát megölték. Amikor Seneca Nero kegyetlenségének áldozata lett, és akarva nem akarva átlépte a halál küszöbét, hányan vettünk búcsút tőle és vonultunk vissza könnyezve, azt sem tudva, milyen tájakon keressünk oltalmat.

Szerencsés volt az a könyvszállítás, amelyet, állítólag, Xerxész rendelt el Athénból

Perzsiába és Szeleukosz visszahozatott Perzsiából Athénbe. Ó, örvendetes boldog hazatérés! Ó, csodálatos öröm, amelyet akkor láthattál Athénben, amikor az anya diadalmasan elébe ment magzatainak, és ismét megmutatta a szobákat, ahol egykor őket dajkálták. Régi otthonukat visszaadták korábbi lakóinak, és a gyorsan simára gyalt deszkákból és gerendákból a leggon- dosabban összeillesztették a cédrus szek- rényeket, elefántcsonton arany feliratokkal jelöltek meg minden egyes rekeszt, és ezekbe hozták nagy tisztelettel a könyve- ket. Úgy helyezték el ügyesen, hogy egyik se legyen útjába a másiknak, amikor bete- szik, vagy a túlságos zsúfoltság miatt ne sértse meg testvérét. Különben nincsen se szeri se száma azoknak a károknak, ame- lyeket a háborúk és a felkelések okoztak a könyvek nemzetségének. De mivel a végtelent semmiképpen sem lehet felsorolni vagy számba venni, azért itt véglegesen elhelyezzük Gádeszét¹⁰⁶ a mi panaszaink- nak (határt szabunk panaszainknak), és gyeplőnk visszafordítjuk imáinkhoz, ame- lyekkel kezdtük, és alázatosan könyörgünk, hogy az Olümposz irányítója, valamint az egész világ legfenségesebb Kormányzója szilárdítsa meg a békét, távolítsa el a há- borúkat és oltalma alatt tegye csendessé napjainkat.

Nyolcadik fejezet

A SOKFÉLE LEHETŐSÉGRŐL, AMELLYEL A KÖNYVEK EGÉSZ GYŰJTEMÉNYÉT SZEREZHETJÜK BE

Mivel mindennek rendelt ideje és alkalmatossága vagyon — amint a bölcs Prédikátor VIII. része tanítja —, hadd térjünk rá annak a sokféle lehetőségnek előadására, amellyel szándékunkban, a könyvek beszerzésében, az isteni jószág segít minket.

Ámbár ifjúkorunk óta mindig élveztük a művelt és a könyvszerető emberek társaságát, mégis csak amikor a világban előhaladtunk, és ismeretséget kötöttünk a király öfenségével, és ő befogadott minket háza népébe, nyertünk igazán nagy lehetőségeket arra, hogy kedvünkre meglátogassunk minden helyet, és szinte vadásszunk a legkitűnőbb berkekben, a magán-, a köz-, a kolostori és a világi könyvtárakban.

Valóban, a királyi kegy folytán könnyű lehetőség nyílt számunkra a könyvek rejtékhelyeinek szabad felkutatására mindvégig, míg a győzhetetlen Fejedelemnek, Anglia fényesen diadalmaskodó királyának, Edwardnak, a Hódítás óta a harmadiknak — akinek uralmát a Mindenható sokáig békében tartsa meg — különböző, először udvari, azután országának közügyeire vonatkozó hivatalait töltöttük be, nevezetesen a kancellári és a kincstartói tisztségeket.

Könyvszeretetünknek szárnyas híre csakhamar mindenfelé eljutott, és azt terjesztették rólunk, hogy olyan nagy vágy ég bennünk a könyvek, különösen a régiek iránt,

miszerint jóindulatunk könnyebb megszerezni egy könyvecskével, mint pénzzel. Mivel az imént mondott, emlékezetre méltó Fejedelem kegye felkarolt minket, használni vagy ártani, előnyére vagy hátrányára tudtunk lenni nagyoknak és kicsinyeknek egyaránt, és adományok megjutalmak, ajándékok meg ékszerek helyett a szemünknek és szívünknek egyformán kedves, elmocskolódott könyvecskék és megrongálódott kódexek özönlöttek hozzánk.

Majd a leghíresebb kolostorok könyvesházai tárultak fel. Megnyíltak a fiókok,¹⁰⁷ felpattant a ládák fedele, és a hosszú századokon át sírjukban szunnyadó könyvek kábultan ébredtek fel, és a sötét helyeken rejtőző valamennyi kötet már a szokatlan fény sugaraiban fürdött. Az egykor teljesen ép és sértetlen művek most szakadozottak és mocskosak voltak, egérpiszok fedte be őket, a szú rágása átlyukasztotta, és életelenül feküdtek. Amelyeknek egykor öltözete bíbor és lenvászon volt, most zsákvászonon és porszőnyegen heverték, átadva a feledésnek, és a férgek fészkeinek tűntek.

Ennek ellenére, ha szerét ejtettük, nagyobb élvezettel ültünk le közójük, mint jó orvos gyógy- és illatszereinek raktárába, és közöttük megtaláltuk vonzódásunk tárgyát és ösztönző szerét. Ilyen módon a tudomány szent edényei gondoskodásunk és őrizetünk alá kerültek: egyesek ajándékképpen, mások vásárlás útján, némelyeket pedig bizonyos időre kaptunk kölcsön.

Nem csoda, hogy amikor sokan azt ta-

pasztalták, az ilyenféle ajándékok nekünk örömet okoznak, önszántukból arra törekedtek, hogy kielégítsék szükségleteinket, főként inkább olyan dolgokkal, amelyeket maguk könnyebben nélkülöztek, mint olyasmivel, amit a nekünk tett szolgálataik révén szereztek. Mi is szívesen gondoskodtunk ügyeik előreviteléről, úgy hogy egyrészt bevételük növekedjék, másrészt az igazság se szenvedjen csorbát.

Egyébként, ha arany és ezüst serlegeket, fajlovakat, busás pénzösszegeket halmoztunk volna fel, akkor azokban az időkben gazdag kincstárat rendezhettünk volna be magunknak. De ténylegesen a könyveket és nem a fontokat akartuk, jobban szerettük a kéziratokat, mint a forintokat,¹⁰⁸ és a vékony pamfleteket¹⁰⁹ többre értékeltük, mint a telivér háttallovakat. Ehhez járult az is, hogy ugyanannak az örök emlékezetű, igen dicsőséges Fejedelemnek gyakran voltunk követői, és az ország ügyes-bajos dolgában hol a római Szentszékhez, hol a francia udvarba vagy a világ más hatalmaihoz volt küldetésünk, terhes követségekben és veszedelmes időkben, de mégis mindenüvé magunkkal vittük a könyvek szeretetét, amelyet a mérhetetlen vizek nem tudtak kioltani. Ez ugyanis mint fűszerezett ital¹¹⁰ megédesítette összes kóborlásaink keserűségét. Az ügyek szövevényes bonyodalmai és veszélyes nehézségei és a közélet alig járható labirintusai után ez adott lélegzétvételnyi időt, hogy kissé nyugodtabb légkört élvezzünk.

Ó, Istenek szent Istene a Sionban! Az élvezet mekkora áradata örvendeztette meg szívünket, valahányszor alkalmunk volt meglátogatni Párizst,¹¹¹ a világ paradicsomát, és ott időzhettünk, ahol szerelmünk nagyságához képest a napok mindig keveseknek tűntek! Gyönyörű könyvtárak vannak ott, illatosabbak, mint a fűszerraktárak, van ott mindenféle könyvet tartalmazó viridarium, vannak ott a tudósok lépteitől remegő akadémiai mezők, vannak ott athéni szórakoztató helyek, peripatétikus sétányok, parnasszusi hegyfokok és sztoikus csarnokok.

Látható ott Arisztotelész, aki egyaránt mértéket szab a művészetnek és a tudománynak, és akié minden, ami legalábbis a hold alatti világ vonatkozásában a tudományokban a legjobb. Ptolemaiosz ott méri ábrákkal és számokkal a bolygók koncentrikus és excentrikus sugarait és csomóit;¹¹² Pál ott tárja fel a titkokat; Dionüsziosz, a szomszédja, ott hozza összhangba és különbözteti meg a szent hivatalokat;¹¹³ a szűzi Carmenta ott adja vissza latin betűkkel mindazt, amit Kadmosz föníciai betűkkel összegyűjtött;¹¹⁴ ott valóban megnyitottuk kincstárunkat, megoldottuk pénzeszacskóink szíjait, és örömteli szívvel szórva a pénzt, sárért meg homokért felbecsülhetetlen értékű könyveket vásároltunk. Hitvány, hitvány — mondja minden vásárló, de hiába, mert íme milyen jó és milyen nagyszerű összegyűjteni az egyházi hadviselés fegyvereit, hogy meglegyenek eszközeink az

eretnekek támadásainak visszaverésére, ha ilyesmik felütnék fejüket.

Egészen tudatában vagyunk annak, hogy ezzel a legnagyobb alkalmat ragadtuk meg, mert zsenge korunktól fogva félretéve minden előítéletet, a legkörültekintőbb gondoskodással vontunk magunk köré minden mestert, diákot és a különböző tudományok professzorait, akik elméjük élességével és tudásuk hírével a leginkább kitűntek. A velük folytatott megértő beszélgetésekből vigasztalást nyertünk. E beszélgetéseken, hol az érvelés bizonyító láncsorai, hol a természeti folyamatok és az egyházi doktorok értekezései révén, hol a dolgok allegorikus jelentéséről tartott ösztönző beszédek által, igen kellemesen szórakoztunk, úgy, mint egy gazdag és nagyon változatos szellemi ünnepen.

Ilyen embereket választottunk társainknak tanulóéveinkben, ilyeneket lakótársainknak, ilyeneket útitársainknak, ilyeneket vendégeknek asztalunk mellé, röviden ilyen barátokat kerestünk a sors minden forgatagában. De mivel nincs boldogság, amely sokáig tartana, egyszer-másszor elvesztettük a világító fények barátságát, amikor az igazság letekintett az égből, és megérdemelt egyházi előléptetésekből és méltóságokból részesültek. Így történt azután — amit csak helyeseltünk —, hogy saját dolgaik után nézve, kénytelenek voltak távol maradni társaságunktól.

Említsünk még meg egy másik igen kényelmes módszert, amelynek segítségével

a régi és az új könyvek nagy tömege jutott birtokunkba. Mi ugyanis sohasem vetettük meg vagy néztük le a kolduló rendeknek Krisztusért vállalt szegénységét; ellenkezőleg, őket mindenütt a világon együttérzésünk szíves karjaiba fogadtuk, és a legbarátibb szeretettel rávettük, hogy személyünk iránt odaadók legyenek. Ilyen módon édesgettük magunkhoz és Isten nevében nagy adományokkal kedveskedtünk nekik, mégis mindannyiuknak úgy voltunk jótévői, hogy közben olyanoknak tűntünk, mint akik valamennyiüket külön-külön atyai jóindulatunkba fogadtuk. Ugyanis szorult helyzetükben menedék voltunk számukra, és kegyes támogatásunk sohasem tagadtuk meg tőlük; ezért azután méltók lettünk arra, hogy kívánságaink lelkes támogatói és végrehajtói legyenek cselekedetben és gondolatban egyaránt. Ezért, amikor bejárták a tengereket és a szárazföldeket, bebarangolták a világ térségeit és átkutatták a különböző tartományok egyetemeit, felső iskoláit,¹¹⁵ a jutalom egészen biztos reményében azon buzgólkodtak, hogy kívánságaink teljesítsék.

Milyen nyulacska maradhatna rejtve ilyen éles szemű vadászok között? Milyen halacska menekülhetne el az ő horgaik, hálóik vagy hurkaik elől? E szaglászóknak semmi sem kerülhette el figyelmét, a szent Isteni Törvény gyűjteményétől kezdve egészen a tegnap hamis következtetéseit tartalmazó könyvecskékig. Ha a keresztény hit forrásánál, a szentséges Római Curiá-

ban elhangzott egy áhítatos beszéd, vagy valamilyen különös kérdést új érvekkel szellőztettek meg, ha a párizsi alaposság, amely mostanában inkább az antikvitás tanulmányozásán, mint az igazság mélyreható felderítésén buzgólkodik, ha a régi idők fényeitől megvilágított, mindig az igazság új sugarait lövellő angol találékony-ság valamit létrehozott a tudomány gyarapítására vagy a hit megvallására, az mind azonnal, még frissen, anélkül, hogy valami fecsegő összezagyválta vagy valami szellemeskedő megcsonkította volna, áramlott fülünkbe, és a legtisztább borsajtóból egyenesen emlékezetünk agyaghombárába áradt, hogy megtisztuljon a seprőtől.

Valahányszor, történetesen, azokba a városokba vagy helyekre tértünk be, ahol az imént említett kolduló barátok kolostorai vannak, nem restelltük meglátogatni könyvtáraikat¹¹⁶ és könyveiknek bármilyen más tárát; valóban, ott a legnyomasztóbb szegénységben a bölcsesség igen drága kincseit találtuk felhalmozva. Battyuikban és szatyraikban nemcsak az urak asztaláról a kutyák számára lehullatott morzsákat találtunk, hanem kovásztalan oltári kenyeret, az angyalok kenyerét, amelyben minden benne van, ami élvezetet okoz, sőt Józsefnek gabonával telt hombárjait is, Egyiptom minden készletét és a legdrágább ajándékokat, amelyeket Sába királynő vitt Salamonnak.¹¹⁷

Ezek az emberek, mint a hangyák, szüntelenül betakarításra gyűlnek össze,¹¹⁸ s

mint okos méhek állandóan gyártják a méz-sejteket. Ezek Bésaleélnek utódai¹¹⁹ abban, hogy kigondolnak minden lehetőt, amit aranyban, ezüstben vagy drágakőben az egyház templomának felékesítésére meg lehet csinálni. Hozzáértő hímzők ők, akik elkészítik a főpap felső palástját és efodját¹²⁰ és a papok összes különféle ruháit. Ők készítik a vászonfüggönyöket, a palástot, a vörösre festett kosboröket¹²¹, amelyekkel felékesítik a hadakozó egyház szent sátorát. Ők a földművesek, akik magot vetnek, a gabonát cséplő ökrök, a zengő kürtök, a Fiastyúk ragyogó csillagai, a saját pályájukon maradó, Siserával folytonosan harcoló csillagzatok.¹²² És hogy tisztelet adassék az igazságnak, és ugyanakkor ne befolyásoljon senki ítélete: bár ők csak az imént, a tizenegyedik órában mentek be az Úr szőlőjébe, amint a tőlünk oly nagyon szeretett könyvek fennebb, a hatodik fejezetben elfogódottan kifejtették, mégis az alatt a rövid óra alatt többel gyarapították a szent könyvek állományát, mint az összes szőlőműves együttvéve. Pál nyomába léptek, aki elhivatását tekintve a legutolsó, de az igehirdetésben a legelső volt, és másoknál sokkal nagyobb területen terjesztette Krisztus evangéliumát.¹²³

Miután ránk ruházták a püspöki rangot, magunk mellé vettünk közülük néhányat mindkét rendből, vagyis a prédikátorok és a minoriták rendjéből,¹²⁴ mint személyi kísérőket, családjuk vendégbarátait, erkölcsükben meg tudományukban jeles férfiakat.

kat, akik fáradhatatlan buzgalommal szentelték magukat a különböző könyvek javítására, magyarázatára, fedőlapokkal való ellátására és kompilációjára.

Noha kétségtelen, valamennyi szerzetes sokoldalú közreműködésével szereztük egybe mind az új, mind a régi műveknek igen gazdag gyűjteményét, mégis itten, megérdemelten, külön dicsérettel illetjük a prédikátorokat, mert úgy találtuk, hogy az összes papi rendűeken túlmenően, féltékenység nélkül, igen segítőkészek voltak, és áthatva valamilyen isteni nagylelkűségtől, a világító bölcsesség nem kapzsi, hanem alkalmas birtokosainak bizonyultak.

Mindezekben a fentebb tárgyalt alkalmatlanságokon kívül szert tettünk a papír- és a könyvtárak ismeretségére, nemcsak azoké, akik saját hazánkban laknak, hanem azoké is, akik elszórtan élnek a francia, a német és az olasz honban. Mivel pénz bőven folyt hozzájuk, őket sem a távolság nem akadályozta, sem a tenger háborgása nem riasztotta el, és a pénz sem hiányzott költségeik fedezésére, hogy el ne küldjék vagy el ne hozzák az általunk kívánt könyveket. Mert bizonyosak voltak benne, hogy a belénk vetett reményükben nem csalatkozhatnak, de nálunk bőséges, kamataival együtt járó viszontszolgálatra találnak.

Végül, a mi szívélyes, mindenki szeretetét külön-külön megnyerni akaró barátságunk nem hanyagolta el a vidéki iskolák rektorait, a műveletlen gyermekek tanítóit sem.¹²⁵ Ellenkezőleg, valahányszor alkalom

adódott, bementünk kis kertjükbe, talpalatnyi földjükre, és a felszíni jó illatú virágokat felszedtük, a már senyvedt, de a tanulóknak számára még hasznos gyökereket kiástuk, s ezek megtakarítva utálatos nyerseségüktől, az ékesszólás adományával képesek meggyógyítani a szív ütőereit. Az ilyen dolgok tömegében találtunk néhányat, amelyek nagyon megérdemelték a helyreállítást. Ha ezeket gondosan megtakarítjuk és kiszabadítjuk az idő álarca alól, az éktenítő rozsdától, méltók arra, hogy ismét visszanyerjék kellemes külsejüket. A szükséges eljárásokat alkalmazva, az eljövendő feltámadás mintájaként, felélesztettük, valahogyan új életre keltettük és meggyógyítottuk őket.

Egyébként nálunk, udvarházainkban, mindig nagy számban voltak másolók, írnokok, korrektorok, könyvkötők, illuminátorok és általában olyanok, akik haszonnal veritékezhetnek a könyvek szolgálatában. Végül, mindkét nembeliek, minden rendűek és rangúak kopogtatására, akiknek a könyvekhez valamilyen közük volt, szívünk ajtai nagyon könnyen megnyíltak, és kegyünk ölen kényelmes pihenőhelyet találtak.

Azokat pedig, akik könyvet hoztak, úgy bocsátottuk be, hogy a korábban jövők tömege ne csökkentse a később érkezők szívélyes fogadását, vagy az előző nap gyakorolt jótéteményünk ne befolyásolja előítéletesen a mait. Ezért a tőlünk felemlített valamennyi személyt a könyvek vonzására

szolgáló mágnesekként használtuk fel szüntelenül, és így hozzájutottunk a tudomány edényeihez, és a legjobb könyvek a legkülönbözőbb utakon hozzánk szállingóztak. Ez az, aminek elbeszélésére ebben a fejezetben vállalkoztunk.

Kilencedik fejezet

BÁR A RÉGIEK MŰVEIT JOBBAN SZERETTÜK, DE A KORTÁRSÁK TANULMÁNYAIT SEM VETETTÜK MEG

Noha a kortársak újításai sohasem voltak elfogadhatatlanok ízlésünk számára, és mindig hálás érzéssel gondoltunk azokra, akik a tudományoknak szentelték magukat, és elődeik felfogását valami bölcs vagy hasznos dologgal gazdagították, mégis a régiek alaposan kidolgozott műveinek tanulmányozására nagyobb vonzalmat éreztünk. Nekik ugyanis vagy már születésüknél fogva áthatóbb értelmi képességük volt, vagy esetleg jobban belemerültek a kitartó tanulásba, vagy e mindkét hatóerőtől felruházva jutottak előre. Arra az egyre azonban határozottan rájöttünk, hogy az utódok alig képesek megtárgyalni elődeik felfedezéseit, és nem tudják hasznosítani mindazt, amit a régiek fáradságos találékonysággal kieszeltek.

Miként ugyanis, olvasmányaink szerint, a régiek a testi fejlettség tekintetében nagyobbak voltak, mint amilyeneknek a mostani idők által kitermelt embereket ismerjük, azonképpen nem képtelenség feltéte-

lezni, hogy a régiek között a legtöbben ragyogóbb tehetséggel voltak megáldva, hiszen azt látjuk, hogy az általuk végzett mindkét fajta munkában utánozhatatlanok maradtak az utódok számára. Ezért írja Phocas nyelvtanának előszavában:¹²⁶

Mindent feltártak már bölcs iratokban az ősök:
Így hát szólj tömören, s újszerű lesz a műved.

De valóban, ha a tudományszomjról és a tanulásban tanúsított szorgalomról van szó, ők egész életüket teljesen a filozófiának szentelték, kortársaink viszont manapság csak a heves ifjúkor néhány évét áldozzák lagymatagon erre, de azt is váltakoztatva a bűnök izzó tüzeivel; a szenvedélyek elcsitulása után, amikor eljutnak arra a magas értelmi színvonalra, hogy az oly nehezen feltárható igazságot képesek felfogni, máris belekeverednek a világi teendőkbe, visszavonulnak, és búcsút mondanak a filozófia iskoláinak.

Ifjú értelmük pezsgő mustját a filozófia nehézségeinek áldozzák, a lehiggadt, seprőjétől megtisztult bort gazdasági foglalatosságokra fordítják. Továbbá, miként Ovidius a *De Vetula*¹²⁷ első könyvében méltán panaszkodik:

Azt, ami hasznot hajt, hajszolja az emberi elme,
Ritka a tudni törő, bőséget akar ma a többség;
Szép Tudomány, így prosztituálnak; a szűz ölelésed
Portékává lett immár kalmár tenyerében,
Nem magadért vizsgálnak: mint eszközt nyereségre,
Cél a vagyonszerzés — ez a fő! nem filozofálni!

Szőlőművesek munkája és kifizetése
(XI. századi miniatúra)

Ötvösmunkával készített díszes könyvkötés
a XIV. századból

És lennebb:

...Bölcselet is hát

Száműzetést szenved, leigazza a Pénzvágó

— akiről ismeretes, hogy a tanulás legerősebb ellensége.

Valóban, hogy a régiek nem szabtak más határt a tanulásnak, mint az életnek, arról Valerius világosít fel a Tiberiusához írott nyolcadik könyvének hetedik fejezetében, sokaknak példája által. Karneádész, mondja, egész életében a bölcsesség fáradhatatlan katonája volt; miután betöltötte a kilencvenedik évét, egyugyanazon nap vetett véget életének és filozofálásának. Iszokratész kilencvennégy éves korában egy nagyon jó könyvet írt; Szophoklész ugyanazt tette, amikor csaknem százéves volt. Szimonidész nyolcvanéves korában verseket írt; Aulus Gellius nem kívánt tovább élni, csak addig, amíg írni tud, amint erről ő maga tesz tanúságot *Az attikai éjszakák* előszavában.

Eukleidész Szókratikusznak tudomány-szomját Taurusz, a filozófus szokta idézni, azért, hogy az ifjakat tanulásra ösztönözze, amint Aulus Gellius említett műve hatodik könyvének a tizedik fejezetében elmondja. Mivel az athéniak gyűlölték a megaraiakat, határozatot hoztak, hogy ha valaki a megaraiak közül Athénba menne, halállal lakoljon. Akkor Eukleidész, aki megarai volt, és a rendelet előtt Szókratészt hallgatta, női ruhát öltött magára, és éjnek idején húszezer lépésnyi utat tett meg Megarából

Athénbe és vissza, hogy hallgathassa Szókratészt. Oktalan és túlzott volt Arkhimédésznek, a mértan művelőjének a lelkesedése, mert nem akarta sem nevét megmondani, sem fejét a tőle rajzolt ábráról felemelni, amivel pedig halandó élete fonálát meghosszabbíthatta volna, hanem jobban belemerült a tudományba, mint az életbe, és éltető vérével vérezte be azt az ábrát, amelyet tanulmányozott.

Tárgyunkra végtelen sok példát hozhatnánk fel, ám a megkívánt rövidség még azt sem engedi meg, hogy legalább átfussunk rajtuk. De — és ezt sajnálattal mondjuk — a mostani idők híres papjai egészen más úton járnak. Már fiatal korukban a nagyra-vágyás emészti őket,¹²⁸ tapasztalatlan karjukhoz gyengén illesztik hozzá az önálló vélemény ikaruszi szárnyát, és már éretlen fővel kapkodnak a doktori süveg után;¹²⁹ gyermek létükre több fakultás érdemtelen tanárai lesznek; ezeken azonban távolról sem lépésről lépésre haladnak előre, hanem mint a kecskék, ugorva jutnak fel a hegyre. Mivel azután egy kissé belekóstoltak a fenséges hegyi patakba, azt hiszik, hogy azt egészen, fenekestül kiürítették, noha torkuk is alig nedvesedett meg. És mivel megfelelő időben nem rakták le az elemi ismeretek szilárd alapját, roskatag épületet emelnek, bizonytalan alapzaton. Most, amikor már felnöttek, szégyellik elsa-játítani, amit már ifjúkorukban illetett volna megtanulniuk, és bizony így kénytelenek örökké bűnhődni azért, mert igen gyorsan

ugrottak a meg nem érdemelt méltóságok után.

Emiatt és ezekhez hasonló okok miatt az iskolás újoncok, az annyira kevés éjjeli virrasztás mellett, nem szereznek maguknak olyan szilárd tudást, amilyen a régieknek volt, ha akárhány tisztséget is viselnek, ha méltóknak is tartják címekre, ha hivatalos öltözkük tekintéllyé is avatja őket, ha ünnepélyesen be is iktatják idősebbek tanszékeire. Mihelyt kiragadják őket a bölcsőből, és sebtében elválasztják az anyatejtől, máris Priscianus¹³⁰ és Donatus¹³¹ szabályait emlézik; még éretlenek, álluk még szőrtelen, máris gyerekes dadogással fújják a *Kategóriákat* és a *Peri Hermeniaszt*¹³² amelynek megírásakor a fenséges Arisztotelész, állítólag, a tollat szívébe mártotta. Nem illő sietséggel és értéktelen diplomával jutottak fel a fakultások lépcsőin, és indulatosan kezét emelnek a szent-séges Mózesre; arcukat sűrű felhőkben az ég fekete vizével hintik meg,¹³³ fejüket, bár nem díszíti még a kor dere, mégis odanyújtják a püspöki süvegre.

Ezt a halálos betegséget nagyban terjesztik, és a kiszemelt papi hivatalok megszerzésében igen veszélyes lépésekkel segítik őket a megtévesztő folyamodványokkal kicsikart pápai províziók,¹³⁴ a bíborosok és a hatalmasok visszautasíthatatlan könyörgesei, a barátok és a szülők kapzsisága, akik a vérrokonság alapján építik a Siont, és egyházi méltóságokat helyeznek kilátásba unokáik és tanítványaik számára,

még mielőtt azok a természet folyása vagy tudományuk kiforrottsága révén megértek volna rájuk.

Ó, fájdalom, azt látjuk, hogy e lázroham miatt, amelyre panaszkodunk, máris leszedték Párizs palladiumát, és ennek az annyira nemes egyetemnek a buzgósága lelohadt, sőt csaknem jéghideg lett, pedig sugarai egykor fényt árasztottak a világ minden sarkába. Pihen ott most minden író tolla, a könyvnemzedékek nem követik egymást, és nincs aki új auktorként kezdene feltűnni. Tanításaikat suta beszédekbe göngyöltik, és hiányzik belőlük a logika leghalványabb szikrája is; kivéve ha titkos virrasztásaikon a mi angol találékonyságunkat tanulmányozzák, amelyet nyíltan befekéltének.

Úgy látszik, a csodás Minerva körüljárta az emberiség valamennyi népét, és bátran elment a világ egyik végétől a másikig, hogy magát mindenkinek kinyilatkoztassa.¹³⁵ Látjuk, amikor éppen meglátogatja az indiaiakat, a babilóniakat, az egyiptomiat, az arabokat és a latinokat; már elhagyta Athént, már elment Rómából, már áthaladt Párizson, és már boldogan Britanniába érkezett, a leghíresebb szigetre, vagy inkább a mikrokozmoszra, hogy magát mind a görögök, mind a barbárok adósának tüntesse fel. E tökéletes csoda láttára a legtöbben megértik, milyen mértékben ellanyhul Franciaország filozófiája,¹³⁶ olyan mértékben válik katonasága teljesen férfiatlanná és erőtlenné.

Mialatt buzgón kerestük a régiek bölcsességét, a Bölcs tanácsának megfelelően (Prédikátor, 39:1 szerint a bölcs ember felkutatja a régiek minden bölcsességét), azt gondoltuk, nem szabad arra a nézetre hajlanunk, mely úgy véli, hogy a művészetek ősi alapítói már teljesen kiirtottak belőlük minden fogyatékoságot, hiszen tudjuk, hogy a jelentéktelen egyéni találmányok megbízható mérlegen lemérve viszik valamivel előbbre a tudományt. A tudományok hatalmas állománya pedig fokozatos gyarapodással, sokaknak lelkiismeretes kutatásai révén, mintegy az egyéni jegyek külön-külön való hozzáadásával növekedett arra a nagyságra, amelyben látjuk. A tanítványok ugyanis mestereik tanításait újra meg újra kohóba rakják, folyékonyá olvasztják, és addig főzik a korábban elhanyagolt salakot, amíg a föld méhében kipróbált, hétszer, a tökéletességig megtisztított arannyá válik, és nem teszi foltossá semmilyen belekeveredett tévedés vagy kétség.

Arisztotelész sem szopta az ujjából azokat a csodálatos műveket, amelyeket az egész világ alig képes magába fogadni, holott benne óriási lángész lakozott, a természet rajta akarta kipróbálni, mennyi értelem adható hozzá egy halandóhoz, a Magasságos Isten pedig alig helyezte őt lennebb az angyaloknál. Ellenkezőleg, hiúz

szemének élességével¹³⁷ belelátott a héber-
rek, a babilóniaiak, az egyiptomiak, a kal-
deusok, a perzsák, de nem kevésbé a médek
szent könyveibe; a kiművelt Görögország
ezeket ugyanis mind átvitte a maga kin-
csesházába. Ezek helyes megállapításait
elfogadta, egyenetlenségeit kisimította,
fölösleges hajtásait lenyesegette, hiányos-
ságait kipótolta, tévedéseiket kiigazította,
mert úgy vélte, hogy nemcsak azoknak
tartozunk hálával, akik helyesen tanítanak,
hanem azoknak is, akik tévelyegnek, hiszen
ezzel szinte alkalmat nyújtanak az igazság
könnyebb felderítésére, amint ezt ő maga
világosan megmondja a *Metaphysica* má-
sodik könyvében. Hasonlóképpen, sok jog-
tudós hozta létre a *Pandectát*,¹³⁸ sok orvos a
*Tegnit*¹³⁹; így adta ki Avicenna a *Kánont*,¹⁴⁰
így Plinius híres, vaskos művét, a *Historia*
Naturalist és így Ptolemaiosz az *Almage-*
st.¹⁴¹

Mert, amint az évkönyvírónál nem nehéz
felismerni, hogy a későbbi mindig az előtte
valóra támaszkodik, aki nélkül a tovatűnő
korokat sehogy sem tudná felidézni, hason-
lóképpen kell gondolkoznunk a tudományok
művelői felől is. Egymagára ugyanis senki
nem hozott létre semmiféle tudományt, mert
a régi és az újak között ott találjuk a köz-
bülsöket; persze, régiek a mi korunkhoz
viszonyítva, de a tudományok alapvetéséi-
hez képest újak, és szerintünk ők a leg-
nagyobb tudósok.

Mire jutott volna a latinok kiváló költője,
Vergilius, ha kevésbé aknázza volna ki

Theokritoszt, Lucretiust és Homéroszt, ha nem az ő tinójukkal szántott volna? Mire jutott volna, ha egyáltalán nem olvasta volna Partheniosz¹⁴² és Pindarosz műveit, s ha ékesszólásukat nem tudta volna utánozni? Mire jutott volna Sallustius, Tullius, Boëthius, Macrobius, Lactantius, Martianus¹⁴³ és általában a latin írók egész serege, ha nem ismerték volna Athén tudományos termékeit vagy a görögök könyveit?

Bizonyos, hogy Hieronymus, aki három nyelven tudott,¹⁴⁴ aztán meg Ambrosius és Augustinus — aki saját vallomása szerint gyűlölte a görög tudományt¹⁴⁵ —, majd Gregorius — aki azt írja magáról, hogy egyáltalán nem tudott görögül — kevéssel járulhattak volna hozzá az Egyház tanításához, ha a tudósabb Görögország mit sem juttatott volna nekik.¹⁴⁶ A Görögország folyóitól öntözött Róma, mint korábban görög mintára szülte meg a maga filozófusait, ugyanúgy termelte ki később az igaz hit tudórait. A hitelvek, melyeket felmondunk, a görög homlokok veritékei; ezeket az ő zsinataik nyilvánították ki, és sokaknak vértanúsága szilárdította meg.

Mégis velük született lomhaságuk a dicsőséget, történetesen, a rómaiaknak engedte át, ugyanis amilyen mértékben emezek kevésbé voltak képzetek a tudományokban, olyan mértékben maradtak kevésbé állhatatosak a tévedésekben. Bizony, az ariusi gonoszság csaknem az egész egyházat elsorvasztotta. Istenkáromló dühében a Szűz ellen háborgó nestoriusi könnyelműség nem

nyílt harcban, hanem vitában fosztja meg az Ég királynőjét nevétől és Theotokosz (Isten Anya)¹⁴⁷ jellegétől egyaránt, ha Kürillosz, a legyőzhetetlen harcos, fel nem készül a párviadalra és az efészosi zsinat támogatásával,¹⁴⁸ szellemének hevességével azt gyökerestől ki nem irtja.

Számtalanok a görög eretnekségeknek formái és szerzői, mert miként szent hitünknek ők voltak ősi művelői, ugyanúgy — amint a hiteles történetírás bizonyítja — ők voltak az első konkolyhintők is. Így azután később még rosszabbak lettek, mialatt ugyanis arra törekedtek, hogy az Úrnak szegélytelen felsőruháját megosszák,¹⁴⁹ a tan ősi tisztaságát teljesen elejtették, és megvakultan az újdonság homályaitól, feneketlen mélységbe zuhannak, ha Isten, akinek bölcsességét számmal nem lehet kifejezni,¹⁵⁰ a maga titkos hatalmával nem gondoskodott volna róluk.

Egyelőre ennyi elég: mert eddig ér ítélőképességünk határa. Az elmondottakból mégis levonhatunk egy következtetést: a görög nyelv ismeretének hiánya ma túlságosan nagy akadályt jelent a latin írók tanulmányozásában, mert enélkül a régi keresztény vagy pogány írók hittételei nem érthetők meg. A számos csillagászati tanulmány miatt szükségképpen hasonló felfogásra jutunk az arab nyelvet illetően, a héber felől pedig a szent biblia szövege miatt; ezeket a hiányosságokat V. Kelemen (pápa)¹⁵¹ valóban orvosolja, ha csak a püspökök hűségesen meg is tartanák az olyan

könnyen kiadott rendeleteket. Ezért gondoskodtunk arról, hogy tanulóinknak egyaránt előírjuk a héber és a görög nyelv-tant¹⁵² bizonyos egyéb olyan kiegészítésekkel, amelyek segítik a tudományszomjas diákokat abban, hogy alapos ismereteket szerezzenek az említett nyelvek írásában, olvasásában, de nem kevésbé megértésében is. Ámbár a nyelvi sajátosságokat csak a fül utáni hallás közölheti a lélekkel.

Tizenegyedik fejezet

MIÉRT BECSÜLJÜK TÖBBRE A SZABADMŰVÉSZETI, MINT A JOGTUDOMÁNYI KÖNYVEKET?

Amilyen mértékben hasznosabb a világ fiainak a polgári jog gyakorlása az anyagi előnyök megszerzésében és a földi javakkal való sáfárkodásban, oly kevésbé nyújt az segítséget a világosság fiai számára a szentírás titkainak és a hit rejtett szentségének megértésében. A jog ugyanis főként e világ szeretetére kötelez el minket, de ezáltal az ember, amint Jákob bizonyítja, ellenségévé válik az Istennek. Valóban, a maga bonyolult, egyik vagy másik irányba egyaránt tekerhető szabályaival, a jog gyakrabban kiterjeszti, mint megszünteti a határtalan kapzsiság szülte emberi viszályokat, bár tudott dolog, hogy a törvényeket a jogtudósok és a kegyes fejedelmek éppen a viszályok csillapítására hozzák.

Valóban, mivel ugyanaz a tudomány foglalkozik az ellentétekkel, és mivel az ész

ereje ellenkező célokra is felhasználható, s ugyanakkor az emberi értelem inkább hajlik a rosszra, mint a jóra, e tudomány művelőivel megtörténik, hogy többet foglalkoznak a viszályok élesztésével, mint a békével; és ahelyett, hogy a törvényeket a törvényhozó szándékának megfelelően alkalmazzák, azok értelmét erőszakosan, a saját fondorlatos céljaik érdekében kicsavarják.

Ezért azután, jóllehet elménket már gyermekkorunk óta hatalmába kerítette a könyvek mindent felülmúló szeretete,¹⁵³ és egyedüli szenvedélyünk az érettük való szüntelen vágyakozás volt, mégis a polgári joggal foglalkozó könyvek iránt kisebb vonzalmat éreztünk; ezek beszerzésére kevesebb gondot és költséget fordítottunk. Hasznosak ugyan ezek is, de csak úgy, mint a skorpió a vadállatok harapása ellen, mint Arisztotelész, a tudomány Napja mondotta a logikáról a *De Pomo*¹⁵⁴ című könyvében.

Észrevettük, hogy a törvények és a tudományok jellege között bizonyos különbség nyilvánul meg. Minden tudomány élvezetet talál abban és vágyik arra, hogy feltáruljanak alapelveinek titkai és belső részeinek szemléltetésével kitűnjenek gyökerei, amelyekből kirügyezik, és hogy észrevehetően napfényre kerüljön forrásának eredete, mert ilyen módon a következtetésnek az igazság alapelveire vonatkozó és vele összhangzó fényétől magának a tudománynak egész teste világosodik meg, és egyetlen része sem marad homályban. Ezzel szemben

a törvények, minthogy csupán a társadalmi élet szabályozására vonatkozó megegyezések és emberi rendelkezések, vagy éppen az alattvalók nyakára dobott fejedelmi jármok, nem engedik meg, hogy őket a synterészis fokára,¹⁵⁵ a méltányosság eredetére levezessük, mert attól lehet tartani, hogy bennük több az önkényes akarati elem, mint az ésszerű ítélet. Ezért a bölcsek véleménye rendszerint az, hogy a törvények kiváltó okai nem szolgálhatnak megfelelő vitatárgyul.

A valóságban, akárcsak a művészetek, sok törvény egyedül a megszokásból, nem pedig szillogisztikus szükségességből nyeri érvényességét, amint azt Arisztotelész, az iskolák Phoebusa a *Politika* második könyvében kifejti, ahol megcáfolja Hippodámosz alkotmányát, amely jutalmat ígér az új törvények hozóinak; a régi törvények eltörlése és az újak meghozása ugyanis egyenlő az érvényben levő törvények erejének gyöngítésével. Mert mindaz, ami állandóságát egyedül a megszokásból nyeri, a szokás megszűnésével elkerülhetetlenül maga is megsemmisül.

Ezekből elég világosan megérthető, hogy amint a törvények sem nem művészetek, sem nem tudományok, hasonlóképpen a törvénykönyvek¹⁵⁶ tulajdonképpen sem tudományos, sem művészeti alkotásoknak nem nevezhetők. És azt sem lehet a tudományok közé sorolni, amit mi megfelelő szóval *geológiának* (földtannak) nevezünk. A szabad tudományokról szóló könyvek

viszont annyira hasznosak a szent írás szempontjából, hogy segítségük nélkül az értelem hiába törekednék annak megértésére.

Tizenkettedik fejezet

MIÉRT SZORGOSKODUNK ANNYIRA A NYELVTAN- KÖNYVEK KÉSZÍTÉSÉBEN?

Mialatt folyton gyönyörködtünk a könyvek olvasásában, és szokásunk szerint mindennap olvastunk vagy felolvastattunk belőlük, világosan számot vetettünk azzal, mennyire akadályozza a helyes megértést akár egyetlen szónak hiányos ismerete. Ugyanis egyetlen mondat értelme sem fogható fel, ha annak valamelyik részét nem ismerjük. Ezért elrendeltük, hogy az idegen szavak jelentését különös gonddal jegyezzék melléjük, és töretlen figyelemmel tanulmányoztuk a régi nyelvtanok helyesírását,¹⁵⁷ verstanát, szófejtését, mondattanát; és gondoskodtunk, hogy az idő igen hosszú folyásában értelmüket veszített kifejezéseket találó magyarázatokkal tisztázzák, hogy ezáltal tanítványaink számára az utat simává tegyünk.

Kétségtelen, ebben rejlik egész magyarázata annak, miért igyekeztünk a grammatikusok sok elavult nyelvtanát javított kiadásokkal helyettesíteni, mert királyi utakat akartunk készíteni, hogy azokon leendő tanítványaink botorkálás nélkül eljuthassanak bármely tudományhoz.

Tizenharmadik fejezet

MIÉRT NEM HANYAGOLTUK EL EGYÁLTALÁN A KÖLTŐK MESÉIT?

A nyers igazság kedvelőitől a költők ellen felhozott minden fajta támadás a védekezés kettős pajzsával visszaverhető: vagy azzal, hogy még az erkölcstelen témájú műből is tanulható finom beszédkultúra, vagy, amennyiben kitalált, erkölcsös témáról van szó, azzal, hogy a költők allegorikus beszéde mögött a természeti vagy a történelmi igazságot keressük.

Jóllehet magától értetődik, hogy minden ember természeténél fogva igényli a tudást, a tanulást mégsem élvezi mindenki egyformán. Ellenkezőleg, miután belekóstolnak annak fáradaiba, és azt tapasztalják, hogy érzékeik kimerülnek, a legtöbben meggondolatlanul eldobják a diót, még mielőtt héját feltörve eljutottak volna a beléig. Az ember ugyanis már születésénél fogva két dolog szeretetét hozza magával, ti. a szabadságét, ha ügyeinek intézéséről van szó, és a munka élvezetét; ezért, ha különös oka nincs rá, senki sem engedelmeskedik idegen parancsnak, és jószántából semmiféle unalmas munkát nem végez. Mert a passzió, az élvezet tökéletessé teszi a munkát, akárcsak az ifjúságot a szépség, ahogyan ezt Arisztotelész nagyon helyesen kifejti az *Ethika* tizedik könyvében.

Emiatt a régiek bölcsessége kitalált egy eljárást, amellyel az élvhajhász emberi értelmet kegyes csalással fogságba ejti: ti.

a pompás Minerva titokban az élvezet álarcát ölti magára. A gyermekeket ajándékokkal szoktuk rávenni, hogy kedvvel tanulják azt, aminek megtanulására, akár akaratok ellenére is, rá szeretnők őket venni. Ugyanis esendő természetünk nem tör ugyanolyan lendülettel az erényre, mint amilyennel a bűnre veti magát. Horatius annak a művének egyik verssorában, amelyben a maga *Ars poeticáj*át tárgyalja, ki is fejezi ezt, e szavakkal:

Oktat a költő, vagy gyönyörűséget hoz a műve.¹⁵⁸

Ugyanezt fejezi ki ugyanannak a művének egy másik verssorában a következőképpen:

Tetszést nyert, aki jól egyesíti a széppel a
hasznost.¹⁵⁹

Eukleidésznek hány tanítványát űzte el a semmilyen létrával meg nem mászható, kősziklaként kiemelkedő és meredek Pons Asinorum.¹⁶⁰ Kemény beszéd, mondják, ki képes meghallgatni? Végül is az állhatatlan fiú inkább szamar szeretne lenni, de a filozófia tanulmányait sohasem hagyta volna abba, ha barátságos külsőben, az élvezet leplében találkozott volna velük. Így azonban csakhamar elkábul Crato tanszékétől¹⁶¹ és a megszámlálhatatlan kérdéstől, s mintha hirtelen villám csapott volna belé, más menekülési lehetőséget többé nem látott, csak a futást.

Ennyit akartunk felhozni a költők mentésére; most azt kívánjuk bebizonyítani, hogy akik tiszta szándékkal foglalkoznak

velük, azokat nem kell korholni. Egyetlen szó nem ismerése ugyanis értelmetlenné teszi az egész körmondatot, amint ezt az előbbi fejezetben már elmondottuk. Mivel tehát a szentek mondásaiban gyakran történik hivatkozás a költők képeire, szükségképpen előfordulhat, hogy az idézett költemény nem ismerése miatt teljesen értelmetlenné válik a szerző egész mondanivalója. Bizonyos, amint Cassiodorus a *De institutione litterarum* című könyvében mondja: Nem tekinthetők semmiségeknek az olyan dolgok, amelyek nélkül a nagyok nem lehetnek meg. Igaz tehát, hogy a költészet ismerete nélkül nem értjük Hieronymust, Augustinust, Boëthiust, Lactantiust, Sidoniust és több mást, akiknek neve nem férne be egy bő fejezetbe.

A tiszteletre méltó Beda nagyon világosan fejtegette és tisztázta azt a kétes szakaszt, amint a kitűnő kompilátor, Gratianus elmondja, aki ugyan igen sok íróból idézett, de amilyen kielégíthetetlen volt az anyag kompilációjában, olyan zavaros volt a formát illetően. Mégis a 37. részben (*A szellemesség megzavar*)¹⁶² így ír: egyesek a világirodalmat gyönyörködtetés végett olvasják, mert gyönyörködnek a költői képekben és az ékes szavakban, mások viszont műveltségük gyarapítására tanulmányozzák, hogy olvasásával megutálják a pogányok tévelygéseit, és a bennük található hasznos dolgokat becsülettel a szent tudomány javára fordítsák. Az ilyenek dicséretre méltó módon tanulmányozzák a világi irodalmat.

Ezt állítja Beda.¹⁶³

Ezt az üdvös tanítást megszívlelve, némulanak hát el mielőbb azok, akiknek a költők olvasóihoz csak gúnyos szavaik vannak. Minthogy tudatlanok ilyesmiben, ne kívánják, hogy mások is hozzájuk hasonlóan tudatlanok legyenek, mert a nyomorultakéhoz hasonló vigasztalás az ilyen.

Következésképpen ki-ki maga döntse el, vajon szándéka helyes-e vagy sem, és tartva az erény határait, készítsen bármilyen tárgyról Istennek tetsző tanulmányt. És ha valamit tanulhat a költészetből, mint a nagy Vergilius megvallja, hogy ő tanult Enniusból,¹⁶⁴ ne engedje elszaladni az alkalmat.

Tizennegyedik fejezet

KIKNEK KELLENE LEGINKÁBB SZERETNIÖK A KÖNYVEKET?

Aki visszagondol az elmondottakra, az előtt nyilvánvaló és világos, hogy kiknek kellene különösképpen szeretniök a könyveket. Azoknak, akiknek rangjukkal járó kötelességük eredményes teljesítéséhez leginkább van szükségük bölcsességre. Kétségtelenül ők tartoznak leginkább kimutatni hálás szívük ragaszkodó vonzalmát a tudomány szent edényei iránt. A bölcs kötelessége ugyanis, hogy mind másokat, mind önmagát jól rendezze. A filozófusok Phoebusa, Arisztotelész szerint (*Metaphysica*, első könyv), aki az emberi dolgokban nem csal, az nem is csalat-

Láncoskönyv (XV. század)

Kazettás díszítésű könyvkötés (XIV. század)

kozik. Ezért azután a fejedelmeknek, a főpapoknak, a bíráknak, a tudósoknak és mindazoknak, akik a közélet irányítói, amilyen mértékben van másoknál nagyobb szükségük a bölcsességre, annál jobban, másoknál inkább kell lelkesedniök a bölcsesség edényei iránt.

Valóban, Boëthius úgy látta, hogy a Filozófia baljában jogart, jobbában könyveket tart,¹⁶⁵ amiből egészen világos mindenki számára, hogy könyvek nélkül jól egyetlen államot sem lehet kormányozni. Te — mondja Boëthius, a Filozófiához intézve szavait — ezt a felfogást Platón szájával szentesítetted, hogy az államok boldogok lennének, ha azokat a filozófia művelői kormányoznák, vagy, ha akik kormányozzák, a filozófiát tanulmányoznák. Továbbá, maga az alak kéztartásával érzékelteti, hogy amennyivel kiválóbb a jobb kar a balnál, annyival értékesebb a szemlélődő élet a cselekvő életnél; ugyanakkor az is kitűnik belőle, hogy a bölcs köteles magát, váltakozva, hol az igazság tanulmányozására, hol a mulandó dolgokkal való foglalkozásra szentelni.

Azt olvassuk, hogy Fülöp buzgón hálálkodott az isteneknek, mert megadták neki, hogy Nagy Sándor Arisztotelész korában szülessék, akinek irányítása alatt nevelkedett, és így méltó lett az atyai birodalom kormányzására.¹⁶⁶ Amikor Phaetón, bár nem értett a hajtáshoz, apja szekérének kocsisa lett, a földhöz vagy igen közel vagy igen távol hajtva, Phoebus melegét rosszul

osztotta szét a halandóknak, és azért, hogy túl közeli hajtásával ne sodorja veszélybe az összes földi lényeket, méltán rászolgált arra, hogy villám sújtsa.¹⁶⁷

A görögök és a latinok története egyaránt elmondja, hogy közöttük nem voltak híres fejedelmek, akik ne lettek volna járatosak az irodalomban. A mózesi szent törvény meghagyva a királynak, miként kormányozzon, azt is hozzáteszi, hogy másoltassa le az Isteni Törvény könyvét (Deut., 18—19) annak a példánynak az alapján, amelyet a papok kötelesek rendelkezésére bocsátani, és ezt olvassa az élet minden egyes napján. Bizony, az Isten, aki az embert teremtette, és szívét nap mint nap alakítja, külön-külön mindenkiét,¹⁶⁸ jól tudja, milyen bizonytalan az emberi emlékezet, és mennyire állhatatlan az emberben a kitartó akarat. Ezért minden rossz ellenszeréül a könyvet óhajtotta megtenni, és annak folytonos olvasását és használatát a lélek legegészségesebb mindennapi táplálékává tette, hogy általa a felfrissült értelem ne legyen sem erőtlen, sem habozó a cselekvésben. Ezt a témát választékosan tárgyalja Joannes Sarresberiensis *Policraticonjának*¹⁶⁹ negyedik könyvében.

Következésképpen az összes olyan rendű emberek, akiknek tonzúrája vagy papságának jele már messziről ragyog, és akik ellen a könyvek a negyedik, az ötödik és a hatodik fejezetben felemelték panaszoló szavuk, kötelesek a könyveket örökös tisztelettel szolgálni.

A jelen fejezet címének alapos kifejtése meghaladja az emberi értelmet, bármennyit is ivott a pegazusi forrásból. Akkor is, ha valaki az angyalok nyelvén szólana, ha Mercuriussá vagy Ciceróvá válna, ha megédesítené a Titus Livius tejszerű beszéde, ha a Démoszthenész finomságával szónokolna, még ha a Mózes dadogását idézné is fel,¹⁷⁰ vagy Jeremiással vallaná, hogy csak gyermek és beszélni még nem tud,¹⁷¹ vagy ha a magas hegyekben visszhangzó Ekhót is utánozná. Mert tudjuk, hogy a könyvek szeretete azonos a bölcsesség szeretetével, amint azt a második fejezetben bebizonyítottuk.

A bölcsesség szeretetét görögül *philosophiának* nevezik, és nincs teremtett értelem, amely ennek erejét fel tudná fogni, hiszen méltán tekintik minden jó anyjának (Bölcsesség könyve, 7.). Égi harmatként kioltja a testi szenvedélyek lángolását, közben az értelmi erők nagyfokú tevékenységével csökkenti a természetes energiák nyereségét, és véglegesen elúzi a tétlenséget, melynek távoztával Cupido valamennyi nyila erőtlenné válik.¹⁷²

Ezért mondja Platón a *Phaidónban*: filozófusnak lenni annyit jelent, mint másoknál jobban felszabadítani a lelket a test rabságából.¹⁷³ Szeresd az írás tudományát — mondja Hieronymus —, és a hús bűneit nem fogod szeretni. Ezt bizonyította be

gondolkodásának szilárdságával az isten alakú Xénokratész, akiről a Phrüének nevezett híres hetéra azt mondotta, nem ember, hanem szobor,¹⁷⁴ mert hiába csábította szüzességének feladására, nem tudta rávenni, amint azt Valerius negyedik könyvének harmadik fejezetében hosszadalmasan elbeszéli. Pontosán erről tett tanúbizonyságot Origenészünk is, aki önmagának megcsónkításával egyik nemhez sem akart tartozni, nehogy a mindenható nő elpuhítsa, noha ez az elszánt gyógy mód ellenkezik a természettel és az erénnyel. Az erény ugyanis nem abban áll, hogy érzéketlenné teszi az embert a szenvedélyekkel szemben, hanem abban, hogy az értelem törével leszúrja az ösztönből támadt szenvedélyeket.

Továbbá, akiket hatalmába kerített a könyvek szeretete, azok lelkükben kevésre becsülik a világot és a vagyont, amint Hieronymus mondja 54. levelében Vigilantiusnak:¹⁷⁵ Egyazon ember nem szeretheti a csengő aranyakat és a könyveket. Ezt azután valaki versben így fejezte ki:

Könyv a sötétszín-fegyverrozsdás kézbe nem illő,¹⁷⁶
Am a harácsoló szíveket is kerüli.

Nem kedvelheti egyazon ember a pénzt meg a
könyvet,

Könyvtárakra tipor, jaj, epikuroszí nyáj!
Pénzsóvár nem fér soha össze a bibliófilllel,
Nem fognak ezek közösen lakni sohasem.

Következésképpen senki sem szolgálhat egyszerre a könyveknek és a Mammónnak.¹⁷⁷

A rút bűnöket a könyvekben nagyon kárhóztatják, hogy a könyv kedvelői mindenképpen utálják meg a bűnt. A nevét a tudástól származtató démon felett leginkább a könyvek ismeretével lehet diadalt aratni, és sokféle tekervényes csalása, valamint vésztrejítő ezer meg ezer labirintusa a könyvek segítségével válik ismertté az olvasók előtt, hogy ne változhasson át a fény angyalává, és álnokságával ne hálóz-hassa be az ártatlanokat. Isten iránti tiszteletünk a könyvek útján nyilatkozik meg, és az erények, amelyekkel Őt imádjuk, a könyvekben tárulnak fel észrevehetőbben; bennük mutatkozik meg a jutalom, melyet a nem csaló és meg nem csalható igazság ígér.

Az eljövendő boldogság leghívebb hason-mása a szent iratok feletti elmélkedésben rejlik. Ezekben megpillanthatjuk hol a te-remtőt, hol a teremtményt, és meríthetünk az örök boldogság hegyi patakából. A hit a könyvek hatalmán alapszik. A remény a könyvek vigasztalásával erősödik meg annyira, hogy az Írásból nyert türelem és vigasztalás révén tudunk remélni; valóban, napnál világosabb, hogy az Egyház alapja a szent könyveken nyugszik.

A könyvek élvezetet okoznak, ha ránk mosolyog a boldog jólét; osztatlanul vigasz-talnak, ha a viharos sors rémítget; érvényt szereznek az emberi megegyezéseknek; nélkülük fontos döntés nem hozható. A könyvekben maradnak fenn a művészetek és a tudományok, amelyeknek hasznát az

elme nem képes felsorolni. Milyen sokra kell értékelnünk a könyvek csodálatos hatalmát, hiszen általuk látjuk a tér és az idő határait és a nem létező dolgokat; a létezőket pedig mintegy az örökkévalóság tükreben szemléljük.

A könyvek segítségével felmászunk a hegyekre, végigkutatjuk a mélységek tátongó szakadékait, szemügyre vesszük a víz fölött élni nem képes halak fajtáit, megkülönböztetjük a folyók, a források és a földek egymástól eltérő tulajdonságait, a könyvekből a fémek és a drágakövek nemeit és a különböző ásványi érceket ássuk ki, megismerjük a füvek, a fák és a növények tulajdonságait, kedvünk szerint tekintjük át Neptunus, Ceres és Pluto egész ivadékát.

De ha az égi lakók meglátogatására kerekednék kedvünk, máris kéznél van a Taurus, a Kaukázus és az Olümposz. Innen elmegyünk Juno birodalmain túl, és zsinórokkal meg körökkel felmérjük a hét bolygó területét. Végül áthaladunk a jelekkel, fokokkal és ábrákkal a legnagyobb változatossággal díszített fenséges égboltozaton. Ott megtekintjük a szem nem látta, a fül nem hallotta északi sarkot, megcsodáljuk a fénylő Tejutat és az égi állatokkal szépen és gyönyörűségeesen ábrázolt Állatövet.

Innen a könyvek segítségével áttérünk a különböző anyagokra (szubsztanciákra), hogy az értelem köszönthesse a vele rokon értelmességet, és az elme szemével megnézhesse mindenek ősoját, a végtelen erény mozdulatlan mozgatóját, és határtalan sze-

retettel csüggjön rajta. Lám, a könyvek segítségével már akkor elnyerjük boldogságunk jutalmát, amikor még földi vándorok vagyunk.

Miért vesztegetjük tovább a szót? Kétségkívül, amint Senecából megtanultuk, a pihenés betű nélkül halál,¹⁷⁸ az élő ember eltemetése, és ennek ellenkezőjéből arra következtethetünk, hogy az irodalommal vagy a könyvekkel való foglalkozás élet az ember számára.

Hiszen a könyvek révén mindazt bizalmasan közölhetjük barátainkkal és ellenségeinkkel, amit nyugodt lélekkel sohasem bíznánk hírvivőre. A könyveknek ugyanis többnyire szabad bejárásuk van a fejedelmek lakószobáiba, ahonnan szerzőiknek hangját könyörtelenül kizárják, amint Tertullianus *Apologeticus*ának elején mondja.¹⁷⁹ Ha bilincsbe verten börtönben őriznek, ha testi szabadságunktól teljesen megfosztanak, barátainkhoz követként elküldjük a könyveket, rájuk bízunk ügyünk elintézését, és oda is elküldjük őket, ahova, ha mi mennénk el, halálunkat okoznánk. A könyvek segítségével emlékezünk a múltakra és prófétálunk az eljövendőkre; a jelen tovatűnő és mulandó dolgait az írás emlékezetével tesszük állandóvá.

Az *Apostolok cselekedete* 8. részének 26. verse elmondja a nagy hatalmú eunuch boldog tanulni vágyását és tanulni vágyó boldogságát. A prófétai írások szeretete olyan erősen fellelkesítette, hogy utazás közben sem hagyta abba azok olvasását, és

megfeledezett Kandaké királynő népes palotájáról, szíve gondjai közül kizárta a kincstárat, amelynek felügyelője volt; nem törődött az úttal és az őt vivő szekérrel. Házának egész erkölcsi tisztaságát egyedül a könyv szeretete foglalta le, és ennek vezetése mellett csakhamar méltónak bizonyult arra, hogy belépjen a hit ajtaján. Ó, kegyes szeretete a könyveknek, amely Gehenna fiát és Tartarus neveltjét a keresztség kegyelme által Isten országának fiává avatta!

Hagyja már abba az erőtlen toll a küzdelmet a végtelen nagy feladattal, s ne vállalkozzék vakmerőn olyasmire, amiről az elején megvallotta, hogy mindenki számára lehetetlen.

Tizenhatodik fejezet

MIÉRT ÉRDEMES ÚJ KÖNYVEKET MÁSOLTATNI ÉS A RÉGIEKET MEGJAVÍTTATNI?

Amiképpen szükséges, hogy az állam gondoskodjék a csatába induló katonák fegyvereiről és bőségesen halmozzon fel élelmet számukra, azonképpen tudott dolog, hogy a hadakozó Egyház az értékes könyvek nagy tömegével erősíti meg magát¹⁸⁰ a pogányok és az eretnekek támadásai ellen. Mivel azonban minden, ami a halandókat szolgálja, idővel a mulandóság áldozata lesz, szükséges, hogy a régiség miatt széthulló könyveket az egymást követő örökösök megjavítsák, hogy a folytonosság,

amelyre természeténél fogva az egyén nem alkalmas, így kiváltságként megadassék a fajtának. Ezért állítja sokatmondóan a Prédikátor (12 r. 12 v.): a sok könyvek írásának nincs vége. Mert miként a könyvgyűjtemények a különböző tartalmú könyvek egymás mellé helyezésével keletkeznek, és állományuk szüntelenül kárt vall, ugyanúgy a papoknak gondoskodniuk kell valamilyen megoldásról, hogy segítségével a szent könyv, miután sorsa beteljesedett, helyetteseként örökösre tegyen szert, mely magként testvére halála után feltámad, és így igazolja az Ecclesiasticusnak [Sírak könyve, 30, 4.] híres mondását: „Ha atyja meghalt, mintha nem halt volna meg, mert hozzá hasonlót hagyott maga után.”

Következésképpen a régi könyvek másolatai olyanok, mint újabb gyermekek nemzése, akikre átszáll az atyai hivatal, hogy a könyvek közössége meg ne fogyatkozzék. Nos, a másolókat *antiquariusok*nak nevezik, és foglalkozásukat illetően Cassiodorus a *De institutione divinarum litterarum*¹⁸¹ 30. fejezetében azt mondja, hogy az összes testi munkák közül neki ez tetszik a leginkább, és hozzáteszi: „Boldog a szándék, dicsérendő a szorgalom kézzel hirdetni az ígét az embereknek, ujjal megnyitni a nyelveket, hang nélkül osztani üdvösséget a halandóknak, és tollal meg tintával harcolni az ördög fondorlatai ellen.” Ezt mondja Cassiodorus. Mi több, a Megváltó is gyakorolta az íródeák tisztét, amikor lehajolt, és ujjal írt a földre (János Jelenések,

8.). Tehát legyen bármilyen előkelő, senki se tartsa méltatlannak magához megtenni azt, amit az Atyaisten bölcsessége megtett.

Ó, páratlanul derűs öröme az írásnak, melynek végzéséhez a világ alkotója lehajol, pedig remegést keltő nevére leborul minden térd! Ó, emberi kézzel végezhető, minden műveletet páratlanul felülmúló, tiszteletre méltó testi munka, amelyhez a mi Urunk szíve alázatosan lehajol, és az Isten toll helyett az ujját használja hozzá!¹⁸² Az Isten fiáról nem olvassuk, hogy vetett vagy aratott, szőtt vagy ásott volna; az emberivé vált isteni bölcsességhez a mesterségek közül csak a betűk rovása illet, hogy ebből minden nemes vagy tanult ember megérthesse, hogy az ujjak isteni rendelés szerint inkább az írásra, mintsem a háborúskodásra adattak az embereknek. Ezért azután teljesen egyetértünk a könyveknek fennebb, a hatodik fejezetben kifejtett felfogásával: az írástudatlan pap olyan, mintha béna volna.¹⁸³

Az igazakat maga az Isten írja be az élők könyvébe;¹⁸⁴ bizony Mózes isten ujjával írott táblákat kapott!¹⁸⁵ „Írjon könyvet ellenem az én vádlóm!”¹⁸⁶ — kiált fel Jób; Nabukodonozor [Belsázar] remegve látta, hogy egy ujj felírja a falra *Mene Tekel Ufarszin* (Dániel könyve, 5. rész). „Én tintával írtam a könyvbe” — mondotta Jeremiás (36. rész, 28.). „Amit láatsz, írd meg a könyvbe” — inti Krisztus kedves tanítványát, Jánost (János Jelenések, 1. rész 11.). Mind Ézsaiás, mind Józsué magára vállalta

az íródeák tisztét, hogy az írást és a benne való jártasságot átadhassa az utódoknak. Ruhájára és tomporára maga Krisztus ezt írta fel: *A királyok Királya és az urak Ura*,¹⁸⁷ hiszen a Mindenható királyi öltözéke nem lehetett tökéletes felirat nélkül.

Akik a szent tudomány könyveit másolják, még akkor is tanítanak, ha már meghaltak. Pál az egyház létrehozásában többet használt szent levelei megírásával, mint azzal, hogy élőszóval hirdette az evangéliumot a pogányoknak és a zsidóknak. Mert akinek már földi pályafutása betelt, azt, amit egykor földi utasként elkezdett, a könyvek révén nap mint nap továbbviszi, és ilyen módon a könyvíró tudósokban teljesedik be Dániel próféta szava (12 r. 3. v.): Akik sokakat az igazságra visznek [fénylenek], miként a csillagok örökkön örökké.

Továbbá, az egyház igazhitű doktorai megállapították, hogy az eredeti világnak Istentől a vízözön által történt elpusztítása előtt a régiek hosszú életét csodának és nem a természetnek kell tulajdonítani, noha Isten maga engedte meg nekik, hogy életük olyan hosszú legyen, amilyenre a tudományoknak a felfedezésére és a könyvekbe való beírására szükségük volt. Ezek között a csodálatosan gazdag csillagászat, Josephus szerint, hatszáz évnyi időszakot igényelt, hogy tapasztalati úton megfigyelhető legyen.

Valóban, nem tagadják, hogy abban az ősidőben a föld termékei értékesebb táplá-

lékot nyújtottak a halandóknak, mint manapság, ami testüknek nemcsak kedvtől duzzadó egészséget adott,¹⁸⁸ hanem hosszabb életkort is, amihez nem kis mértékben az is hozzájárult, hogy életük minden vonatkozásban erkölcsös volt, és a fölösleges élvezeteket megvonták maguktól. Ezért azután a Szent Lélek tanácsa szerint (Ecclesiastes, 38. r. 25.), hadd írjon szabad idejében bölcsességet mindenki, akit Isten adománya felruházott tudománnyal, hogy jutalma gyarapodjék a megboldogultak között, és élete tartama is hosszabb legyen a jelen világban.

Különben, ha mondanivalónkkal a világ fejedelmei felé fordulunk, azt találjuk, hogy a nagy császárok nemcsak az írás művészetében tűntek ki, hanem annak gyakorlati művelésében is nagyon buzgólkodtak. Julius Caesar, aki közöttük korban és jelentőségben első volt, emlékiratokat hagyott hátra, amelyeket ő maga írt a gall és a polgárháborúkról, azután a két könyvből álló *De analogiát* és az ugyancsak annyiból álló *Anticatonest*, és egy *Iter* (Út) című költeményt, de írt több más kisebb munkát is.¹⁸⁹

Julius és Augustus biztonság okából olyan titkos rendszert szerkesztett, amelyben a betűket felcserélve írták, hogy szövegeiket titokban tarthassák. Julius ugyanis a negyedik betűt használta az első helyett, és így tovább az egymás után következőket, az ábécé végéig;¹⁹⁰ Augustus viszont a másodikat az első helyett, a második helyett a harmadikat, és így tovább az egy-

mást követőket.¹⁹¹ Állítólag Augustus a mutinai háború idején, igen súlyos helyzetben, nap mint nap olvasott, írt és még szavalt is.¹⁹² Tiberius lírai költeményeket írt, valamint néhány görög verset.¹⁹³ Claudius, aki egyaránt tudott görögül és latinul, különféle könyveket szerkesztett.¹⁹⁴ De őket és másokat is az írásban való jártasságban felülmúlta Titus, aki, ha kedve volt rá, a legnagyobb könnyedséggel utánozta bárki írását; ezért később meg is vallotta, hogy ha akarná, a legnagyobb hamisító lehetne.¹⁹⁵ Mindezeket Suetonius a tizenkét császár életéről szóló művében jegyezte fel.

Tizenhetedik fejezet

ARRÓL, HOGY A KÖNYVEK ŐRZÉSÉRE ILLŐ GONDOT KELL FORDÍTANUNK

Az új könyvek köteteinek elkészítésével nemcsak Istennek teszünk szolgálatot, de kegyeletes szent kötelességünk teljesítjük, ha a könyveket gondosan kezeljük, ha a megfelelő helyre őket visszatéve gondoskodunk biztonságos őrizetükről, hogy, valahányszor kezünkbe vesszük, tiszták legyenek, és amikor rekeszükbe visszahe-lyezzük, biztonságban pihenjenek. Természetes, hogy az Úr testének szolgálatára rendelt ruhák és edények után leginkább a szent könyvek méltók arra, hogy a papok gondosan kezeljék, mert mindannyiszor sérelem éri őket, valahányszor gondatlanul, mocskos kézzel nyúlunk hozzájuk.

Ezért azután helyénvalónak tartjuk, hogy a diákok figyelmét felhívjuk a sokféle, de könnyen elkerülhető hanyagságokra, amelyek rendkívül sokat ártanak a könyveknek.

Mindenekelőtt a könyvek eltevésében és kivételében járjunk el illő körültekintéssel, hogy ne bontsuk ki őket gyorsan, sebbellobbal, és miután tanulmányoztuk, ne tegyük félre őket anélkül, hogy megfelelően el ne zárnánk. Hiszen úgy illik, hogy a könyvet sokkal jobban megkíméljük, mint a lábbelit!

A tanulók nemzetségének nevelése ugyanis rendszerint felületes, és ha a felnőttek határt nem ismerő szertelenségüket szabályokkal nem fékezik, akkor mértéket nem ismernek. Szentelenül viselkednek, elbizakodottan pöffeszkednek, mindenről úgy ítélik, mintha biztosak lennének, pedig mindenben tapasztalatlanok.

Néha, véletlenül, látni lehet egy-egy nyakas ifjút, aki szorgalmasan nekifekszik a tanulásnak, és télen, amikor a fagy csípős, a facsaró hidegtől megnedvesedő orr csepeg, addig nem méltóztatik megtörülni zsebkendővel,¹⁹⁶ míg az előtte fekvő könyvet ronda váladékával meg nem nyirkosítja. Varga köténye való az ilyen elé és nem könyv! Körme koromfekete, bűzlik a piszoktól, és vele jegyzi meg a neki tetsző részt. Számtalan szalmaszállal szórja tele a könyvet, feltűnően más és más helyre teszi őket, hogy a kis pálcák juttassák eszébe, amit emlékezetében nem tud megtartani.

Mivel a könyv gyomra megemésztetni nem tudja és senki sem távolítja el, a szalmaszálak először a könyvet rendes kötéséből feszítik ki, végül, minthogy hanyagul ottfelejtik őket, megrothadnak.

Az ifjú nem restelli, hogy a nyitott könyv fölött gyümölcsöt vagy sajtot egyék, csészéjét hebehurgyán ide-oda tologassa, és mert elemózsiás tarisznyáját¹⁹⁷ nem teríti maga elé, az ételmaradékot a könyvekbe hullatja. Véget nem érő szóáradattal vitatkozik barátaival, s mialatt a tartalmatlan érvek özönét sorakoztatja fel, a térdén kinyitva fekvő könyvet szétfröccsenő nyálával nedvesíti meg. Mit vesztegetni a szót? Egyszerre mindkét könyökével rátámaszkodik a könyvre, és a rövid ideig tartó tanulás mélységes álomba ringatja, majd annak ürügyén, hogy a gyűrődéseket simítja ki, a könyv nem csekély kárára, visszahajtja a lapok széleit.

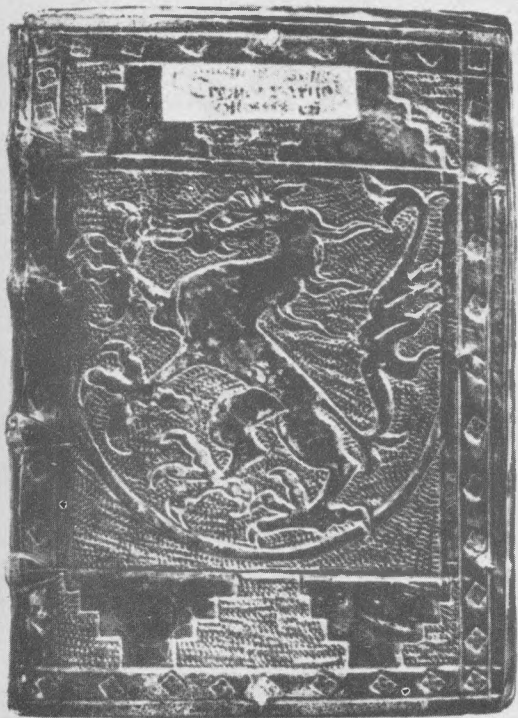
A tél már véget ért és elvonult, földünkön kivirulnak a virágok. Diákunk, akit bemutattunk, most inkább elhanyagolja, mint olvassa a könyveket, és azokat ibolyával, kankalinnal, rózsával meg négylevelű lóherével tömi tele. Egyszer a nedves és az izzadságtól ragadó kezével fogja meg, máskor a minden részükben porral telt kesztyűkkel nyomkodja a fehér hártyát, és az avatag bőrbe mélyített mutatóujjával soronként végigszántja az egész oldalt. Azután eldobja a szent könyvet, mert megcsípte a bolha, és egy hónap is eltelik, amíg helyére visszateszik, de ekkor már

a rászálló portól annyira megvastagszik, hogy elzáráskor ellenáll az erőfeszítésnek.

De a könyvekkel való járástól különösen azokat a szégyentelen ifjakat kell eltiltani, akik mihelyt megtanulták a betűvetést, és alkalmuk nyílik rá, tüstént a legszebb kötetek idétlen glosszázói lesznek, és ha a szöveg körül szélesebb lapszélét látnak, szörnyűséges ákombákommal népesítik be, vagy zabolátlan tolluk más, éppen eszükbe ötlő illetlenséget kezd ráróni. A latinista, a szofista¹⁹⁸ és minden tudatlan íródeák ott próbálja ki tolla alkalmatosságát, és ez, amint azt nagyon gyakran láthatjuk, mind használatukat, mind értéküket tekintve nagy ártalmára volt a legszebb könyveknek.

Továbbá vannak bizonyos tolvajok, akik szörnyen megcsonkítják a könyveket; levélpapírnak vágják le a lapszéleket, és csak a szöveget hagyják meg, vagy az utolsó, a könyv védelmét szolgáló leveleket különféle felhasználás végett kiszedik. Az ilyenfajta szentségtörésnek a kiátkozás fenyítékével kellene elejét venni.

Márpedig kötelessége a diákoknak, hogy valahányszor az étkezdeből visszatérnek a tanuláshoz, mielőtt hozzálátnának az olvasáshoz, kezüket mossák meg,¹⁹⁹ és zsíros ujjal ne forgassák se a lapokat, se a könyv kapcsait ne oldják meg. A síró kisgyermeknek ne legyen szabad megcsodálni a kezdőbetűknél látható képeket, nehogy maszatos kezével beszennyezze a hártját, hiszen a gyermek, amit lát, azt nyomban meg is

Címeres könyvkötés a XV. század elejéről

Richard de Bury sírköve a durhami székesegyházban

tapintja. Továbbá, az írástudatlanok, akik a könyveket bambán, fordítva nézik, mint-ha megfelelően tartanak kezükben, teljesen méltatlanok arra, hogy bármilyen formában kapcsolatba kerüljenek velük.

A klerikus gondoskodják arról is, hogy a fazakaktól bűzlő, a koromtól mocskos konyhalegény meg ne érintse a könyvek liliumfehér lapjait, de aki mocsok nélkül jár, az kezelje az értékes köteteket.²⁰⁰ A becsületes kezek illő tisztasága igen sokat használna mind a könyveknek, mind a tanulóknak, ha a rüh és a kiütések ne jellemeznék a papi rendűeket.

Valahányszor észrevesszük, hogy a könyvek megsérültek, azonnal javítsuk meg, mert semmi sem terjed könnyebben, mint a repedés meg a hasadás; ha a maga idejében elmulasztjuk, később csak nagy költséggel hozható helyre.

Az emberek legszelídebbike, Mózes, megtanít minket arra (Mózes V. könyve, 31:26), hogyan lehet a legkisebb költséggel olyan könyvtartót készíteni, amelyben a könyvek biztonságosan őrizhetők, mentesen minden rongálódástól: „Vigyétek e törvénykönyvet, és tegyétek ezt az Úrnak, a ti Isteneiteknek szövetségládája oldalához.” Ó, illő hely, és korhadást nem ismerő sittyimfából készült, belül és kívül arannyal borított, alkalmas könyvtár! De a Megváltó a könyvek kezelésében megmutatkozó mindenemű szégyenletes hanyagságra a maga példája által figyelmeztet, amint az Lukács 4. részében olvasható.²⁰¹ Mert amikor a neki

átadott könyvben elolvasta a róla szóló írásbeli jövedölést, addig a könyvet nem adta vissza a papnak, amíg azt saját szent-séges kezével fel nem tekerte. Ebből a cselekedetből a diákok igen világosan megtanulhatják, hogy a könyvek őrzésében még a legkisebb dolgot sem szabad elhanyagolni.

Tizennyolcadik fejezet

ARRÓL, HOGY A KÖNYVEK MEKKORA TÁRHÁZÁT GYŰJTÖTTÜK ÖSSZE A TANULÓK SZÁMÁRA ÉS NEM CSUPÁN A MAGUNK GYÖNYÖRŰSÉGÉRE

Az emberi dolgokban semmi sem minősíthető méltánytalanabbnak, mint az, hogy legigazságosabb cselekedeteinket rosszindulatú emberek rágalmazásai lényegükből kiforgatják, és emiatt, aki magán viseli a bűn gyalázatát, éppen annak, rágalmazásai folytán, reménye lehet a megbecsülésre. A lehető legtöbb dolgot fél szemmel csináljuk;²⁰² a bal kéz nem szól bele a jobb dolgába, a kovász nem rontja meg a tésztát,²⁰³ s a ruhát sem szövök lenből meg gyapjúból.²⁰⁴ Mégis az álnok emberek ravaszkodva a kegyes munkát csalárd módon szörnyűvé teszik. Bizony, bűnös természetünk szerencsétlen állapota olyan, hogy nemcsak az erkölcsileg kétes cselekedetekben foglal állást a rosszabb mellett, hanem gyakran az erkölcsi jó formájában jelentkező dolgokat is alávaló felforgatással lezülleszt.

Noha tárgya természeténél fogva a könyv-

vek szeretete a klerikusokban a becsületeség látszatát kelti, mégis, csodálatos módon, azok közül, akiknek nagybecsülésük lealacsonyít, igen sokan elmarasztalnak minket, hol fölösleges kíváncsiságunkért, hol legalábbis ebben az ügyben tanúsított kapzsiságunkért, hol azért, mert hiúknak látszunk, hol pedig amiatt, mert gyönyörködésünk az irodalomban nem ismert határt, noha ócsárlásaik ténylegesen nem hatnak meg jobban, mint a kutyaugatás, mert megelégszünk egyedül annak tanúságtételével, akire a vesék és a szívek vizsgálata tartozik.²⁰⁵

Mivel legbensőbb akaratunk célja és szándéka rejtve marad az emberek előtt, és csupán a szívek vizsgálója, Isten előtt tárul fel, vétkes vakmerőségükért megérdemlik a pironogatást azok, akik az emberi cselekedetekre olyan könnyen rányomják a megbélyegzés címkéjét, noha azok eredő forrását nem ismerik. A végső cél ugyanis az erkölcsi magatartásban ugyanazt a helyet foglalja el, mint az elvek a spekulatív tudományokban, vagy az axiómák a matematikában, amint azt Arisztotelész bizonyítja az *Ethika* hetedik könyvében.

Ezért, miként következtetésünk igazsága a premisszák helyességétől függ, azonképpen cselekedeti kérdésekben olyan alkalmakkor, midőn egyébként a tevékenységet magát erkölcsi szempontból közömbösnek kellene ítélnünk, a cél helyes iránya alapján nyomjuk rá az erkölcsi jószág pecsétjét a tetre.

Mi pedig elménk legtitkoltabb rejtekében már régóta melengettük azt a begyökerezett szándékot, hogy amikor a gondviselés megadja rá a kedvező alkalmat, a tiszteletre méltó oxfordi egyetemen, valamennyi szabad tudomány fő dajkáló anyja mellett, örökös jótéteményként egy hallt alapítsunk, és azt lássuk el számos tanuló fenntartásához szükséges jövedelemmel, továbbá tegyük gazdaggá könyveink kincstárával. Ami pedig a könyvek használatát és tanulmányozását illeti, valamennyi együttvéve és külön-külön mindenik közös legyen, nemcsak az illető hall diákjai, hanem általuk, az említett egyetem valamennyi tanulója számára, örökkön örökké, a szerint a forma és mód szerint, amelyet a következő fejezet állapít meg. Ezért a tanulás őszinte szeretete és az Egyház építésére szolgáló igaz hit megerősítésének buzgósága szülte meg bennünk azt a pénzkedvelők szemében annyira különös gondoskodást, hogy könyveket gyűjtsünk, és bárhol is legyenek azok eladók, tekintet nélkül a költségekre, megvásároljuk, amelyeket pedig megvásárolni nem lehet, megfelelő módon lemásoltassuk.

Amint ugyanis az emberek kedvenc foglalatosságai eltérő módon, az égitestek rendelése szerint válnak különbözőkké, melyek testi felépítésünket gyakran megszabják, azonképpen egyesek műépítészettel, mások földműveléssel, némelyek vadászattal, egyesek ismét hajózással, mások háborúkkal, némelyek játékokkal akarnak

foglalkozni; a mi választásunk a szeplőtelen élvezet mercuriusi formájában a könyvekre esett, amely az ész helyes ítélete miatt olyan, hogy fölötte egyetlen csillag sem uralkodik, és a Legfőbb Lény tiszteletére elrendeltük, hogy ahol elménk nyugalmas csendjét megtalálja, onnan fakadjon Isten legalázatosabb tisztelete.

Azért hagyják már abba irigyeink, és ne ítélkezzenek, mint vakok a színekről; a de-nevérek ne merészeljenek fényről beszélni, és akiknek szemében gerenda van, ne akarják kihúzni a szálkát²⁰⁶ felebarátjuk szeméből. Szűnjenek meg gyalázkodni nevetséges rágalmaikkal olyan dolgokban, amelyekben tudatlanok; az emberi tapasztalat számára fel nem táruló titkokat ne vitassák azok, akik talán dicsérnének és jó érzülettel ajánlanának minket, ha időnket vadászatokon, kockajátékokban és a hölgyeknek való udvarlásban töltöttük volna el.

Tizenkilencedik fejezet

HOGYAN LEHET KÖLCSÖNADNI KÖNYVEINKET KIVÉTEL NÉLKÜL MINDEN DIÁKNAK?

Mindig nehéz volt tisztességes törvényekkel úgy szabni korlátokat az embereknek, hogy az utódok ravaszságai ne kíséreljék meg áthágni az elődök tilalmát, és a megállapított szabályokat ne igyekeznének megszegni a szabadság eltúlzásával. Ezért azután az okos emberek tanácsára hallgatva, kijelöltük azt a biztos módot, amelynek

segítségével el szeretnénk érni, hogy könyveink kölcsönadása és használata előnyére váljék a tanulóknak.

Mindenekelőtt könyveinket, az összeset együttvéve és külön-külön mindeniket, amelyekről katalógust készítettünk, felebaráti szeretettől indítatva átengedjük és odaadományozzuk az oxfordi... N...²⁰⁷ hallban élő diákok közösségének, örökös adományként, saját és szüleink lelkéért, nem kevésbé Anglia legfelségesebb királyának, Edwardnak, aki a Hódítás óta a harmadik, és nejének, a legkegyesebb úrnő, Philippa királynőnek a lelkéért; azért, hogy a jelzett könyvek időről időre kölcsönadassanak a tudomány előhaladására és hasznára az egyetem említett házának tanulói és tanárai számára, valamennyinek és külön-külön mindeniknek, egyháziaknak és világiaknak egyaránt, a szerint az eljárás szerint, amelyet közvetlenül ide csatolunk, és amely így hangzik:

A fent nevezett hallban lakó diákok közül a hall magistere kijelöl ötöt, és ezekre tartozzék valamennyi könyv őrizete. Az öt személy közül három, és nem kevesebb, adhasson kölcsön könyvet vagy könyveket, de csak megtekintés és tanulás végett; másolásra vagy átírássra, akaratunk értelmében, egyetlen könyv sem vihető a ház falain kívül.

Következésképpen, ha egy tanuló, akár világi, akár egyházi, akiket ebből a célból egyforma kegyben részesítünk, valamilyen könyvet kér kölcsön, a könyvtárőrök kö-

telesek alaposan ellenőrizni, van-e abból a könyvből másodpéldány; ha van, miután akkora óvadékot vettek, hogy annak összege becslésük szerint meghaladja a kiadott könyv értékét, kölcsönözzék ki neki a könyvet, majd nyomban készítsenek az óvadékról, valamint a kölcsönadott könyvről emlékeztető írást, amely tartalmazza mind a könyvet kiadó személynek a nevét, mind pedig azét, aki átvette, és legyen feltüntetve rajta az Úr esztendeje és napja, amelyen a kölcsönvétel megtörtént.

Ha pedig a könyvtárőrök úgy találnák, hogy a kért könyvből nincs másodpéldány, azt senkinek semmiképpen kölcsön ne adják, kivéve, ha a kölcsönkérő az említett hall tanulóközösségéből való, és kivéve, ha esetleg az említett ház vagy hall falain belül megtekintésre kérik, de azokon kívül nem vihető.

Az említett hall bármely tanulójának a fent nevezett könyvtárőrök közül három adhat ki kölcsön akármilyen könyvet, de csak miután feljegyezték az illető nevét és a napot, amelyen a könyvet kivette. De a kivett könyvet másnak ő sem adhatja kölcsön, kivéve, ha a fent nevezett könyvtárőrök közül három beleegyezik, és akkor az első [kölcsönvevő] nevének kitörölése után írják be a második nevét az átadás idejével együtt.

Mindezek betartására, amikor a könyvek őrizetére kijelölik, valamennyi könyvtárőr külön-külön hűségesküt tesz. Akik könyvet vagy könyveket kapnak kölcsön, ott a

helyszínen megesküsznek, hogy azt vagy azokat semmi egyéb célra, csak megtekintésre és tanulmányozásra használják, és hogy azt vagy azokat Oxford városán kívül, beleértve a külvárost is, nem viszik, sem elvinni nem engedik.

Az említett könyvtárőrök minden évben elszámolnak a ház magiszterének és két diákjának, akiket az segítségül maga mellé vesz, vagy ha a magiszternek nem lenne ideje, akkor kijelöl három ellenőrt, de nem a könyvtárőrök közül, akik átvizsgálva a könyvek katalógusát, megnézik, hogy megvan-e valamennyi könyv, akár az egyes példányok, akár, legalább az azok helyén lévő óvadékok formájában. E számbavétel végrehajtására a július elsejétől a dicsőséges Szent Tamás vértanú átváltozását követő ünnepig terjedő időt tartjuk alkalmasnak.

Mindössze még csak ennyit tartunk szükségesnek hozzáfűzni: bárki, aki könyvet kapott kölcsön, köteles azt évenként egyszer bemutatni a könyvtárőröknek. Ugyanakkor, ha kívánja, megnézheti a maga óvadékát is. Továbbá, ha a könyv haláleset, tolvajlás, csalás vagy gondatlanság következtében történetesen elveszne, aki elveszítette, vagy annak meghatalmazottja vagy végrendeletének végrehajtója, fizesse meg a könyv árát, és kapja vissza a letétbe helyezett óvadékot. Ha a könyvtárőröknek lenne valamilyen bevételük, az semmi másra, csak a könyvek javítására és fenntartására fordíttassék.

INTELEM A DIÁKOKHOZ, HOGY VISZONTSZOLGÁLATUKAT
ÉRETTÜNK MONDOTT KEGYES KÖNYÖRGÉSEIKKEL
RÓJÁK LE

Az idő már sürgetően követeli, hogy a könyvek szeretetéről összeállított fejtegetésünket fejezzük be. Benne arra törekedtünk, hogy magyarázattal szolgáljunk csodálkozó kortársainknak: miért is szerettük annyira a könyveket. Mivel azonban halandónak alig adatik meg, hogy cselekedeteit a hiúság porával be ne szennyezze, a könyvek iránt oly sokáig érzett tudományszomjas szeretetünket mi sem merjük egészen igazolni, mert hébe-hóba esetleg nálunk is fennállhat a megbocsátható hanyagság ténye; noha szeretetünk tárgya tisztességes és szándékunk helyes volt. Mert ha mindent is megtettünk, akkor is kötelesek vagyunk haszontalan szolgálknak nevezni magunkat; ha ugyanis az igazán szent életű Jób minden cselekedetétől félt,²⁰⁸ ha Ézsaiás szerint a mi egész igazságunk olyan, mint a piszkos posztó,²⁰⁹ ki merészelne azzal kérkedni, hogy minden jellemvonása tökéletes; és ki merné tagadni, hogy bizonyos körülmények között valamilyen ügy, amelyet esetleg önmagában nem volt képes felfogni, meg ne érdemelné a feddést? A jó ugyanis önzetlen indítékokból, a rossz viszont minden fajtából ered, amint Dionüsziosz tudomásunkra hozza a *De divinis nominibus* (Az isteni nevekről) című könyvében.

Amikor bűneink jóvátétele érdekében arra szándékozunk őket kérni, hogy könnyörögjenek érettünk, hiszen tudjuk, azokkal gyakran megsértettük a mindenek teremtetőjét, egyúttal szükségesnek tartjuk leendő tanulóinkat arra buzdítani, hogy mind irántunk, mind pedig mások, az eljövendő jóltevőik iránt legyenek hálásak, és a javukat szolgáló jótéteményeinket szellemi viszontszolgáltatással róják le. Úgy éljünk az ő emlékezetükben, amikor már a sírban vagyunk, amint ők éltek a mi jóakaratusban, amikor még meg sem születtek, és élnek jelenleg is, élvezve jótéteményeinket.

Kérjük soha meg nem szűnő könnyörgéseikkel a Megváltó irgalmát, hogy a kegyes Bíró legyen elnéző hanyagságainkkal szemben, legyen könnyörületes irántunk, akiket bűneink vádolnak; gyöngeségünk botlásait fedezze el kegyességének köpenyével, és bűneinket, amelyeket szégyellünk és bánunk, bocsássa meg isteni jóságával. Elegendő időt adva a megbánásra, tartsa fenn számunkra az ő kegyelmének adományait: az erős hitet, a fenséges reményt és a mindenki iránti végtelen könnyörületet. Kevély akaratuskat fordítsa saját vétkeink megsiratására, hogy bánja meg múltbeli nagyon hívságos fennhéjzásait, vonja vissza legkeserűbb méltatlankodásait, és utálja meg szerfelett léha szórakozásait. Hogy az Ő ereje viruljon ki bennünk, amikor a miénk elhagy, és Ő, aki ellenszolgáltatás nélkül a szent keresztség-

gel szentelte meg világra jövetelünket, és előhaladásunkat, érdemünk nélkül, az apostolok székéig emelte, tartsa méltónak megfelelő szentségekkel megerősíteni a mi eltávozásunkat a földi életből.

Hogy lelkünkéről oldódjék le a test szeretete,²¹⁰ teljesen enyésszen el félelme a haláltól, lelkünk vágyódjék feloldódni Krisztusban, és vele lenni, és csak testünk maradjon a földön, gondolataink és vágyaink lakozzanak az örök hazában. Hogy a könyörületesség Atyja és minden vigasztalások Istene jóságosan menjen a mosléktól hazatérő tékozló fia²¹¹ elébe, és kap hassa vissza az ismét megtalált ezüstpénzt,²¹² és a szentséges angyalai által adja át az Ő örökkévaló kincstárába. Hogy halálunk órájában fenytse meg félelmetes arcával a sötétség szellemeit, nehogy a vén kígyó, Leviathán, megbújva a halál küszöbén, váratlanul csapdába ejtse sarkunkat.

Amikor majd a félelmetes ítélőszék elé idéznek minket, hogy lelkiismeretünk tanúsága mellett számot adjunk mindarról, amit testi mivoltunkban cselekedtünk, az emberi természet, amellyel Isten fel van ruházva, vegye számításba az Ő kiontott szentséges vérének árát, és az emberben megtestesülő istenség vegye észre a testi természet korlátait, hogy gyöngeségünk ott haladhasson át büntetlenül, ahol a kíméletes könyörület végtelennek látszik, s a nyomorult bűnös lelke pedig ott jusson lélegzethez, ahol a Bíró sajátossága a könyörületesség.

Továbbá diákjaink mindig szorgoskodjanak abban, hogy Isten, Isten Szűz Anyja, az Ég Áldott Királynője után, odaadással látogassák a mi reménységünk menedékét, hogy mi, akik megvallott bűneink és gonoszságaink miatt rászolgáltunk a haragvó bíróra, az ő mindig kegyes könyörgéseik által érdemeljük ki, hogy Őt megengesztelődve találjuk. Az Ő kegyes keze húzza le a mérleg serpenyőjét, amelyben kevés és kicsiny érdemeinket mérlik meg, nehogy bűneink súlya — mitől Isten mentsen — többet nyomjon, és bevessen minket — akik bár megérdemeljük az elítéltetést — a pusztulás feneketlen mélységébe.

Hadd tiszteljék illő odaadással az érdekekben igen jeles Cuthbertus hitvallót, akinek nyája legeltetését magunkra, méltatlanokra vállaltuk, szüntelenül imádkozva hozzá, kegyeskedjék az ő helyettesét, noha érdemtelen, könyörgéseivel kimenteni, és legyen gondja rá, hogy akit elfogadott utódának e földön, tegye meg esküdt bírójának az égben. Végül, hadd kérjék Istent a lélek és a test tiszta fohászaival, hogy a Szentháromság képére alkotott lelket, e nyomorult földi tartózkodása után vezesse vissza ősi, eredeti mintájához, és engedje meg neki, hogy örökké élvezze az Ő színeinek szemlélését. Amen.

Richard de Aungerville úrnak, aki a de Bury melléknevet viseli, Durham egykori püspökének *Philobiblonja* itt véget ér.²¹³ Ezt a fejtegetésünket aucklandi udvarhá-

zunkban fejeztük be január 24-én, az Úr ezerháromszáznegyvennegyedik esztendejében, amikor életünk ötvennyolcadik évét betöltöttük, és amikor főpapi hivatalunk tizenegyedik esztendeje végéhez közeledik. Dicsőség a boldog Istennek. Amen.

JEGYZETEK A BEVEZETŐ TANULMÁNYHOZ

A *Philobiblon* jelen magyar fordítása az Antonio Altamurától gondozott 1954. évi nápolyi kritikai kiadás latin szövege alapján készült. A fordító azonban ezt a ma legjobbnak tekintett, alapos filológiai munkával helyreállított szöveget is egybevetette a Hippolyte Cocheris-féle 1856. évi párizsi és az Ernest Chester Thomas-féle latin szöveg 1970. évi oxfordi kiadásával azokon a helyeken, ahol annak szükségét érezte.

A *Philobiblon* összes fennmaradt középkori kéziratot példányáról, valamint a szöveghagyományozás kérdéseiről részletes és megbízható tájékoztatást nyújt Altamura-kiadványa (19—39. l.), valamint a Blackwell-féle 1970. évi oxfordi kiadás (LV — LXVII. l.). Mindkét kiadvány felsorolja a latin szöveg eddigi kiadásait és a különböző fordításokat is.

A bevezető tanulmány könyv- és könyvtártörténeti első része G. A. E. Bogeng ismert műve (*Die grossen Bibliophilen. Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen*. Leipzig, 1922) első kötetének, továbbá Karl Christnek a Milkau—Leyh szerkesztésében megjelent *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* (Leipzig, 1940) című kézikönyv harmadik kötetében (90—285. l.) közzétett tanulmányának, valamint a Jakó—Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu* (București, 1971) című monográfia megfelelő fejezeteinek felhasználásával készült. A kérdésre vonatkozó fontosabb szakirodalom ugyanezekben a munkákban található meg.

A Richard de Bury életére, működésére és művére vonatkozó adatokat az Altamura-kiadvány 14—16. lapján felsorolt szakirodalomból, valamint a Blackwell-kiadvány Michael Maclagantól összeállított bevezető tanulmányából, továbbá Moritz Sondheim, *Richard de Bury. Ein Beitrag zur Psychologie des Büchersammelns* (Frankfurt am Main, 1927)

című dolgozatából vettük. Nem elégedtünk meg azonban az eddigi irodalomban szokásos egyszerű felsorolásukkal, hanem megkíséreltük értelmezni azokat, hogy így rávilágíthassunk Richard püspök pályafutásának ellentmondásaira, valamint abban az időben annyira szokatlan jelenségként ható könyvszeretetének lélektani gyökereire. Meggyőződésünk, hogy ezen a módon az eddiginél hitelesebb képet nyújthattunk mind Richard de Bury emberi alakjáról, mind pedig a könyvgyűjtés történetében elfoglalt tényleges helyéről.

JEGYZETEK RICHARD DE BURY PHILOBIBLONJÁHOZ

- ¹ Vö. *Zsoltárok könyve*, 116:12.
- ² Bury hivatkozása Arisztotelészre e helyen nem a legszerencsésebb, A latin *consilium* (tanács, tanácskozás, tanácsadás) az arisztotelészi *proairesis* visszaadása (Vö. *Ethica Nicomachea*, III. 2 és VI. 2.), ennek eredeti jelentése: feltétel, választás, szándék.
- ³ A latinban a *regratiatores* szó fordul elő; a magyar fordítás csak részben adja vissza a feltételezett kölcsönös viszonyt.
- ⁴ A Szent Lélek hét adománya a hetes szám titkos értelmére vonatkozó ókori hagyomány fennmaradására utal (hét fa, hét erény, hét kút, hét szabad művészet, a Szent Lélek hét adománya stb.).
- ⁵ A latinban szójáték *grex scholarium elegorum... et electorum*; az *elegus* szó középkori értelme: szomorú, nem boldog, nyomorult.
- ⁶ Boëthius alábbi versére hivatkozik Bury:

Latet obscuris condita virtus
Clara tenebris, iustusque tulit
Crimen iniqui.

(*Consolatio Philosophiae*, I. 34. v.)

- ⁷ Aláhull és meteorrá válik — *decidit et fit assub*. Az *assub* szó jelentése sokáig érthetetlen volt. Kiderült azonban, hogy Arisztotelész arab fordításából származik, ahol hullócsillagot jelent. A középkori íróknál gyakran előfordul.
- ⁸ A könyv címe: *Philobiblon*, Bury eredeti alkotása. Több kéziratban a *Philobiblion* forma fordul elő. A szó megfelel a görög nyelv szellemének: *philosz* — barát, kedves, szeretett; *biblosz* — könyv; *biblón* — többes szám genitívus — a könyveknek a — vagyis a könyveknek a szeretete. Értelmét jól visszaadja a szövegben sze-

replő *De amore librorum* latin fordítás. A *Philobiblion* forma, mely több kéziratban szerepel, valószínűleg Suidas lexikona alapján terjedt el, mely szerint az egyik ókori grammatikus, Philó Bibliosz, könyvet írt a kéziratok beszerzéséről, a könyvek kiválasztásáról (*Peri ktészeosz kai eklogész biblión*). A *philobiblosz* melléknévi alak előfordul Sztrabónnál (XIII. 609), aki Apellikónról, Arisztotelész könyvtárának megvásárlójáról azt állítja, hogy *philobiblosz mallon é philosozophosz*, vagyis inkább a könyv, mintsem a filozófia kedvelője volt.

- ⁹ *Salamon példabeszédei*, 3:15: „Drágább a fényes kárbunkulusoknál és minden te gyönyörűséged nem hasonlíthatók hozzá.”
- ¹⁰ Vö. *Bölcsesség könyve*, 7:1,9.
- ¹¹ *Salamon példabeszédei*, 8:15: „Énáltalam uralkodnak a királyok, és az uralkodók végeznek igazságot.”
- ¹² Kissé megváltoztatja *Joel próféta*, 3:10-ben előforduló mondását: „Kovácsoljátok szántó vasaitokat kardokká, kaszáitokat dárdákká; mondja a beteg is: Hős vagyok!”
- ¹³ *Salamon példabeszédei*, 8:17: „Én az engem szeretőket szeretem, és akik engem szorgalmasan keresnek, megtalálnak.”
- ¹⁴ Vö. *Pál zsidókhöz írott levele*, 9:5. Utalás a kérubokra, amelyek szárnyukkal beárnyékolják a fedelet.
- ¹⁵ *Zsoltárok könyve*, 106:3.
- ¹⁶ Crato neve a XIII. fejezetben is előfordul. A mondat értelme azonban inkább Catót kívánná meg, akinek párosítása Platónnal általános volt a középkorban. Augustinus a *De civitate Deiben* ezeket mondja: *quid docuerit Plato vel censuerit Cato*. Vincent de Beauvais (*Speculum historiale*, XI. 39.) szerint Crato Nerva uralkodása idején a kereszténységre áttért neves filozófus volt. Lehetséges azonban, hogy neve a cinikus filozófus Kratész helyett áll, és ezáltal a szerző egyszerre utal a platónizmusra és a cinikus filozófiai irányzatra.
- ¹⁷ Utalás Ptolemaioszra, a csillagászra, akinek műve, a *Megalé Szüntaxisz* a középkori Európába az

arabok révén *Almagesti* néven jutott el. A szó az arab névelő — *al* és a görög *megiszté* (a legnagyobb) összetételéből származott.

- 18 Vö. *Esdrás apokrifus könyve*, 3. és 4. rész. Három testőr azon vitatkozik, hogy mi a leghatalmasabb. Az egyik a bort, a másik a királyt, a harmadik a nőt tartotta annak. A vita során azonban kiderült, hogy az igazság a legerősebb, mert „megmarad és erősödik mindörökké; él és uralkodik mindörökön, örökké”.
- 19 Érzékelésnek fordítottuk a *sensus communis*. Ennek szerepét az érzékelésben Roger Bacon fejti ki (*Opera Maiora*, V. 192.).
- 20 Posztó és pénz nélkül tanítanak — *sine panis et pecunia* — utalás arra a középkori szokásra, mely szerint az egyetemeken a kezdő tanár külön ruhát kapott ajándékba, illetve járandóságba.
- 21 *Pál zsidókhöz írott levele*, 9:4: „Melyben vala az arany füstölő oltár, és a szövetség ládája beborítva mindenfelől arannyal, ebben a manmás aranykorsó és Áron kihajtott vesszeje.”
- 22 *Mózes V. könyve*, 32:13: „A föld magaslatain járatta őt, mezők terméseivel étette, kősziklából is mézet szopatott vele, kovaszirtból is olajat.”
- 23 *Mózes I. könyve*, 2:9: „És nevele az Úr Isten a földből mindenféle fát, tekintetre kedvest és eledelekre jót, az élet fáját is, a kertnek közepette, és a jó és a gonosz tudásának a fáját.”
- 24 *Mózes I. könyve*, 2:10: „Folyóvíz jó vala ki Édenből a kert megöntözésére; és onnét elágazik és négy fő ágra szakad vala.”

Ugyanakkor utalás a középkori iskola *quadrivium* tagozatára, melyet a számtan, a csillagászat, a mértan és a zene ágakból álló négyágú folyónak tekintettek:

Huius quoque fluminis partes sunt bis binae
Quas vulgus Quadrivium nominat Latine.

(Ennek a folyónak is kétszer két ága van, melyeket a nép latinul Quadriviumnak nevez.)

- 25 *Mózes I. könyve*, 6:22 és 7:1: „Menj be te és egész házad népe a bárkába: mert téged láttalak igaznak ebben a nemzedékben.”
- 26 *Mózes I. könyve*, 28:12: „És álmod láta: íme egy lajtorja vala a földön felállítva, amelynek teteje

az eget éri vala, és ímé az Istennek angyalai fel és alá járnak azon.”

- 27 *Mózes I. könyve*, 30: 38—39: „És a vesszőket, amelyeket meghántott vala, felállítá a csatornába, az itatóválukba, amelyekre a juhok inni járnak vala, szembe a juhokkal, hogy foganjanak, amikor inni jönnek. És a juhok a vesszők előtt foganának, és ellenek vala csíkos lábúakat, pettyegetetteket és tarkákat.”
- 28 *Birák könyve*, 7:16: „És a háromszáz embert három csapatban osztá el, és mindeniknek a kezébe egy-egy kürtöt adott, és üres korsókat és fáklyákat a korsókban.”
- 29 *Sámuel I. könyve*, 17:40: „És kezébe vette botját, és kiválasztván magának a patakból öt sima kövecskét, eltevé azokat pásztori szerszámába, mely vele volt, tudniillik tarisznyájába, és paritytyájával kezében közeledik a filiszteushoz.”
- 30 *Énekek éneke*, 1:14: „Mint az Engadi szőlőiben a ciprusfüst, olyan nekem az én szerelmesem.”
- 31 *Máté ev.*, 21:19: „És meglátva egy fügefát az út mellett, odaméne hozzá, és nem találta azon semmit, hanem csak levelet, és monda annak: Gyümölcs terajta ezután soha örökké ne teremjen.”
- 32 A legnagyobb bölcs — *sapientissimus* — nyilván Bölcs Salamon.
- 33 Richard de Bury e helyen nem egyszerűen a bibliai Zorobábelre, a második templom megépítőjére utal (Vö. *Esdrás könyve*, 3:3), hanem Josephus egyik elbeszélésére (*Antiquitates Iudaicae*, XI. 4.). Eszerint Zorobábel Dárius király három testőre közül az egyik volt. A király azt a kérdést tette fel testőreinek, hogy a három dolog közül melyik a legerősebb, a király, a bor vagy a nő. Zorobábel azt felelte, hogy az igazság. Vö. 18. jegyzettel.
- 34 Vö. Boëthius, *Consolatio philosophiae*, II. 8: „Most már hagyj abba az elveszett javak miatti siránkozást, mert azt, ami a gazdagságban a legértékesebb: a barátokat megtaláltad.”
- 35 *Salamon példabeszédei*, 8:11: „Mert jobb a bölcsesség a drágagyöngyöknél, és semmi gyönyörűségek ehhez egyenlők nem lehetnek.”
- 36 A hálát sohasem ismerő kakukk — *ingratissimi*

- cuculi*. A *cuculus* szót Bury kettős értelemben használja. *Cuculus*nak nevezték a szerzetesek csuklyájának körgallérját, átvitt értelemben tehát magát a szerzetest, és a kakukkmadarat, amely megeshi a más madarak fészkében talált tojásokat.
- 37 A *quadrivium* négyes szárnyához — *quattuor pennae* — tartozott a számtan, a mértan, a csillagászat és a zene; a *trivium*hoz a nyelvtan, a dialektika és a retorika.
- 38 A biblia szerint a szeráfoknak hat szárnyuk van: kettő a fej mellett, kettő a láb felé és kettő repülésre. A középkori misztika szerint a kérubok a szeráfok fölé emelkedtek fel.
- 39 *Lukács ev.*, 11:5—6: „És monda nékik: Ki az közületek, akinek barátja van, és ahhoz megy éjfélkor, és azt mondja néki: Barátom, adj nekem kölcsön három kenyeret, mert az én barátom énhozzám jött az útról, és nincs mit adjak ennie.”
- 40 *Mózes V. könyve*, 14:2; 26:18: „Mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek, és az Úr választott téged...”
- 41 *Zsoltárok könyve*, 110:4: „Pap vagy te örökké Melkhisédek rendje szerint.”
- 42 *Pál I. levele a korinthusbeliekhez*, 4:2: „Ami pedig egyébiránt a sáfárokbán megkívántatik, az, hogy mindenik hívnek találtassék.”
- 43 *Pál levele a filippibeliékhöz*, 2:15: „Hogy legyetek feddhetetlenek és tiszták, Istennek szeplőtlen gyermekei az elfordult és elvetemedett nemzetség közepette, kik között fénylenek, mint csillagok a világon.”
- 44 A püthagorászi számmissztikában az Y (üpszilon) az erény keskeny és a bűn széles útját jelentette. A betű alsó szára a gyermekkort, a belőle kihajló bal elágazás a bűn, a jobb az erény útját jelképezte.
- 45 Vö. *Lukács ev.*, 23:21.
- 46 A könyvet odanyújtják, hogy olvassa — *legendus liber porrigitur* —, a papi mivoltot azzal ellenőrizték, hogy a magát annak valló fogolynak egy bibliát nyújtottak át, amelyből néhány sort fel kellett olvasnia.
- 47 *Ezékiel*, 3:1—3: „Embernek fia! ami előtted van, edd meg: edd meg ezt a türetet és menj, szólj

- az Izrael házának... és megevém azt, és lőn az én számban, mint az édes méz.”
- 48 Plinius Maior a *Historia Naturalis*ban (VIII. 23.) elmondja, hogy a párdúc illatos leheletét állítólag minden négylábú állat igyekszik belélegzeni.
- 49 A kétlábú állat — *bestia bipedalis* — az asszonyt jelenti. Itt Bury a *focariae*-kra utal, akiknek a papokkal való együttélését számos egyházi rendelet tiltotta.
- 50 Szörméknek fordítottuk a *furraturae* szót. A különböző kéziratokban azonban más és más alakban fordul elő: *farraturas*, *folraturas*, *ferraturas* és *foderaturas*. Eredeti értelme vászonnemű.
- 51 A legtöbb kutató úgy véli, hogy a szerző itt Theophrasztosznak A *jellemek* című művére hivatkozik. A valóságban egy Hieronymusnak tulajdonított és a házasságot tárgyaló középkori könyvről van szó, melyet azonban először Hieronymus tekintett Theophrasztoszénak. A könyv azt fejtegeti, hogy a bölcs ember kerüli a házasságot.
- 52 Nem a népszerű ókori Valerius Maximusra kell gondolnunk, hanem a *Valerius ad Rufinum de uxore non ducenda* című középkori műre, melyet később Hieronymus neve alatt nyomtattak ki. Az angol Walter Map azonban magának igényli, és belefoglalja a *Nugis Curialium* című gyűjteményébe, azt állítva, hogy egy szerelembeteg barátjának írta: „me, qui Walterus sum, Valerium vocans, ipsum, qui Iohannes est et rufus, Rufinum (magamat, kinek neve Walter, Valeriusnak nevezem, őt, akit Jánosnak hívnak és vörös, Rufinusnak. IV. 3.).
- 53 Vö. *János ev.*, 11:39; 43.
- 54 Mózes V. könyve, 28:68: „És visszavitt téged az Úr Egyiptomba hajókon azon az úton, amelyről azt mondtam néked, hogy nem fogod azt többé meglátni! És áruljátok ott magatokat a ti ellenségeiteknek szolgálakul és szolgálólányokul, de nem lesz, aki megvegyen.”
- 55 A diákok és a szerzetesek gyakran adták zálogba könyveiket kocsmárosoknak. Arról a víg, mulatózó életről, melyet a kor papjai folytattak, több vidám középkori vers tanúskodik. Itt csak az oxfordi Map egyik versét idézzük:

Tales versus facio, quale vinum bibo.
Nihil possum scribere, nisi sumpto cibo
Nihil valet penitus, quod ieiunus scribo:
Nasonem, post calices, carmine praeibo.

Amilyen bort iszom, olyan verset faragok,
Ha jól be nem zabálok, írni mit sem tudok.
Fabatkát ér az egész, amit szomjasan szerzek,
Garatra ha felöntök, Nasón túltesz versem.)

- 56 A középkorban Marcus Valerius Martialis nevét Cocusnak vagy Coqusnak hitték, s ezért gyakran Martialis Cocus vagy egyszerűen Cocus néven hivatkoznak rá. Az idézett vers az *Epigrammata* I. 38-cal azonos.
- 57 Carmenta megrabolta Kadmoszt — utalás arra, hogy Görögországban a föníciai eredetű Kadmosz vezette be a betűírást. Euander anyja, Carmenta (gyakrabban Carmentis), aki fiával Arkádiából Latiumba ment, a hagyomány szerint, e görög írás alapján alakította ki a latin ábécét.
- 58 Vö. *Zsoltárok könyve*, 10:14.
- 59 *Mózes V. könyve*, 32:31: „Mert a mi kősziklánk nem olyan, mint az ő kősziklájuk, ellenségeink is megítélhetik.”
- 60 A zsolozsmázásokat vagy imaórákat — *horae canonicae* — Nursiai Benedek dolgozta ki. A nap 24 óráját nyolc háromórás időszakra osztotta, és minden időszakban a szerzeteseknek vallásos cselekményeket kellett végezniök.
- 61 Vö. *Lukács ev.*, 10:38 és köv.
- 62 *Mózes I. könyve*, 29. rész. Rákhel és Lea, Lábán lányai, Jákob két felesége. Jákob Rákhelt szereti, de Lea szül neki gyermeket.
- 63 *Énekek éneke*, 2:15: „Fogjátok meg nekünk a rókákat, a rókafiakat, akik a szőlőket elpusztítják, mert a mi szőlőink virágban vannak.”
- 64 Szójáték Liber Pater és Liber Patrum összevetéséből. Liber Pater Dionüszosz latin neve, a bor istene. Liber Patrum pedig az egyházatyák könyve. Vagyis a könyvek helyett a bort szeretik. Feltehető, hogy a versike először a másoló lapszéli jegyzete volt, később bekerült a szövegbe.
- 65 Timotheusz, milétoszi énekes-költő, i.e. 446-ban született. Féktelen és szemérmetlen dalokat és

hozzájuk buja kísérőzenét szerzett. Bury Boëthius *De musica* című első fejezeteinek alapján hivatkozik rá.

- 66 A papok és a szerzetesek erkölcstelen, vagyonhajhászó élete visszatérő motívuma a középkori daloknak az ún. *fabliaux*-nak. E szabadszájú énekeket a franciáknál *Recueil de fabliaux* címen adták ki.
- 67 *Jakab apostol levele*, 2:5: „Halljátok meg, atyámfiái, avagy nem az Isten választotta-e ki a világ szegényeit, hogy gazdagok legyenek a hitben és örökösei az országnak? ...”
- 68 *Pál I. levele a korinthusbeliekhez*, 4:13: „Ha gyaláztatunk, könyörgünk: szinte a világ szemetjévé lettünk, mindennek söpredékévé egészen mostanig.”
- 69 *Máté ev.*, 5:13: „Ti vagytok a földnek sava: ha pedig a só megízetlenül, mivel sózzák meg?”
- 70 *Máté ev.*, 4:19. és *Lukács ev.*, 5:10: „Kövessetek engem, és azt művelem, hogy embereket halászatok.”
- 71 *Zsoltárok könyve*, 19:4: „Szózatunk kihat az egész földre, és a világ végére az ő mondásuk.”
- 72 *Ézsaiás könyve*, 32:70: „Ó, boldogok, ti, akik minden vizek mellett vettek, és szabadon eresztitek a barmok és a szamarak lábait.”
- 73 *Pál I. levele a korinthusbeliekhez*, 3:6: „Én plántáltam, és Apollos öntözött, de az Isten adja vala a növekedést.”
- 74 A prédikátorok rendjét — *predicatorum ordo* vagy *fratres predicantes* — Szent Domokos alapította 1216-ban azzal a meghagyással, hogy a rend elfogadja Augustinus szabályzatát (*Constitutiones*).
- 75 Augustinus *Constitutiones* előszavában ez áll: „Elejétől fogva ismeretes, hogy rendünk különösképpen az igehirdetés céljaira és a lelkek üdvösségére alakult; tudományunknak főként arra kell törekednie, hogy felebarátaink lelke számára hasznosak lehessünk” (*Codex Regularum*, IV. 10.).
- 76 *Zsoltárok könyve*, 40:18: „Rólam is, noha én szegény és nyomorult vagyok, az én Uram visel gondot.”
- 77 Visszatérő panasz a papok ellen. Egy másik

korabeli szerzőnél ezeket olvashatjuk: „Inkább a torkuknak, mintsem az írásnak szentelik magukat, inkább a pénzt gyűjtik, mintsem a könyveket olvassák. Legszívesebben pedig Mártát bámulják. Inkább akarnak Salmonisból olvasni, mint Salamonból.”

- ⁷⁸ A *Hiberas naenias*-t „furcsa varázsigékkel” fordítottuk. A kifejezés sok fejtörést adott a fordítóknak. Hieronymusnak a Pentateuchhoz (Mózes öt könyve) írott előszavából származik, akinek ez kedvenc kifejezése volt. Feltehetően bizonyos hispániai eretnekségre vonatkozik.
- ⁷⁹ Emberi fogalmak szerint — *antropospatos* — a szó Petrus Comestor *Historia scholarum* című művében fordul elő, ahol Mózes I. könyvének 31. fejezetét magyarázza.
- ⁸⁰ Máté ev., 6:26, 28, 29: „Tekintsetek az égi madarakra, hogy nem vetnek, nem aratnak, sem a csűrbe nem takarnak és a ti mennyei Atyátok eltartja azokat... Az öltözet felől is mit aggodalmaskodtok? Vegyétek eszetekbe a mezők lilio-mait, mi módon növekednek, nem munkálkodnak és nem fonnak.”
- ⁸¹ Vö. *Királyok I. könyve*, 19:4—8.
- ⁸² Vö. *Királyok I. könyve*, 17:5, 6, 7, 8, 9—10. A Kérith patak partján ülő Illésnek a hollók kenyere-t vittek, majd Sareptában egy özvegyasszony utolsó marék lisztjét megsütötte neki kenyérnek.
- ⁸³ Vö. *Mózes V. könyve*, 22:10: „Ne szánts ökrön és számaron együtt.”
- ⁸⁴ Valószínűleg utalás a *Példabeszédek könyve* 26:8-ra: „Mint aki követ köt a parittyába, úgy cselekszik, aki a bolondnak tisztességét tesz.”
Mercurius halma az istenségnek szentelt tumulus volt, amelyre az arra járók egy követ szoktak dobni. Titus Livius említ egy ilyen Mercuriusnak szentelt halmot, amely mellett Scipio elhaladt (*Ab urbe condita*, XXVI. 44.).
- ⁸⁵ *Mózes IV. könyve*, 22:27—31. Bálám ismert története. Lásd a betűsoros névmutatót.
- ⁸⁶ Máté ev., 20:1 és köv. Példázat a szőlőmunkásokról.
- ⁸⁷ Utalás Gaia sárkány alakú fiára, a delphoi jósda egykori őrére, akit Apolló megölt.

- 88 Magyarban visszaadhatatlan szójáték: a *phronesis* (értelem, bölcsesség) és *phrenesis* (őrültség) szembeállítás.
- 89 Platón ideatana a középkorban nagyon népszerű volt. Az egyházatyák is gyakran hivatkoztak rá, és a keresztény tanítások alapjává tették.
- 90 Bury itt összetéveszti az öregkorában meghalt sztoikus Zénónt az eleai Zénónnal, akire a történet vonatkozik.
- 91 A Diomedón név különböző formában fordul elő a kéziratokban: Adimerita, Anaxarchus stb., ezért azonosítása lehetetlen.
- 92 Az első alkalom akkor volt, amikor Hercules (Héraklész) Nesszosz mérgezett ingét magára öltötte, és felállt a maga készíttette máglyára, majd megparancsolta, hogy a máglyát gyújtsák meg. Miután a lángok felcsaptak, felhő keletkezett, és Héraklész bennük felment az Olümposzra, ahol az istenek szívesen fogadták.
- 93 Ionithus, Noé negyedik fia, a csillagászat állítólagos feltalálója. A kéziratokban a név különböző formában fordul elő: Ionanchus, Ionathas, Iovi et Thus, Ionichus. A történet először Methodiusnál fordul elő. Eszerint Ionithus megjósolta Nimródnek, hogy a földön fog uralkodni. A perzsa mitológia Ionithust Zoroaszterrel azonosítja, vagyis azt állítja, hogy Noé fia, Ábrahám őse azonos volt a perzsák prófétájával, Zoroaszterrel.
- 94 Énokh próféciája — a középkorban igen népszerű apokrifus irat.
- 95 Ádámot nemcsak az emberiség ősének, hanem prófétának is tartották.
- 96 A név — *Logosztliosz* — sok fejtörést okozott a magyarázóknak. Egyesek úgy vélték, hogy Varro elveszett művéről a *Logistoricus*ról van szó. Mások, mint például a francia *Cocheris*, értetlenül állanak előtte, és *Logosz Thálész*nek olvassák, vagyis a korai görög természetbölcselő, Thalész munkájának tekintik. Az utalás azonban világos, a mitikus Hérmész Triszmegisztosz-ra vonatkozik, mely eredetiben elveszett ugyan, de Apuleius fordításában fennmaradt. A mű eredeti címe *Logosz teleiosz* (Tökéletes szó) vagy latinul, amint Augustinusnál előfordul: *Verbum perfec-*

- tum (Vö. *Adversus quinque haereses*, VIII.). A középkorban a címet egybeírták, az akkori görög kiejtésnek megfelelően (teleiosz—tiliosz).
- 97 Utalás a Noénak tulajdonított apokrifus könyv egyik fejezetére: „Különben Noé mielőtt eltávozott volna Armeniába, őket megtanította a kezdetleges földművelésre.”
- 98 Utalás a Mózesnek tulajdonított *Liber sermonum mysticorum*ra.
- 99 Józsué könyve, 18:9: „Elmenének azért a férfiak, és átalmenének a földön, és leírák azt városenként hét részre, könyvben, azután visszatérének Józsuéhoz a táborba, Silóba.”
- 100 Sámson rejtélyei — *Samsonis aenigmata* — utalás a harminc filiszteusnak Timnátban feltett találós meséire. Vö. *Birák könyve*, 14:10—20.
- 101 *Királyok könyve*, 4:32—33: „És szerze (tudniillik Salamon) háromezer példabeszédet, és az ő énekeinek száma ezer és öt volt. Szólt a fákról is, a Libánon cédrusfájától az izsópig...”
- 102 Aesculapiusnak (görögül Aiszklépiosz) tulajdonított könyvek. Megemlíti Pindaros (Nem. III. 92 v.), Platón (Politeia, III), Sextus Empiricus és sokan mások.
- 103 Kadmosz nyelvtana — a hagyomány a föníciai Kadmosznak tulajdonítja a 17 betűből álló görög írást.
- 104 Iaszón argonautái — azok a görög és latin költemények, amelyek Iaszón és társai tengeri útjairól és kalandjairól szóltak.
- 105 Azokról a kockajátékokról van szó, amelyeket állítólag Trója ostrománál Pálámédész talált föl. Segítségükkel bemutatta a görögök és a trójaiak harcait.
- 106 Gádes — a *gadiz* — határt jelentő pun szóból származik, és Hispania déli részén a föníciaiaktól alapított Gádesz városát nevezték így.
- 107 Az *armarium* szót fióknak fordítottuk, bár a középkorban a könyvtár jelzésére is használták.
- 108 Az első forintokat — *florinos* — Firenzében verték 1252-ben. 1343-ban III. Eduárd 6 penny értékű arany forintosokat veretett. Az európai forintok Angliában is forgalomban voltak.
- 109 Pamfletnek fordítottuk a *pamphletus* szót, amely

- Burynél fordul elő a legkorábban. Nyilván a legtöbb európai nyelvben használt pamflet szónak az őse.
- 110 Fűszerezett itálnak fordítottuk a *pigmentaria potiót*. A *pigmentum* kedvelt középkori ital volt, úgy nyerték, hogy borba mézet és fűszert kevertek.
- 111 Párizs már akkor az európai szellemi élet egyik fontos központja volt. Az irodalom városának, Cariatasephernek is nevezték. Nemcsak Buryből, hanem a kor sok más írójából is nagy lelkesedést váltott ki.
- 112 Csomónak fordítottuk a *geuzahar* szót. Ez perzsa—arab csillagászati kifejezés; jelentése sárkány. Az egyenlítő és a nap látszólagos pályájának találkozási pontja vagy csomója.
- 113 Dionüszosz Areopagitának tulajdonított munka.
- 114 Szüzi Carmenta — Euander anyja; jósnő és gyógyító istennő. Vö. 57. jegyzet.
- 115 Felső iskolának fordítottuk a *generalia studiát*. Az egyetem egyik középkori elnevezése: *studium generale*.
- 116 A kolduló barátok ellen 1357-ben Avignonban az a panasz hangzott el, hogy saját kiváltságuknak tekintik a könyveket.
- 117 *Királyok I. könyve*, 10:10: „És ada a királynak száz és húsz aranyat és igen sok fűszerszámot és drágakövet. Nem hoztak azután ilyen és ennyi sokaságú fűszerszámot, amennyit Sába királyné asszonya ada Salamon királynak.”
- 118 *Példabeszédek könyve*, 30:25: „A hangyák erőtlén nép, mégis megkeresik nyárban a maguk eledelet.”
- 119 *Mózes II. könyve*, 31:2; 35:30—34: „Ímé, név szerint meghívtam Bésaleélt, a Húr fiának, Urinak a fiát a Júda nemzetségből... hogy tudjon ki-gondolni mindent, amit aranyból, ezüstből, rézből kell csinálni...”
- 120 Vö. *Mózes II. könyve*, 39.
- 121 *Mózes II. könyve*, 25:5; 35:23. És veresre festett koszbőrök és borzbőrök és sittim-fa... És minden ember, kinek amiye vala, hozott kék, bíborpiros és karmazsinszínűt, és lenfonalat, kecskeszőrt, veresre festett koszbőröket és borzbőröket.”

- 122 *Birák könyve*, 5:25: „Az égből harcoltak, a csillagok az ő helyökből vívtak Siserával!”
- 123 *Máté ev.*, 20:1. Itt Bury a Szent Domokos tiszteletére a XIII. században írt himnuszról ihletődött. A Domonkos-rend breviáriumban benne volt ez a himnusz.
- 124 A minoriták rendjét — *Fratres Minores* — 1210-ben alapította Szent Ferenc.
- 125 A XIV. században a tanítóknak nem volt nagy becsületük. Képesítésükhöz mindössze hároméves tanulmányi időszakra volt szükség. Tanulmányuk elvégzését egy pálca és egy nyírfavessző átadásával jelezték, amelyekkel a kezdő tanító nyilvánosan megvesszőzött egy gyermeket.
- 126 Phocasnak *De nomine et verbo* című műve a középkor egyik legnépszerűbb nyelvtankönyve volt.
- 127 Ezt a három könyvre terjedő, hexameterben megírt silány költeményt a középkorban Ovidiusnak tulajdonították. Természetesen nem Ovidius alkotása.
- 128 Nagyravágyás emészti őket (*ambitione siquidem*)... Ez a rész egészen a *vix faucibus humectatis*ig, valamint a következő bekezdés, benne van az oxfordi egyetem kancellárjának és proctorainak egyik 1358-ból származó memorandumában. A memorandum az ún. *cerei doctores* ellen irányul, akik egyetemi fokozataikat nagy közbenjárásokra nyerték el. Ezek a „doctorok” mindig a kolduló rend tagjai voltak.
- 129 A cím- és a hivatalhajhászás kigúnyolása jellemző vonása az antik és a középkori irodalomnak. A római Petronius Arbiter csaknem azonos szavakkal írja le az ifjak túlzó ambícióját, akiknek bár tudásuk még éretlen, mint a zöld gyümölcs, máris a törvényszékekre járnak, és szónoki tehetségüket nem annyira tudásukkal, mint inkább öltözetükkel juttatják kifejezésre (*Satyricon*, IV.).
- 130 Priscianus a IV. század egyik legkiválóbb grammatikusa. Műve rövidített formában a középkor kedvelt kézikönyvei közé tartozott.
- 131 Donatus az i. sz. IV. században élt grammatikus. A szónoki beszéd nyolc részéről írott műve mai napig sem avult el. A középkorban alapvető

- munkának tartották. Alcuin egy példányt fordításban Nagy Károlynak ajánlott fel. Középkori címe *Dialectica Sancti Augustini*, feltehetően azért, mert latinra Augustinus fordította le.
- 132 A középkorban ezen a néven ismerték Arisztotelésznek *De Interpretatione* című művét.
- 133 *Zsoltárok könyve*, 18:12: „A sötétséget tette rejték helyévé; sátora körülötte a sötét felhők és a sűrű fellegek.”
- 134 Pápai provízió — *provisio papalis* — az a meghonosodott középkori szokás, mely szerint a pápától a megüresedő püspökségekre vagy más magas egyházi hivatalokra előzetes ígéreteket csikartak ki. Amint életrajzából kitűnik, Richard de Bury is így nyerte el a durhami püspökséget.
- 135 *Példabeszédek könyve*, 8:1: „Avagy a bölcsesség nem kiált-é, és az értelem nem bocsátja-e ki az ő szavát?”
- 136 A francia szellemi élet hanyatlását a XIII. században gyakran megállapítják a kortársak. Bury azonban e helyen inkább a skolasztika feladásáért kesereg.
- 137 A hasonlatot — „hiúz szemének élességével” — már Arisztotelész is használja, és gyakran előfordul a klasszikus latin irodalomban is. Az *oculis lynceis* először Lünkeuszra, az Argó hajó egyik tengerészére vonatkoztatták, aki éleslátásáról volt híres. Később a hiúzra (*lynx*) alkalmazták, annak az általánosan elterjedt hiedelemnek az alapján, mely szerint a hiúz a falon is átlát.
- 138 A *Pandecta* — a görög *Pandekta*iból származik, és eredetileg az enciklopédikus jellegű művekre alkalmazták. Később így nevezték a Justinianus császártól összeállított római törvénykönyvet. A középkorban gyakran a bibliát is ezzel a névvel illették.
- 139 Galénosz, a II. századi neves görög orvos *Tékhné Iatriké* (gyógytudomány, orvosi tudomány) című művének középkori arab neve. Ti. a *Tékhné*ből lett a *Tegni* vagy a *Tegne*.
- 140 Ibn-Sina (Avicenna) XI. századi neves arab filozófus és tudós művéről van szó, melyet főként görög források alapján állított össze.
- 141 *Almagesti* — lásd a 17. számú jegyzetet.

- 142 A nikeai Partheniosz görög költő, akitől egyetlen verssor maradt fenn Vergiliusnál (*Georgikon*, I. 437.), Vergilius görög tanítója volt. Bury valószínűleg Macrobius, V. 17., vagy Aulus Gellius XIII. 26. alapján tud róla.
- 143 Martianus Felix Capella (410—439) karthágói ügyvéd. Művét a középkorban iskolakönyvnek használták éppen enciklopédikus jellege miatt.
- 144 Hieronymus tudott latinul, görögül és héberül.
- 145 Utalás Augustinus következő szavaira: „Cur ergo Graecam etiam grammaticam aderam talia cantantem?” (*Confessiones*, I. 14.).
- 146 Ez volt Alexandriai Kelemen véleménye.
- 147 *Theotoktosz* — istent szülő, isten anyja. — Nestorius konstantinápolyi püspök nem ismerte el, hogy e fogalom Máriára alkalmazható, amiért azután megfosztották püspöki állásától. A kérdés körül folyó teológiai viták végül is a nyugati és a keleti egyház különválásához vezettek.
- 148 Cyrillus, görögösen Kürillosz, alexandriai püspök meg nem alkuvó harcot folytatott Nestorius ellen. A 431. évi efszoszi zsinat hivatalosan elítélte Nestorius tanításait, és azokat eretnekségnek nyilvánította.
- 149 *János ev.*, 19:23—24. A katonák négybe hasították a keresztre feszített Krisztus ruháit, és szétosztották maguk között. Köntösét azonban kisorsolták, és így teljesedett be az írás: „Megosztottak ruháimon és a köntösömmre sorsot vetettek.”
- 150 *Vö. Zsoltárok könyve*, 147:5.
- 151 1312-ben a viennai zsinaton Raymond Lully felhatalmazást kapott, hogy a római, a párizsi, az oxfordi, a bolognai és a salamancai egyetemekre, a pápa és a főpapok költségére, bevezesse a görög, héber, arab és a kaldeus nyelv tanítását.
- 152 Sajnos, e nyelvtankönyvek nem maradtak fenn. Nem Bury maga írta őket, amire a szövegből gondolhatnánk, hanem az ő meghagyására munkatársai állították össze.
- 153 Az *amor hereos*-t fordítottuk így. A kifejezés tulajdonképpen pleonazmus. A *hereos* a görög *Erószból* származik, és szerelmet, szerelmit jelent.
- 154 A lélek halhatatlanságáról szóló *De Pomo* című munkát tévesen tulajdonították Arisztotelésznek.

A valóságban Manfréd, II. Frigyes császár fia fordította héberből.

155 A *synderesis* szó körül nagy bizonytalanság forog fenn. A régebbi szövegkiadók és fordítók nem fűznek hozzá magyarázatot. A legújabb angol kiadás a *synderesis* formát tartja helyesnek. Az olasz kiadás viszont rámutat, hogy a görög *szünterésziszből* származik. A szó eredeti értelme: megőrzés, megtartás. Aquinói Tamás az ősi erkölcsi elvek természetes mivoltaként értelmezi (XI. 30.).

156 A XIII. század első felétől kezdve a szabadművészetek a hasznosabb orvosi- és jogtudományokkal szemben háttérbe szorultak. A világiak és a szerzetesek egyaránt szívesen foglalkoztak a jogtudománnyal, és bár püspöki és zsinati határozatok tiltották, mégis az ügyvédi pályát választották. A kortársak gyakran beszélnek a jogi könyvek nagy számáról. III. Honorius pápa 1318-ban a párizsi egyetemen a jog tanítását megtiltotta, hogy ezzel visszaállítsa a teológia tekintélyét. Bury itt a *Policraticon* szerzőjének, a szövegben is említett J. Salysburynek a véleményét teszi magáévá, aki Becket Tamásnak, a canterburyi érseknek azt a tanácsot adta, hogy a szerzetesek minél kevesebbet foglalkozzanak a jogi tudományokkal.

157 A középkori grammatikusok virágkora a IX—XII. századra tehető. Először Donatus, Nicomachus és Priscianus nyelvtani munkái forogtak közkezen, majd a XI. századtól kezdve Papias *Elementája*. Közben Priscianus nyelvtanát többször átdolgozták. A XIII. században a grammatika háttérbe szorult, és ezért hangsúlyozza Bury a régiekhez való visszatérést.

158 Horatius, *Ars poetica*, 353.

159 Horatius, *Ars poetica*, 343.

160 *Elefuga* — más néven *pons asinorum*. Roger Bacon a következőképpen magyarázza: „Eukleidész nyelvtanának ötödik tételét nevezik elefugának, vagyis a nyomorultak menekülésének” (Opera II. 21.).

161 Ez a rész, különösen Crato neve, sokáig megoldhatatlan rejtélynek tűnt. A legújabb angol kiadás

- azt tartja, hogy a szerző itt Boëthiusnak *De disciplina scholarium*jából merített, ahol szintén előfordul a Crato név.
- 162 A latin szövegben ez áll: *Turbat acumen*. Mielőtt a lapszámozást ismerték volna, valamely szóban forgó részre úgy utaltak, hogy a szövegből az idézet előtti két-három szót kiírták, és ezzel kizárták a tévedés lehetőségét.
- 163 Beda Venerabilis (673—735) Benedek-rendi szerzetes, aki a tudományok minden ágát művelte, megírta az angol egyház történetét 731-ig. Több matematikai, csillagászati és teológiai művet írt.
- 164 Donatusnak Vergilius életére vonatkozó megállapítását idézi: „Amikor egyszer kezében tartotta Enniust — írja Donatus Vergiliusról —, és megkérdezték tőle, hogy mit csinál, azt felelte: aranyat gyűjt Ennius trágadombjáról” (*Vita Vergiliae*, XVIII.).
- 165 Utalás Boëthius alábbi sorára: „Jobbjában könyveket, baljában jogart tartott” (*Consolatio philosophiae*, I. 1.).
- 166 Vö. Boëthius, *Consolatio philosophiae*, I. 4.
- 167 Vö. Ovidius, *Metamorphoszeón*, II.
- 168 Vö. *Zsoltárok könyve*, 33:15.
- 169 John Salisbury korának egyik legképzettebb embere, előbb Becket Tamás, azután II. Sándor pápa titkára. Főműve az itt említett *Policraticon*. Akárcsak Bury, ő is értékes könyvtárat gyűjtött össze. Meghalt 1180-ban.
- 170 Mózes II. könyve, 4:10: „Kérlek, Uram, nem vagyok én ékesszóló sem tegnapról, sem tegnapelőttől fogva; sem azóta, hogy szólottál a te szolgáladdal; mert én nehéz ajkú és nehéz nyelvű vagyok.”
- 171 Jeremiás könyve, 1:6: „Ah, Uramisten! Ímé, én nem tudok beszélni, hiszen ifjú vagyok én.”
- 172 Ovidius, *Remedia amoris*, 139.
- 173 Platón, *Phaidón*, XII, 67: „... Felszabadítani a lelket... nemde leginkább egyedül az igazi bölcsek kívánják mindig, éppen ebben áll a bölcsek munkálkodása, a lélek felszabadításában és elválasztásában a testtől.”
- 174 Vö. Valerius Maximus, IV, 3.
- 175 Utalás Hieronymus alábbi mondatára: „Ugyanaz

- az ember nem számolhatja az aranyakat és olvashatja az írást, nem kóstolhatja a bort és értelmezheti a prófétákat és az apostolokat" (Opera I. *Epistulae*, LXI.).
- 176 A verssorok John Salisbury művének bevezető részéből, az ún. *Entethicus*ból valók (269—272, 281—282).
- 177 *Máté ev.*, 6:24: „Senki sem szolgálhat egyszerre két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli és a másikat szereti... nem szolgálhattok Istennek és Mammonnak.”
- 178 Bury nemcsak Senecának *Otium sine litteris* megállapítását idézi, hanem a Dantétól halhatatlanná tett Siger de Brabant professzor *Quaestiones naturales* című művének alábbi sorait is: „Cum vivere sine litteris mors sit, et vivi hominis sepultura.”
- 179 Utalás Tertullianus *Apologeticus adversus gentes* című munkájának második fejezetére.
- 180 Geoffroy, Saint-Barbe en Auge apátja írt erről 1170-ben. Szerinte „a könyvtár nélküli kolostor olyan, mint a fegyver nélküli vár.”
- 181 *De antiquariis et commemoratione orthographiae*-ről van szó.
- 182 *János ev.*, 8:6—8: „Amikor Jézushoz egy házasságtörő asszonyt vittek, a farizeusok meg akarták kísértetni őt. Jézus pedig lehajolván, az ujjával ír vala a földre.”
- 183 Utalás a VI. fejezetre.
- 184 *Mózes II. könyve*, 32:32—33: „De most bocsásd meg bűnöket; ha pedig nem, törölj ki engem a te könyvedből, amelyet írtál. És monda az Úr Mózesnek: Aki vétkezett ellenem, azt törlöm ki az én könyvemből.”
- 185 *Mózes II. könyve*, 32:15—16: „Megfordula azért és megindula Mózes a hegyről, kezében a bizonyosság két táblája; mindkét oldalukon beírt táblák, mind egyfelől, mind másfelől beírva. A táblák pedig Isten kezének csinálmányai valának, az írás Isten írása vala, kimetszve a táblákra.”
- 186 Vö. *Jób könyve*, 31—35.
- 187 Vö. *János jelenések*, 19:16.
- 188 A latin szövegben *energia* fordul elő; az angol kiadás az *euexiával* helyettesíti.

- 189 Suetonius, *Divus Iulius*, 56. Suetonius e fejezetben sorolja fel Caesar munkáit.
- 190 Vö. Suetonius, *Divus Iulius*, 56: „...id est D pro A et perinde reliquas commutat.”
- 191 Vö. Suetonius, *Divus Augustus*, 88: „Quotiens autem per notas scribit, B pro A, pro B ac deinceps ratione sequentes litteras ponit.”
- 192 Vö. Suetonius, *Divus Augustus*, 84.
- 193 Vö. Suetonius, *Tiberius*, 70. Suetonius e fejezetben felsorolja és értékeli Tiberius császár irodalmi munkáit.
- 194 Vö. Suetonius, *Divus Claudius*, 41—42.
- 195 Vö. Suetonius, *Divus Titus*, 3: „Maximum falsarium esse potuisse.”
- 196 Az *emunctorio* szót zsebkendővel fordítottuk. A zsebkendőt ugyan későbbi eredetűnek tartják, de itteni előfordulása bizonyítja, hogy a XIV. században már ismerték.
- 197 Az elemózsiás tarisznyát tulajdonképpen zseb helyett használták.
- 198 A korai egyetemeken a diákokat *latinistáknak* nevezték. Tanulmányaik harmadik évében felvették a szofista nevet.
- 199 A villát és a kést még nem ismerték; ezért az étkezés utáni kézmosás elengedhetetlen volt.
- 200 Vö. *Zsoltárok könyve*, 15:2.
- 201 *Lukács ev.*, 4:17, 20: „És adák néki az Ézsaiás próféta könyvét; és a könyvet feltárván arra a helyre nyitá, ahol ez vala írva... És behajtván a könyvet, átadá a szolgának, és leüle.”
- 202 *Máté ev.*, 6:22: „A test lámpása a szem. Ha azért a te szemed tiszta, a te egész tested világos lesz.”
- 203 *Pál I. levele a korinthusbeliekhez*, 5:6: „...nem tudjátok-é, hogy egy kicsiny kovász az egész tésztát megposhasztja.”
- 204 *Mózes V. könyve*, 22:11: „Ne öltözzél vegyes szövésű, azaz gyapjúból és lenből szőtt ruhába.”
- 205 *Zsoltárok könyve*, 7:10: „Isten vizsgálja meg a szíveket és a veséket.”
- 206 *Máté ev.*, 7:4: „Avagy mi módon mondhatod a te atyádfiának: Hadd veszem ki a te szemedből a szálkát; holott, ímé, a te szemedben gerenda van?”
- 207 A legjobb kéziratokban N betű fordul elő, való-

színüleg a *Nomen* (név) helyett, vagyis ide kellett volna beírni a könyvtár nevét. Az *editio princeps*ben nincs benne. Egyes kéziratokban a *nostra* szó fordul elő.

208 *Jób könyve*, 9:28: „Megborzadok az én mindenféle fájdalmamtól; tudom, hogy nem találsz büntelennek engem.”

209 *Ézsaiás könyve*, 64:5: „És mi mindnyájan olyanok voltunk, mint a tisztátalan, és mint a megfertőzött ruha minden mi igazságaink, és elhervadánk, mint a falomb mindnyájan, és álnokságaink, mint a szél, hordának el bennünket.”

210 *Pál a filippibeliekhez írott levele*, 1:21—24.

211 *Vö. Lukács ev.*, 15:11, és köv.

212 *Vö. Lukács ev.*, 15:8—9.

213 Az utolsó bekezdés (*Explicit Philobiblon*) a korai kiadásokban nincs benne.

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ NEVEK BETŰSO- ROS MUTATÓJA

- Abrahám* — Terah (Tharé) fia, a héberek ősatya, a khaldeai Úr városából származott, ahonnan Kánaánba és Egyiptomba ment. Nevéhez a héber őstörténet sok eseménye, mondája és mitikus elbeszélése fűződik.
- Ádám* — a hagyomány szerint az első ember, kit Jahvé agyagból gyúrt (innen a neve: Ádám, vagyis föld, talaj), és a négy folyótól öntözött paradicsomkertbe, az Édenbe helyezett. Oldalbordájából feleséget is formált neki.
- Agamemnón* — görög hős, Mükénai királya, *Szép Helené* férje, a trójaiak ellen harcoló görögök fővezére.
- Akhilleusz* — az Iliász főhőse, Peleusz király és Thétisz istennő fia. Az egész Iliász tulajdonképpen a trójai háború tizedik évét, Akhilleusz haragját énekli meg. Anyja, az alvilág egyik folyójának, a Sztüxnek vizébe mártotta bele, s ezzel sebezhetetlenné tette, kivéve a sarkát, amelynél fogva kezével tartotta.
- Ambrosius* — (340—397), milánói püspök. Irodalmi munkássága közé levelek, prédikációk és himnuszok tartoznak. Legjelentősebb műve a *De officiis ministrorum* — A papok kötelességéről.
- Antonius* — Marcus Antonius (i.e. I. század), római hadvezér, a második triumvirátus tagja. Cicero ellene tartotta híres beszédeit, amiért a második triumvirátus megalakulása után katonái megölték a legnagyobb római szónokot.
- Apolló Püthón* — a fény és a világosság istene; később a nap vonásait is magába olvasztotta. Harcolt minden vést és pusztulást hozó erő ellen. Delphoiban megölte a Püthón nevű sárkányt, és innen kapta nevét a delphoi papnő — pithia vagy püthia. A Püthón Apolló mellékneve lett.
- Aquinói Tamás* — (1225—1275), teológus, aki a katolikus hitelveket Arisztotelésznek sokszor félre-

magyarázott tanításaival akarta alátámasztani, és bölcséleti úton igyekezett indokolni a feudális rendet. Tanításait később a katolikus egyház „az egyedüli igaz filozófiá”-nak nyilvánította.

Argonauták — Peliasz király Iaszónt és társait Kolchiszba küldte az aranygyapjú megszerzésére. Hajójukat Argosz készítette, és Árgónak nevezték, a rajta levő tengerészeket argonautáknak. Közöttük voltak a Dioszkuroszok, Thészeusz, Peleusz és Orfeusz. Sok kaland után megszerezték az aranygyapjat.

Arisztotelész — (i.e. 384—322), az ókor legnagyobb tudósa és filozófusa, számos filozófiai, irodalmi, politikai, történelmi és természettudományi mű írója. A középkorban a legnagyobb tekintélynek számított, és Bury is gyakran hivatkozik rá.

Arkhimédész — az i.e. III. században a szicíliai Szürakuszaiban élt neves tudós, számos mértani tétel feltalálója. A hagyomány szerint annyira el volt foglalva a porba rajzolt mértani ábrák tanulmányozásával, hogy i.e. 212-ben, amikor a rómaiak elfoglalták a várost, a berohanó katonára kérdéseire nem válaszolt, mire az leszúrta kardjával.

Athén — Attika fővárosa, az ókori Görögország legműveltebb központja.

Auckland — helység Északkelet-Angliában; itt volt Bury egyik udvarháza.

Augustinus — Augustinus Aurelius, magyarosan Szent Ágoston (354—430). Az észak-afrikai Hippo Regius püspöke, klasszikus műveltségű férfiú, híres szónok. *Confessiones* (Vallomások) című művében saját megtérését és életét írja meg. *De civitate Dei* (Isten államáról) című munkája a keresztény világnézet összefoglalását adja.

Augustus — Gaius Octavius Augustus, római császár (i.e. 31—i. sz. 14), a principátus megalapítója.

Averroës — Ibn Rosd (1126—1198), arab tudós, aki jelentős munkásságot fejtett ki a filozófia és a természettudományok terén. Főforrásai a görög filozófusok és tudósok művei, főként az arisztotelészi munkák voltak.

Bábel — a nyelvek eredetének mondája a mezopotámiai toronytemplomok (ziggurátok) nagy mére-

teiből veszi eredetét. Sineár földjén (Dél-Mezopotámia) az ég felé törő Babel torony építőit azzal büntette Jáhvé, hogy nyelvüket össze-kavarta.

Babilon (Bab—ili) — Mezopotámia fővárosa az amorita birodalom idején. Az ókori Közel-Kelet egyik legnagyobb kereskedelmi és művelődési központja.

Bacchus (Bakkhosz; Dionüszosz) — a szőlő, a bor és a mámor istene. Az ő ünnepeiből alakult ki a görög dráma. Latin neve Liber Pater.

Baktriaiak — az Iráni-fennsík egyik állama és annak ókori lakói.

Bálám — Beór fia, Péthor város prófétája, akit Moab királya, Bálák rá akar venni, hogy átkozza meg Izrael fiait. Isten figyelmeztetésére Bálám ezt megtagadja, de a moabiták kérésére mégis elindul számaron Moab fejedelmeihez. Útközben megjelenik az Úr angyala, Bálám nem veszi észre, de számar meglátja, és gazdája ütlegetése ellenére háromszor is megáll. Végül az angyal Bálám előtt is megnyilatkozik, aki elmegy ugyan Moab fejedelmeihez, de nem átkozza meg, hanem megáldja Izrael népét.

Bésaleél — Uri fia a Júda nemzetségéből; mindenhez értő ezermester, akit Isten a szent sátor építésére választ ki.

Boëthius (vagy Boëtius) — Anicius Severinus (480—524), előkelő római család tagja, a gót Nagy Theodorich tanácsadója. Termékeny író és fordító. Lefordította és magyarázatokkal látta el Arisztotelész, Platón, Eukleidész, Arkhimédész, Ptolemaiosz több művét. A *De consolatione philosophiae* a középkor egyik legolvasottabb műve. A *De institutione musicae* és a *De institutione arithmeticae* lerakják a középkori zene, illetve számtan alapjait. Bury különösen a két első munkára hivatkozik gyakran.

Caesar — Gaius Iulius Caesar (i.e. 100—44), a római egyeduralmi rendszer első megteremtője, híres hadvezér, politikus és író.

Camena — a múzsák latin neve.

Cassiodorus — Magnus Aurelius Cassiodorus (kb. 490—580), sokáig Theodorich udvarában viselt

magas hivatal, majd ennek halála után (538) a bruttiumi Vivarium (Vivarese) kolostorban széles körű tudományos tevékenységet fejtett ki. Nagy könyvbarát volt, és a szerzeteseket is a könyv szeretetére intette. Számos művet írt, köztük a világ teremtésétől 519-ig terjedő korszak krónikáját és a gótok történetét. Őt tekintik a középkori iskolarendszer megalapítójának, a két tagozat, a trivium és a quadrivium alapelvei kidolgozójának.

Cato — Marcus Porcius Cato (i.e. 234—149), államférfi, hadvezér és neves prózaíró. Mint cenzor megalkuvás nélkül, szigorúan megbüntette mindazokat, akik az állam, de főleg az arisztokrácia érdekeit megsértették. Két jelentős munkája maradt ránk: az *Origenes* (Eredetek), mely Róma és Itália régi történetével foglalkozik és a *De agricultura* (A földművelésről), az első latin mezőgazdasági tanulmány.

Ceres — a görög Déméter, a föld termékenységének, különösen a vetéseknek istennője.

Cicero — Marcus Tullius Cicero (i.e. 106—43), a legnagyobb római szónok; a római köztársaság utolsó évtizedeiben igen fontos politikai szerepet töltött be. Számos szónoki beszéde, filozófiai műve és levele maradt ránk.

Claudius — Tiberius Claudius Nero Germanicus, római császár (44—54).

Corydon — a Theokritosz és Vergilius bukolikaiban szereplő egyik pásztor neve.

Cupido — a szerelmi vágy istene.

Cuthbertus — angol szent, akinek csontjait a durhami székesegyházba vitték, és ott eltemették. Ezért tekinti Bury elődjének.

Dániel — az ókori zsidó nép egyik vezetője és prófétája a babiloni fogság idején.

Dávid — (i.e. X. század), az ókori héber állam megteremtője. Később neki tulajdonították a Zsoltárok néven ismert vallási himnuszokat.

Démoszthenész — (i.e. 426—322), a legnagyobb görög szónok, az athéni demokrácia bajnoka. II. Fülöp makedón király ellen erős szövetséget hozott létre, azonban i.e. 338-ban a khaironeiai ütközetben a makedónellenes szövetség vereséget

szenvedett. Fülöp ellen tartott szónoklatait Filippikáknak nevezik.

Dionüsziosz Areiopagitész (v. Areopagita) — az V. század körül élt keresztény teológus, akinek neve alatt négy, misztikus tartalmú teológiai irat, valamint tíz levél maradt ránk.

Dionüsziosz Thrax — görög grammatikus (i.e. 170—90); legjelentősebb műve a *Tèkhnè Grammatikè*.

Donatus — Aelius Donatus, római grammatikus és szónok az i.e. IV. század közepén. Grammatikája két átdolgozásban maradt ránk: a rövidebbik (*Ars minor*), mely rendkívül elterjedt, és a hosszabbik (*Ars maior*).

Ennius — Quintus Ennius (i.e. 239—169), neves római költő. Művében, az *Annales*ben, a római nép történetét énekli meg Aeneastól kezdve saját koráig. Vergilius Aeneisének megjelenéséig a legjelentősebb római költőnek tekintették.

Epikurosz (latinosan Epicurus) — az i.e. IV. század végén és a III. elején élt számoszi származású görög filozófus. Tanításaiban sok haladó vonás van, azonban azoknak lényegét félreértették, és természetbölcseletét, valamint erkölcsi tanításait az ókorban és a középkorban sokan bírálták.

Eukleidész (latinosan Euclides) — (i.e. 323—285), híres alexandriai matematikus. Tizenhárom könyvre terjedő munkája évszázadokon át a matematikai és a mértani tanítás alapja volt.

Ezékiel — i.e. a VI. században élt héber próféta.

Ézsaiás — az i.e. VIII. század végén, a VII. század elején élt héber próféta.

Fabricius — római államférfi a tarentumi háborúk idején (i.e. 280—272). A hazaszeretet, a harci és a politikai erények mintaképe.

Fülöp — II. Fülöp, Makedónia királya (i.e. 358—336), Nagy Sándor apja, a makedón hatalom megteremtője.

Gedeon (Gideon) — a bírácoknak nevezett héber vezetőik egyike, aki megszabadította Izrael népet a midianitáktól és a baálok oltárait ledöntötte, amiért a Jerubbaál nevet kapta.

Gellius — Aulus Gellius (i.sz. II. század), neves latin író, aki mai napig fennmaradt művében, a *Noctes Atticae*-ban (Az attikai éjszakák) iro-

dalmi, nyelvtani, jogi, történeti stb. érdekességeket dolgoz fel.

Genesis — Mózes első könyvének görög, illetve latin neve.

Goliáth — a filiszteusoknak Gáth városából származó vezére. Állig felfegyverkezve párviadalt vív a csak parittyával harcoló Dávid ellen, aki legyőzi őt.

Gratianus — XI. századi szerzetes; Bolognában élt. Több kánonjogi munkát szerkesztett.

Gregorius Magnus — római pápa (590—604); a Nagy melléknevet érdemelte ki. Számos kolostort alapított, és sokat tett az egyházi zene fejlesztéséért.

Habakkuk — próféta az i.e. VII. század második felében.

Hercules (Héraklész) — a legnagyobb görög hős, Zeusz fia, sok történet főszereplője. Nagy ellenfele, Eurüsztheus parancsából, az isteni végzetnek megfelelően, tizenkét munkát kellett végrehajtania.

Hieronymus — Sophronius Eusebius Hieronymus 340-ben született Dalmáciában. Misztikus keresztény író, bibliafordító és magyarázó. Fordításain és magyarázatain kívül *De viris illustribus* című művében életrajzok formájában a korai kereszténység történetét dolgozta fel. 420-ban Betlehemben, az általa alapított zárdában halt meg.

Hippodámosz — (i.e. 475—400), milétoszi származású híres várostervező és építész. Az ő tervei alapján építették újra Milétosz városát, Athén kikötőjét, és ő készítette el a dél-itáliai Thurioi város tervét. Több politikai jellegű művet is írt.

Homérosz — a hagyomány szerint a világirodalom két nagyszerű alkotásának: az Iliász és az Odüsszeia című hőskölteményeknek vak szerzője. Hét város követelte magának, azonban a költő személye, a fennmaradt életrajzok ellenére, teljesen a mondák ködös homályába vész el.

Horatius — Quintus Horatius Flaccus (i.e. 65—8), a legnagyobb római költő, ódák, epódoszok, szatírák és levelek szerzője. Richard de Bury Horatius egyik főművére, az *Ars poeticára* hivatkozik.

- Iszokratész* — 436-ban született, a tíz nagy görög szónok egyike. Több mint hatvan művet írt. A görög nyelv egyik utolérhetetlen mestere, de a politikai életben is nagy szerepet játszott.
- Izsák* — Ábrahám és Sára fia, a pátriárkák egyike. Felesége Rebeka, fiai: Jákob és Ézsau.
- Jákob* — Izsák és Rebeka fia, akinek menekülnie kell Ézsau elől. Sokáig Mezopotámiában él, ahol feleségül veszi Lábán lányait, Rákhelt és Leát, majd visszatér Kánaán földjére.
- János apostol* — egyike Jézus tizenkét tanítványának. A szeretet apostolának is nevezik.
- Jeremiás* — héber próféta az i.e. VI. század végén.
- Jób* — bibliai alak; bár igaz és becsületes életet élt, mégis állandóan szenvedett.
- Josephus* — Flavius Josephus, az I. században élt zsidó író. Megírta a zsidó háborúk történetét és számos más történeti, valamint teológiai munkát.
- József* — Jákob fia. Testvérei rabságra adják el, és Egyiptomba kerül, ott megfejtí a fáraó álmát és magas hivatalba jut.
- Józsua* (Jósua) — a héber nép egyik vezére, nevéhez fűződik Jerikó városának elfoglalása.
- Juno* (Héra) — Zeusz neje és nővére, eredetileg a hold és az ég istennője, később a házasság alapítója és védője. Az asszonyi hűség mintaképe, ezért lett a házasság védőistenévé.
- Kadmosz* — türoszi király, a közép-görögországi Thébai alapítója. Zeusztól elrabolt húga, Európé keresésére indul, és a delphoi jós intésére alapítja meg Thébait. Meg kellett küzdenie Arész szörnyű sárkányával, majd a sárkány fogaiból kikelt harcosokkal. Ő tanította meg a görögöket a vas használatára és a betűírásra.
- Kaldeusok* — Mezopotámia lakói, gazdag, ősi műveltségének megteremtői. A valóságban csak az i.e. VII. században tűntek fel, de a görögök és a rómaiak a mezopotámiai népek, sumérok akkádok, és babilóniaiak korábbi történetét nem ismerték, vagy amit róluk tudtak, mind a kaldeusoknak tulajdonították.
- Karneadész* — Kürénében született i.e. 214 körül. Sztoikus filozófus, az athéni új akadémia meg-

alapítója. I.e. 155-ben az athéniak túszként Rómába küldték, és attól kezdve nagy hatással volt a római filozófia fejlődésére.

Karthágó — a punok fővárosa, Róma nagy ellenfele. Scipio Africanus Minor foglalta el és rombolta le i.e. 146-ban.

V. Kelemen — (1309—1314). Ő teszi át a pápaság székhelyét Avignonba.

Kroiszosz (Krózus) — a kisázsiai lüdek leggazdagabb királya az i.e. VI. században. Gazdagságáról és szerencsétlen sorsáról sok monda keletkezett, s azok a középkor kedvelt olvasmányai közé tartoztak.

Lactantius — L. Caecilius Firmianus Lactantius (i.sz. 300 körül), keresztény író. Főművében (*Divinarum Institutionum libri VII*) rendszerbe foglalta a keresztény tanokat.

Léviathán — bibliai szörny, hétfejű tengeri kígyó.

Libanon — hegység az ókori Föníciában; cédruserdeiről volt híres.

Livius — Titus Livius (i.e. 59—i. sz. 17), római történetíró, az *Ab Urbe condita* szerzője, benne a város alapításától kezdve i.e. 9-ig dolgozza fel Róma történetét.

Lucretius — Titus Lucretius Carus (i.e. 98—55), római költő és materialista filozófus. Hat könyvből álló munkája: *De rerum natura* (A dolgok természetéről), a materialisztikus epikuroszi bölcséletnek versbe foglalása.

Macrobius — Theodosius Macrobius (V. sz.), afrikai eredetű grammatikus. Legnevezetesebb műve, a hét könyvből álló *Saturnalia*, asztali beszélgetések formájában értékes feljegyzéseket tartalmaz a római régiségekre, írókra és művekre vonatkozóan.

Martialis — Marcus Valerius Martialis (40—102), római költő; rövid verseket, epigrammákat írt.

Megaraiak — a Dél-Görögországot Közép-Görögországgal összekötő földszoros, az Iszthmosz lakói. Erkölcsaik miatt az athéniak nem sokra becsülték őket.

Melkhisédek (az igazság királya) — Sálemnek, azaz Jeruzsálemnek, kanaáneus királya, aki Ábrahámot megáldotta.

- Mercurius* (görögösen Hérmezsz) — az istenek hírnöke, a szerencse, az idegenek, a kereskedők és a tolvajok istene. Neki tulajdonították a számvetést, a betűírást, a csillagászatot, az álomfejtést, általában mindazokat a foglalkozásokat, amelyekhez éles ész, ügyesség és ravaszság kell.
- Minerva* (a görög Pállász Athéné) — eredetileg a villám, később a bölcsesség istennője. Mint a villám istennőjét hívták Pállásznak, villámszóronak. Kedves növénye az olajfa, madara a bagoly, amely ezért a tudomány jelképe lett.
- Mózes* — az Egyiptomból kivonuló héber vezére. Mitikus hős.
- Nabukodonozor* — Új-Babilónia hódító királya (i.e. 605—562); elfoglalta Jeruzsálemet, és a zsidó nép nagy részét fogságba hurcolta.
- Nagy Sándor* — Makedónia királya (i.e. 336—323), az ókor legnagyobb hadvezére, aki rövid idő alatt meghódította az egész perzsa birodalmat és India északnyugati részét.
- Neptunus* — tengeri isten a római mitológiában.
- Nero* — Claudius Caesar Nero római császár (37—68).
- Noé* (Noah) — Lámek fia, a héber vízözön hőse, a szőlőművelés feltalálója.
- Olümposz* — Észak-Görögország magas hegycsúcsa, a görög mitológia szerint az istenek lakóhelye, a korongnak képzelt föld középpontja.
- Origenész* — (185—255), a korai keresztény egyház nagy polihisztorja. Számos munkát írt és Kelet Hieronymusának szokták tekinteni.
- Ovidius* — Publius Ovidius Naso (i.e. 43 — i. sz. 17), római költő; főként a szerelemről írt költeményei jelentősek. Hazánk területén, Tomisz városában halt meg.
- Pálámédész* — euboiai királyfi; részt vett a trójai háborúban, feltalálta a kockajátékot, a mértéket és a súlyokat. Kadmosz ábécéjét négy betűvel gyarapította. Halálát Odisszeusz okozta.
- Pállász* — Athéné egyik neve. Lásd a *Minerva* címszót.
- Parnassus* (görögösen Parnassosz) — Apollónak, Dionüszosznak és a múzsáknak szentelt hely Delphoi közelében.
- Pegasus* (görögösen — Pegaszosz) — a múzsák szép,

szárnyas lova, az Olümposzra is felment, és Zeusz palotájában lakott. Végül csillaggá változott.

Peripatetikusok — Arisztotelész tanítványai, érdeklődésük középpontjában a természet állt.

Péter — Krisztus tanítványa, aki háromszor megtagadta mesterét.

Phaethón — Hélios, a Nap fia. Apja egy napra átengedte kocsija hajtását, de alighogy felkerült az égre, a tüzes lovak elragadták, ereje ellankadt, és eszméletét elveszítette. A lovak, melyeket most senki sem fékezett, kitértek rendes útjukból, és az izzó napot oly közel hozták a földhöz, hogy minden termést leperzselt, a forrásokat kiszárította. Zeusz, a földet fenyegető veszély láttán, Phaethónra sújtotta villámát, aki élettelenül esett le kocsijáról az Eridánosz folyóba.

Philolaosz Püthagoreusz — Szókratész kortársa és Püthagorász követője, aki, mivel mestere a maga tanításait nem írta le, először foglalta össze a püthagoreuszi tanokat. Műve három részből áll: a világegyetemről, a természetről és a lélekről.

Phoebus (görögösen Phoibosz) — fénylő, ragyogó; Apolló mellékneve, de a Napra is alkalmazták.

Phrüéné — az i.e. IV. században élt nagy hírű hetéra. Szépségéért maga Praxitelész is megmintázta.

Pindaros — híres görög költő (i.e. 518—442), az ünnepi játékok győzelmi dalainak szerzője.

Platón (Plátó) — görög filozófus (i.e. 428—348). A filozófiai idealizmus megalapítója. Tanítása szerint a dolgok ideái (képei) örökké és változatlanul léteznek. Ezeket mint igazi létezőket állítja szembe a mulandó, érzéki dolgokkal, amelyek az örök „típusok“-nak csak tökéletlen másolatai. A középkori skolasztikus irányzatok is nagyrészt Platón tanításain alapszanak.

Plinius — Caius Plinius Secundus (27—79), az ókor egyik legnagyobb tudósa, a 37 könyvből álló, az állat-, növény- és ásványvilág feldolgozását tartalmazó *Naturalis historia* szerzője.

Pluto — az alvilág szelleme.

Plutosz — a gazdagság vak istene.

- Ptolemaiosz* — Klaudiosz Ptolemaiosz i. sz. a II. században élt neves alexandriai geográfus. Megrajzolta a Föld térképét, és feltüntette rajta a hosszúsági és szélességi köröket.
- Ptolemaiosz királyok* — Egyiptom királyai a hellenisztikus korban (i.e. 301—30); Ptolemaiosz Lágász, Nagy Sándor hadvezérének leszármazottai.
- Rákhel* — Jákob egyik felesége, József és Benjámín anyja.
- Sába királynő* — gazdag ajándékokkal halmozza el Salamont, és megcsodálja annak gazdagságát és fényűző palotáját.
- Salamon* — Izrael királya (i.e. a X. században), Dávid utóda. Megszervezte az újonnan alakult államot, és megépítette a jeruzsálemi nagy templomot. A hagyomány bölcs királynak tartotta, és neki tulajdonította azokat a mondásokat, amelyek Salamon példabeszédei néven vannak benne a Bibliában.
- Sallustius* — C. Sallustius Crispus, római történetíró és politikus (i.e. 86—46).
- Sámson* — inkább mitikus, mint történelmi alak; a filiszteusok elleni háborúk hőse (XII—XI. század i.e.). Ereje emberfeletti, de filiszteus felesége, Delila, kiszedi belőle, hogy erejének titka hajában van, és haját levágja, mire a filiszteusok könnyedén fogságba ejtik.
- Sardanapallus* — Ktésziász szerint az utolsó asszír király; asszonyias, feslett és elpuhult életet élt. Ninivé elfoglalása után önmagát és kincseit máglyán elégette.
- Saturnus* — Jupiter apja, a mitikus aranykorban a világ uralkodója.
- Scipio* — Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, a harmadik pun háború alatt (i.e. 149—146) elfoglalta és földig rombolta Karthágót.
- Seneca* — Lucius Anaeus Seneca (i. e. 4—i. sz. 65), sztoikus filozófus, politikus, Nero császár nevelője, aki később a császár parancsára kiűrti a méregpoharat. Bölcséleti műveiből, dialógusaiból, tragédiáiból s leveleiből a humanitás eszméi áradnak. Tanításai nagymértékben hozzájárultak a kereszténység kialakulásához.

- Sidonius** — Caius Solius Modestus Apollinaris Sidonius, előkelő származású galliai püspök és keresztény költő (kb. 430—480).
- Sion** — Jeruzsálem szent hegye, később a név valási szimbólummá változott.
- Sisera** — „a tengeri népek” megszámlálhatatlan hada. Ellenük lázadt fel Debóra vezetésével Izrael népe. Harcát az egekből a csillagok segítették.
- Suetonius** — Gaius Suetonius Tranquillus, Hadrianus császár titkára (kb. 75—150). Számos műve közül a tizenkét császár életrajza a legjelentősebb (*De vita Caesarum*).
- Szeleukosz** — Nagy Sándor hadvezére, a szüriai hellenisztikus királyság megalapítója. Utódai a szeleukidák.
- Szibilla könyvei** — kisázsiai eredetű jóvendölések és jóslatok. A hagyomány szerint Cumaéból kerültek Rómába. A ránk maradt Szibilla-jóslatok azonban már zsidó és keresztény alkotások.
- Szimonidész** — keoszi származású görög költő (i.e. 566—468). A kardal egyik neves képviselője.
- Szofisták** — az i.e. V. századi görög vándortanítók, akik mesterségnek tekintették a bölcséletet. Tanításaik nem egységesek. Érdeklődésük középpontjába a társadalmat, az embert helyezték. Közülük a legkiválóbbak Protagorász és Gorgiasz.
- Szókratész** — ókori görög filozófus (i.e. 469—399), a természetbölcséleti filozófia ellenfele. A megismerés forrását az önmegismerésben látta, és a filozófia célját az erényes élet megvalósításában. Módszere a vitatkozás, az ún. „szókratészi módszer”. Írott műveket nem hagyott hátra, de gondolatai, eszméi tanítványainak, főleg Platónnak és Xenophónnak munkáiban fennmaradtak.
- Szophoklész** — a három nagy görög drámaíró egyike (i.e. 495—403). 123 drámát írt, de ránk csak hét darabja maradt.
- Szpeuszipposz** — Platón unokaöccse és utóda az Akadémia vezetésében (i.e. 347—339). Az állat- és a növényvilágról írott munkái azonban közelebb állanak Arisztotelész tanításaihoz.
- Sztoikusok** — az ókori, görög—római filozófiai irányzat képviselői. A sztoicizmus megalapítója Zé-

nón. Története során három időszakra oszlik: a korai, középső és késői sztoára. Erkölcsstanának jellegzetessége a sorsba való belenyugvás, az indulatoktól való mentesség (*apathia*) és a lemondás az élet örömeiről.

Tarquinius Superbus — Róma hetedik, utolsó királya, akit i.e. 509-ben a fellázadt nép elűzött.

Tartarus — az alvilág és az alvilág terei.

Tertullianus — Q. Septimius Florens Tertullianus (kb. 160—220), a kereszténységre áttért karthágói jogtudós, jelentős keresztény író.

Theodorich (Nagy) — a keleti gótok és Itália ura (493—526). Felismerte a római kultúra nagyságát, és a századokig tartó háborúk után annak helyreállítására törekedett. Az utakat ismét megjavíttatta, csatornákat és kikötőket építtetett. Hírneves tanácsadói Boëthius és Cassiodorus.

Theokritosz — i.e. a IV. században Szürakuszaiban és Alexandriában élt hellenisztikus költő, az elégia, jambus, epigramma és különösen a pásztor-dal művelője.

Theophrasztosz — (i.e. kb. 372—287), Arisztotelész tanítványa, később filozófiai iskolájának vezetője. Kiváló természettudós, különösen a növények tanulmányozásával foglalkozott.

Therszitész — Homérosz szerint rút és rágalmazó ember. Részt vett a trójai háborúban. Odisszeusz többször megverte, Akhilleusz ölte meg.

Tiberius — római császár 14—37 között.

Titus — Titus Flavius Vespasianus, római császár (79—81).

Valerius Maximus — római történetíró (i. sz. I. század). 32-ben fejezte be egyetlen ráánk maradt munkáját: *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, mely mind az ókorban, mind a középkorban szónoki példatárul szolgált.

Vergilius — Publius Vergilius Maro (i.e. 87—19), a római irodalom egyik legnagyobb költője; az *Aeneis* mellett több kisebb lélegzetű művet is írt.

Vulcanus (Héphaisztosz) — a sánta kovács, a tűz istene, Zeusz és Héra fia. Amikor megszületett, anyja rút alakja és sántasága miatt az Olümposzról a tengerbe dobta.

Xenokrátesz — (i.e. IV. század), a régi akadémia egyik tagja és huszonöt éven át vezetője. Platón tanítványa, aki mestere idealista filozófiai rendszerét igyekezett továbbfejleszteni. A filozófiát három részre osztotta: dialektikára (logika), metafizikára és etikára.

Zénón — i.e. 460 körül született, és Parmenidész legtehetségesebb tanítványa volt. Az ifjabb Zénón, akivel Bury összetéveszti, 315 körül született Athénban, mint Krátész tanítványa a sztoicizmus megalapítója.

Zoroáster (Zarathusztra) — az óperzsa vallás alapítója; az életére vonatkozó adatok eltérőek. Egyesek szerint ezer évvel korábban élt, mint Mózes, mások szerint Dárius kortársa volt. Tanításait a Zend Aveszta foglalja magába.

Zorobábel (Zerubábel) — egyik Dárius három testőre közül, aki az igazságot tartja a legfontosabbnak. Később Józsuéval visszavezeti a babiloni fogságból a zsidó népet, és hozzákezd a második templom felépítéséhez.

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. *Richard de Bury alakja püspöki pecsétjén.* Fénykép a durhami székesegyház levéltárában a 3—9 Pont. 6a jelzet alatt őrzött hártyaoklevélen levő eredetiről.
2. *Richard de Bury durhami székhelyének mai lát képe.* Az eredeti fényképen a püspöki vár és a székesegyház látható.
3. *Középkori könyvtár.* XIV. századi miniatúra a londoni British Museumban (M. Chacardès, *Histoire de la librairie.* Paris, 1967, 4. l. után).
4. *Kolostori másológyműhely.* Világi és szerzetes íródeákot ábrázoló miniatúra a XI. század első éveiből származó echtternachi perikopás könyvből (E. Chroust, *Monumenta Paleographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters.* München, 1902—1927, ser. II, vol. II, fasc. X, pl. 2/a után).
5. *Világi másológyműhely.* Miniatúra 1482-ben készült francia kéziratban (L. Rosenthal, München, antiquarius 155. sz. árjegyzéke után).
6. *Középkori könyvtárterem láncos könyvekkel.* Eredeti fénykép a herefordi székesegyház XV. századi könyvtáráról.
7. *A Humphrey herceg alapította oxfordi könyvtár 1488-ban.* R. Potter, a Bodleian Könyvtár mérnökének rekonstrukciója (*Archaeologia* CI [1967] után).
8. *A Humphrey herceg-féle könyvtárterem az oxfordi Bodleian Könyvtárban.* XVI. század végi állapot az 1963. évi helyreállítás után. Eredeti fényképfelvétel.
9. *A durhami székesegyház XIII. századi könyvtárterme.* Eredeti fényképfelvétel.
10. *A Philobiblon oxfordi kéziratának első lapja.* A Bodleian Könyvtárban MS Digby 147. jelzet alatt őrzött XIV. századi kódex 9^r lapjáról készült eredeti felvétel.
11. *A Philobiblon 1473. évi editio princepsének első lapja.* Eredeti fényképfelvétel a Kölnben megjelent első nyomtatott kiadásnak az oxfordi

Bodleian Könyvtárban, Auct. II. Q. VI. 76. jelzet alatt őrzött példányáról.

12. *Orgonázók*. Dávid zsidó királyt ábrázoló miniatúra XIII. századi angliai zsoltár-kéziratból (*Burlington Fine Arts Club. Exhibition of Illuminated Manuscripts*. London, 1908, pl. 41. után).
13. *1300 körüli zsoltáros könyv miniatúrája*. Fent a Jónásról és a cethalról szóló bibliai történet, lent vadászcímet ábrázoló egy yorki egyházmegyei kéziratból (a fentebb idézett kiadvány 48. sz. képe nyomán).
14. *Szőlőművesek munkája és kiizetése*. Bibliai történet ábrázoló a XI. század első éveiből származó echternachi perikopás könyvből (Chroust, *i. m.*, ser. II, vol. II, fasc. X, pl. 2/b után).
15. *Ötvösmunkával készített díszes könyvkötés*. Drágakövekkel díszített aranyozott ezüst könyvtábla, közepén domborművel a XIV. századi Bajorországból (F. Geldner, *Bucheinbände aus elf Jahrhunderten*. München, 1959, 12. sz. táblája után).
16. *Láncos könyv*. Száraznyomással díszített bőrrel bevont fatábla, a sarkokon és közepén bronz veretekkel, a polchoz való rögzítésre szolgáló láncokkal. 1480 körüli munka a regensburgi Szent Emeram kolostorból (Geldner, *i. m.*, 25. sz. táblája után).
17. *Kazettás díszítésű könyvkötés*. Metszéssel díszített bőrrel bevont fatábla, a kazettákban allegorikus állat-alakokkal, a XIV. századból. (Th. Gottlieb, *Bucheinbände*. Wien, 1910, 68. sz. táblája után).
18. *Címeres könyvkötés*. Metszéssel díszített bőrrel bevont fatábla, a címerállat felé ragasztott pergamendarabon a könyv címe kézírással. 1420 előtt készült munka.
19. *Richard de Bury sírköve a durhami székesegyházban*.

TARTALOM

<i>A középkori bibliofilia és Richard de Bury Philobiblonja</i>	7
---	---

PHILOBIBLON

Prológus	57
Első fejezet	
Mely szerint a bölcsesség kincsestára leginkább a könyvekben rejlik	62
Második fejezet	
Milyen szeretet illeti meg ésszerűen a könyveket?	67
Harmadik fejezet	
Hogyan kell a könyvek vásárlásánál értékelnünk azok árát?	71
Negyedik fejezet	
A könyvek panasza a már hivatalba lépett papok ellen	73
Ötödik fejezet	
A könyvek panasza tulajdonosaik, a szerzetesek ellen	84
Hatodik fejezet	
A könyvek panasza a kolduló bará- tokra	88
Hetedik fejezet	
A könyvek panasza a háborúkra	95
Nyolcadik fejezet	
A sokféle lehetőségről, amellyel a könyvek egész gyűjteményét szerez- hetjük be	101

Kilencedik fejezet	
Bár a régiek műveit jobban szerettük, de a kortársak tanulmányait sem ve- tettük meg	111
Tizedik fejezet	
A könyvek fokozatos tökéletesítése .	117
Tizenegyedik fejezet	
Miért becsüljük többre a szabadművé- szeti, mint a jogtudományi könyveket?	121
Tizenkettedik fejezet	
Miért szorgoskodunk annyira a nyelv- tankönyvek készítésében?	124
Tizenharmadik fejezet	
Miért nem hanyagoltuk el egyáltalán a költők meséit?	125
Tizennegyedik fejezet	
Kiknek kellene leginkább szeretniök a könyveket?	128
Tizenötödik fejezet	
Mekkora előnyt nyújt a könyvek sze- retete?	131
Tizenhatodik fejezet	
Miért érdemes új könyveket másoltat- ni és a régieket megjavíttatni? . .	136
Tizenhetedik fejezet	
Arról, hogy a könyvek őrzésére illő gondot kell fordítanunk	141
Tizennyolcadik fejezet	
Arról, hogy a könyvek mekkora tárhá- zát gyűjtöttük össze a tanulók szá- mára és nem csupán a magunk gyö- nyörőségére	146
Tizenkilencedik fejezet	
Hogyan lehet kölcsönadni könyveinket kivételesen minden diáknak? . . .	149

Huszedik fejezet

Intelem a diákokhoz, hogy viszont- szolgálatukat érettünk mondott kegyes könyörgéseikkel róják le	153
<i>Jegyzetek a bevezető tanulmányhoz</i>	158
<i>Jegyzetek Richard de Bury Philobiblonjához</i> hoz	160
<i>A gyakrabban előforduló nevek betűsoros mutatója</i>	186
<i>A képek jegyzéke</i>	197

MEGJELENT
A KÖNYV NEMZETKÖZI ÉVE
(UNESCO, 1972)
ALKALMÁBÓL

A KÖTETET MIKÓ IMRE SZERKESZTETTE
MŰSZAKI SZERKESZTŐ BÁLINT LAJOS
A KÖTÉSTERV DEÁK FERENC MUNKÁJA
A MEGJELENÉS ÉVE : 1971. ALAK : 54x84/24
KIADÓI ÍVEK SZÁMA : 7,81
NYOMDAI ÍVEK SZÁMA : 8,33
19 OFSZET MELLÉKLETTEL

ÎNTEPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
STR. BRASSAI 5—7. CLUJ
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
COMANDA NR. 561/971

**RICHARD DE BURY
PHILOBIBLON
EDITURA KRITERION
BUCUREȘTI 1971
LEI 9,-**